© www.kjnt.ro/szovegtar

Fehér László balladájának korai erdélyi változatai

A halálraítélt húga típusmegnevezéssel számon tartott népballadánk eseménymagját – idézzük Vargyas Lajos összefoglalóját – nálunk „először egy latin levél említi, amelyet Macarius József írt 1547-ben Bécsből Sárvárra Pernezith Györgynek. Elmondja, hogy »új történet él köztünk«: Milánóban egy polgár verekedésben megölt valakit, és börtönbe került. Felesége könyörgött a főbírónak életéért, de ő az asszonyt kívánja. Az vonakodik, rokonsága unszolja, végül megadja magát. Másnap urát lefejezik. Az özvegy Gonzaga herceghez fordul panasszal, aki 3000 arany jegybérrel elvéteti az asszonyt a főbíróval, utána pedig lefejezteti a bűnöst. Ugyanezt a történetet beszéli el Bornemissza Péter is egyik Postillájában, 1578-ban."[68]

A férjéért vagy fivéréért önmagát feláldozó nő története Európa-szerte ismertté vált, elterjedéséhez népköltészeti és irodalmi feldolgozásai egyaránt hozzájárultak.[69] G. G. Cinthio 1565-ös novellája nyomán bekerült latin, francia és angol novellagyűjteményekbe, onnan pedig az angol drámairodalomba. Először George Whetston írt drámát belőle,[70] majd a témát e darab és egy angol novella nyomán Shakespeare dolgozta fel *Szeget szeggel* című színművében.[71] „Ezek a feldolgozások – állapítja meg Vargyas Lajos – minden valószínűség szerint a népi ballada ismertté válása után keletkeztek, s annak meséjét dolgozták fel. Hiszen az említett latin levél már mint közismert történetet adja elő 1547-ben, 18 évvel Cinthio novellája előtt. Az is nyom valamit a latban, hogy minden irodalmi feldolgozás vagy »hír« arra a két nyelvterületre helyezi a történetet, ahol valóban él a ballada: az olaszra és a magyarra. A magyaron kívül ugyanis olaszoknál van még általánosan elterjedt hagyománya."[72]

Vargyas Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy *A halálraítélt húga* típusmegnevezéssel számon tartott, a közbeszédben Fehér László (vagy Fehér Anna)

---

[68] Vargyas Lajos 1976 II: 297–298

[69] A téma irodalmi és népköltészeti párhuzamairól, nemzetközi kapcsolatairól l. Abafi Lajos 1876, Zolnay Béla 1917.

[70] *Promos and Cassandra* (1578)

[71] *Measure for measure* (1604)

[72] Vargyas Lajos 1976 II: 298.

balladájaként emlegetett népballadánk a „legkorábbi, 14. századi, francia eredetű" réteghez tartozik.[73] „Ez a francia eredetű, középkori ballada – összegzi elgondolását Vargyas Lajos – még ismeretes lehetett a nyelvterület belső részein a 18. század vége felé. S amikor kialakult a betyárvilág nyomán a betyárköltészet, a börtönben sínylődő, zsaroló bíráknak kiszolgáltatott férfiról és húgáról szóló történet egyszerre megragadta a nép képzeletét, s újra aktuálissá tehette. Lehet, hogy a lólopás ténye is ekkor került bele a magyar cselekménybe, de az sem lehetetlen, hogy már a középkorban is erre a magyar fülnek ismerősebben csengő és nem is annyira ellenszenves »vétekre« cserélték át a franciák megoldását; akkor ez még közelebb vitte az eseményt a betyárok cselekedeteihez. Kétségtelen, hogy élete, elterjedése, divata együtt jár a betyár- és pásztordalokkal; dallamaik is többnyire azonosak. Sokszor ugyanaz az énekes ugyanarra a dallamra megállás nélkül énekel betyárballadákat, betyár- vagy pásztordalokat és a »Fehér Lászlót«. Erdélybe is láthatólag újabban hatolt be, többnyire magyarországi dallamaival együtt. Mindez egyöntetűen vall újkori, betyáreredetű divatáról; nemzetközi kapcsolatai viszont egyértelműen középkori, nyugati származásáról."[74]

A ballada nagyszámú változatának ismeretében Vargyas Lajos arról is tájékoztat, hogy Fehér László balladája „rendkívül egyöntetűen terjedt el, még a nevek is kivételesen állandóak. [...] Csak apróbb részletek fogalmazásában találunk eltérést, vagy abban, hogy a variáns töredékes, kihagy valamit a motívumok közül."[75] Megítélése szerint a ballada „nagy népszerűsége és élő hagyománya teszi érthetővé, hogy annyira egységes a cselekménye: a változatok csak rövidebbek vagy hosszabbak, teljesek vagy töredékesek, de az alaptörténet mindenütt teljesen azonos. Igaz – teszi hozzá – annyira jól van felépítve, hogy nehéz volna valamit is változtatni rajta."[76]

A „nagy népszerűséget" mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Fehér László balladájának 445 változatáról ad számot Vargyas Lajos 1976-ban kiadott monográfiájában. Ebben a számvetésben, mely a ballada előfordulását az egész magyar folklórterületről dokumentálja, viszonylag

---

[73] VARGYAS Lajos 1976 II.: 301.
[74] VARGYAS Lajos 1976 II.: 301.
[75] VARGYAS Lajos 1976 II.: 288.
[76] VARGYAS Lajos 1976 II.: 297.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

kevés, „csupán" 73 az erdélyi, bukovinai és moldvai adat.[77] Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Vargyas Lajos az anyaggyűjtést 1972 végén lezárta, s ennek következtében a hetvenes évek romániai népköltési- és balladakiadványainak vonatkozó adatai már nem kerültek be a nyilvántartásba,[78] egyáltalán nem tekinthető rossznak Fehér László erdélyi (bukovinai és moldvai) előfordulásának számaránya. Még akkor sem, ha ez a mennyiség 1846-tól, a Fehér László-ballada első feljegyzésétől az adatgyűjtés lezárásáig terjedő százhuszonhat év alatt gyűlt össze.

A szakirodalomban mégis meg-megismétlődő észrevétel, hogy *A halálraítélt húga* típusú ballada „Erdélyben aránylag ritkább, mint a többi magyar vidéken"[79], Erdélybe „láthatólag újabban hatolt be"[80], vagy hogy „Erdélyben valószínűleg a múlt [19.] század második felétől kezdődően terjedt el"[81]. E megjegyzések megtételére minden okuk meglehetett és meg is volt a kutatóknak: a korai erdélyi/székelyföldi gyűjteményekben – a *Vadrózsák*ban, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első és harmadik kötetében – Fehér László balladája nem szerepel, még csak töredékes változatban vagy utalásszerűen sem. Erdélyi előfordulását meglepően késői időszakból – a 19. század nyolcvanas–kilencvenes éveiből – lehetett csak kimutatni.

Először 1888-ban Sebesi Jób közölte egy „változatát" Székelykeresztúrról,[82] közleményéről azonban már a maga korában kiderült, hogy hamisítvány.[83] Hogy mégis hivatkozunk erre az újraköltött, felcicomázott szövegre, két oka van. Részben azért, mert szerepel Dános Erzsébet balladakatalógusában[84]– nem tehetünk tehát úgy, mintha nem létezne. Másrészt

---

[77] A 73 adatból 59 erdélyi, 11 bukovinai és 3 moldvai.

[78] A hetvenes években (1973 és 1979 között) 31 közölt és 26 kiadatlan változattal gyarapodott a ballada romániai variánsainak száma. Vö. ALBERT Ernő – FARAGÓ József 1973: 126–157/ 56–70. sz. (15 közölt + 18 kiadatlan változat); JAGAMAS János – FARAGÓ József 1974: 225–226/221. sz., 347/244. sz., 275–276/274. sz., 304–305/299. sz. (4 változat); RÁDULY János 1975: 54–57/ 18–19. sz. (2 változat); BURA László 1978: 39–53/17–23. sz. (7 közölt + 8 kiadatlan változat); ALMÁSI István 1979: 79–81/69. sz., 82–84/72. sz., 111–112/105. sz. (3 változat)

[79] CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos 1954: 476.

[80] VARGYAS Lajos 1976 II: 301.

[81] KRÍZA Ildikó 1979: 91.

[82] SEBESI Jób 1888b: 513–515.

[83] Vö. SEBESTYÉN Gyula 1889. – A Sebesi-féle „változatot" Vargyas Lajos sem vette figyelembe, Sebesi adatait kivétel nélkül hamisítványoknak tartotta.

[84] DÁNOS Erzsébet 1938: 97.

pedig azért is meg kell említenünk, mert bármennyire is hamisítvány a székelykeresztúri „változat", közvetve mégis hírt ad a balladaszüzsé erdélyi előfordulásáról. Ha többről nem is, legalább annyiról tudósít, hogy a nyolcvanas években Sebesi Jób ismerte Fehér László/Fehér Anna történetét. A kilencvenes években aztán bizonyossá vált, hogy Erdélyben nemcsak Sebesi Jób ismerte a balladát: Jankó János az aranyosszéki Kövenden, Bartalus István pedig a háromszéki Kézdivásárhelyen talált rá a ballada egy-egy terjedelmes változatára, s hozta nyilvánosságra.[85] Ezek az első nyomtatott hiteles híradások a ballada erdélyi ismeretéről.

A ballada elterjedésének/jelenlétének időbeli vonatkozásairól Vargyas Lajos monográfiája nem nyújt semmiféle eligazítást. A balladaváltozatok számbavételekor ugyanis Vargyas pusztán földrajzi szempontokat vett figyelembe: tájegységenként megnevezte azokat a településeket, ahonnan az adott balladának előkerültek változatai. Azt azonban, hogy ki és mikor gyűjtötte a balladát, nyomtatott vagy kéziratos forrásból származnak-e információi, éppen úgy nem hozta nyilvánosságra, mint az adott publikációk/szövegek/kották/hangzó anyagok lelőhelyeit. Ha tehát valaki ismerni kívánja bármelyik ballada előfordulásának időbeli koordinátáit, gyűjtőit, s magukat a gyűjtéseket, nincs más választása, mint újra átrágni magát kötetek, folyóiratok, kézirattárak, intézményi gyűjtemények papírhegyein, s még akkor sem lehet biztos abban, hogy Vargyas Lajos minden adatára rátalál. Hiszen Vargyas imponáló irodalom- és forrásjegyzékében külön tételként nem szerepelnek a kézirattárak mélyéről előásott gyűjtések. Csak összefoglalóan találunk utalást, például, arra, hogy felhasználta az Ethnológiai Adattárban felhalmozott kéziratos anyagot is.

Van azonban előnye is ennek a – csaknem reménytelennek tűnő – munkának: olyan adatok is előkerülhetnek, amelyek elkerülték Vargyas Lajos figyelmét, vagy amelyekhez az adatgyűjtés idején nem juthatott hozzá. Mindezeket volt alkalmam megtapasztalni a romániai magyar népballada-katalógus előmunkálatai során, s azon belül *A halálraítélt húga* balladatípus erdélyi előfordulásait illetően.

Fehér László/Fehér Anna balladájára nem véletlenül esett a választásom. Viski Károly és tanítványainak balladagyűjtését vizsgálva szeget ütött a fejemben Viskinek egy, csaknem állításnak ható feltételezése: az

[85] JANKÓ János 1893: 259–261; BARTALUS István 1895 VI: 2–3.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

alföldi eredetű Fehér László balladájáról úgy véli, hogy Tordára az adatközlő udvarhelyszéki férjének közvetítésével kerülhetett.[86] Ez a feltételezés késztetett arra, hogy számba vegyem: mikortól és honnan vannak adataink e ballada erdélyi ismeretéről, vannak-e más, korábbi erdélyi változatai a balladának, mint a már említett Jankó János-féle kövendi és a Bartalus-gyűjtötte kézdivásárhelyi adat. Ez a két változat, egyébként, már önmagában is sokatmondó: egyrészt arról tanúskodik, hogy a ballada a 19. század vége felé már ismert volt a Torda környéki Aranyosszéken (Viski Károly adatközlője tehát szűkebb pátriájában is találkozhatott a balladával), másrészt arról, hogy még a századforduló előtt eljutott Székelyföld távoli csücskébe is. Ha belegondolunk, hogy a ballada legelső följegyzését 1846-ban Rábaközből közölte Erdélyi János a *Népdalok és mondák* első kötetében,[87] s fél évszázad múlva Erdély középső részén és délkeleti határvidékén egyaránt előfordult, óhatatlanul felötlik a gondolat, hogy közbeeső, idő- és térbeli láncszemeknek is lenniük kellett, még ha nem is hiszünk a lineáris terjedés kizárólagosságában.[88]

Másfajta gondolatok is nyugtalanítottak Fehér László balladájával kapcsolatban: ha elfogadjuk Vargyas Lajos és az e tárgyban nyilatkozó kutatók hipotézisét, hogy a ballada a magyar Alföld felől érkezett Erdélybe, s hogy némi késéssel honosodott meg az erdélyi tájakon, hol a betyárköltészet gyökértelen volt, menthetetlenül fel kell tennünk a kérdést: mi bizonyítja a ballada 19. századi sűrű előfordulását az Alföldön s egyáltalán, Magyarország területén? Erdélyi János közlése után ugyanis évtizedeknek kellett eltelniük, míg szórványosan újabb változatok kerültek nyilvános-

---

[86] Lásd kötetünk Viski Károly balladagyűjtéseiről szóló fejezetét.

[87] ERDÉLYI János 1846 I: 383–386/386. sz. – A ballada gyűjtési helyét Erdélyi János csak a második kötet *Függelék*ében hozta nyilvánosságra. A lapszámozás nélküli *Függelék*ben előbb az első, azt követően a második kötet anyagának lelőhelyeit közli az adatok sorszámának sorrendjében. Tekintettel arra, hogy Rábaközből Erdélyi János egyetlen gyűjtőtől kapott folklórszövegeket az első kötet számára, biztosra vehető, hogy Fehér László balladájának első lejegyzője Pintér Endre (1796–1877) premontrei rendi kanonok, gimnáziumi tanár volt.

[88] Az egyenes vonalú terjedési mód mellett már csak azért sem törhetünk lándzsát, mert éppen Fehér László balladájának egy korai – feltehetően az 1850-es évekből származó –, Milánóban rögzített szövege tanúskodik arról, hogy a 19. század második felében a szájhagyományozó költészet igen változatos útvonalakon-csatornákon juthatott el nagy földrajzi távolságokra. Ez esetben, például, a szabadságharc leverése után besorozott és „Mailandba" vezényelt Kemény Sándor nótáskönyvében talált menedéket Fehér László balladája. L. KEMÉNY Sándor é. n.: 75–77. – A ballada szövegét lásd a *Melléklet*ben.

ságra. Pap Gyula palóc gyűjteményében bukkant fel egy változata 1865-ben,[89] újabb évtized múlva Kálmány Lajos pécskai gyűjtésében[90] (1877), majd Kálmány temesközi kötetében (1882) egy törökbecsei változat.[91] Török Károly 1872-ben közreadott Csongrád megyei gyűjteményéből[92] viszont épp úgy hiányzik Fehér László balladája, mint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetéből, melyet pedig Magyarország és Erdély különböző részeiből származó elegyes gyűjtésekből szerkesztett kötetté Arany László és Gyulai Pál.[93] Nem változtatnak az összképen a folyóiratokban közzétett 19. századi adatok sem: a század utolsó harmadában mindössze négy magyarországi szövegváltozata jelent meg a balladának.[94] Vagyis: a népköltészet tudatos gyűjtésének korai időszakában, a 19. század második felében a magyarországi gyűjtők sem botlottak lépten-nyomon Fehér László balladájába, ott is csak elvétve, szórványosan kerültek elő a ballada változatai. Csak a 20. század elejétől szaporodnak meg érezhetően a *Fehér László*-feljegyzések, s a ballada élő voltát, változatainak tömeges jelenlétét majd csak a világháborúkat követő időszakok intenzív és szisztematikus gyűjtőmunkája igazolja. Hozzá kell tennem, azonban, hogy pusztán a nyomtatásban megjelent balladaanyag ismeretében jutottam erre a következtetésre. Meglehet, hogy Vargyas Lajos kézirattári kutatásai Fehér László balladájának jóval nagyobb 19. századi ismertségét, népszerűségét dokumentálják.

E dokumentáció ismeretének hiányában, pusztán a népköltési gyűjteményekben, folyóiratokban közzétett balladaváltozatokra hagyatkozva az a benyomásom, hogy Fehér László balladája nemcsak Erdélyben, de az egész magyar nyelvterületen a 19. század végére – 20. század elejére kezdett népszerűvé válni,[95] s ezért van az, hogy a 20. század folyamán élő hagyomány-

---

[89] PAP Gyula 1865: 16-17.
[90] KÁLMÁNY Lajos 1877 I: 24–27.
[91] KÁLMÁNY Lajos 1882 II: 166.
[92] *MNGY*. II. 1872.
[93] *MNGY*. I. 1872.
[94] Egy a *Magyar Nyelvőr*ben, kettő a *Figyelő*ben [ezek egyike azonban Kőváry Béla hamisítványa] és egy az *Ethnographiá*ban. Vö. DÁNOS Erzsébet 1938: 97.
[95] Dános Erzsébet 1938-ban kiadott balladakatalógusában Fehér László balladájának mindössze 30 nyomtatásban megjelent változatáról tud számot adni, s ez a mennyiség is úgy állt össze, hogy a teljes magyar folklórterületet felölelő könyvészeti felsorolásban Endrődi Sándor és Vikár Béla balladaantológiájának forrás megjelölése nélkül közzétett adatai is helyet kaptak éppen úgy, mint Sebesi Jób hamisítványa. (DÁNOS Erzsébet 1938: 97–98/83. sz.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ként regisztrálhatták a gyűjtők a Kárpát-medence magyarlakta vidékein. Azt sem tartom kizártnak, hogy a ballada elterjedésében/elterjesztésében szerepet kaptak a ponyvanyomtatványok és vásári énekesek. Közvetlen bizonyítékok nem (vagy alig) állnak rendelkezésemre, de az a tény, hogy rendkívül egyöntetű a ballada szövege, ezt az elképzelést/feltételezést erősíti. És ebbe az irányba mutat még valami: a ballada legelső feljegyzett szövege.

Az Erdélyi János által nyilvánosságra hozott terjedelmes ballada nem Fehér Anna átkával végződik, ahogy csaknem valamennyi változat, hanem egy hatsoros külön záradékkal:

Ezen verseket csinálta
Fehér László két barátja.
Itt lóg egyik jobb kéz felől,
Másik pedig a bal felől.
Középett a Fehér Laci
Szeretője volt szép Manci.

Ilyen záró strófát a népballada (nemcsak Fehér László balladája, de egyáltalán: a népballada) nem ismer, annál gyakrabban éltek hasonlóval a ponyvanyomtatványok szerzői. Még az sem lehetetlen, hogy vásári képmutogató fejezte be ezzel a strófával produkcióját. A szöveg legalábbis erre enged következtetni.

De nem pusztán a záradék okán gyanítjuk, hogy a ballada első ismert szövegének eredetét a vásárok szellemi kínálatának környékén kell keresnünk. Maga a szöveg is tartalmaz erre utaló jegyeket/jeleket. Suta fogalmazási részletek, semmitmondó töltelék-sorok/strófák a bevezető részben, műköltői eredetű jelzők-metaforák árulkodnak arról, hogy nem tisztán népi eredetű a szöveg. Különösen a hosszadalmas bevezetés kelti ezt a benyomást. Az érdemi rész, Fehér Anna történetének jelenetekben való ábrázolása pedig ismételten azt a gyanút ébreszti a mai olvasóban, hogy a történet előadásához képi ábrázolás is csatlakozott.[96]

A *Népdalok és mondák*ban közzétett szövegről csak gyanítjuk, hogy eredetét valahol a vásári énekmondók háza táján kell keresnünk. A Kálmány

[96] A *Népdalok és mondák*ban közzétett rábaközi változatra a továbbiakban még visszatérünk.

Lajos nyomába eredő Tóth Ferenc padéi adatközlője viszont 1972-ben határozottan állította, hogy Fehér László balladáját a zentai vásárban hallotta az 1900-as évek elején (1901- vagy 1902-ben). Az idős adatközlő a balladának csupán az első versszakát tudta felidézni, arra viszont emlékezett, hogy Fehér Lászlóról „vót egy istórija írva, Szögedrű a vásárba árúták ezöket a betyárnótákat. Csak istória vót."[97] Vagyis: írott formában csak a szöveget terjesztették, aminek „sok bekezdése" volt, „több vót az még húsz versiné is." A hosszú „istóriją"-nak a dallamát az énekmondók előadása után lehetett megtanulni. Az énekesek – a 89 éves adatközlő emlékezése szerint – „szép hangú nők és férfiak vótak. Olyan szépen danóták eztet."[98]A gyűjtő faggatására az idős férfi néhány mondatban felidézte a ballada cselekményét is, hozzátéve, hogy „ez Zalaegerszegen történt."

Az Erdélyi János által közölt rábaközi változat esetében csak következtettünk arra, hogy köze lehetett a vásári énekmondók által forgalmazott ponyvairodalomhoz; Tóth Ferenc adata viszont félreérthetetlenül bizonyítja, hogy Fehér László balladája a 20. század elején vásári énekesek repertoár-darabja volt, énekelt és nyomtatott formában terjesztették Zentán – és, nyilván, nem csak ott. Ennek az adatnak az ismeretében aligha képzelhető, hogy a ballada ilyetén való terjesztése csak a huszadik század elején következett volna be. A *Népdalok és mondák*ban közölt első feljegyzett szöveg a bizonyság arra, hogy a ballada már a forradalom és szabadságharc előtt ponyvára került, s a 19. század folyamán a szájhagyományozás rejtett csatornáin és a vásári énekesek révén messzi vidékekre eljuthatott. Erről győznek meg az erdélyi adatok. Vagy valami másról is?

Mielőtt azonban rátérnénk az erdélyi változatok számba vételére, ismerjük meg az Erdélyi János-féle rábaközi szöveget – a ballada első feljegyzését. Erre azért van szükség, mert a továbbiakban sűrűn fogunk rá hivatkozni, mint a ballada ponyvai redakciójának legkorábbi dokumentumára.

1. Fehér László lovat lopott
   A fekete halom alatt.
   Minden nyereg–szerszámostul
   Csikós fékkel, kantárostul.

---

[97] Tóth Ferenc 1975: 76.
[98] Tóth Ferenc 1975: 76.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. Utána ment Gönc városa
Őtöt fogni, hogy meglássa,
Egész vidék, faluiból,
És csakugyan hadnagyostul.

3. Isten jó nap, hadnagy uram!
– Fogadj isten, édes fiam!
– Kinek hívnak, édes fiam?
– Majd megmondom, hadnagy uram.

4. – Van-e neked atyád, anyád?
Igazán szólj és meg ne bánd!
– Nincsen nekem atyám, anyám,
Csak van nekem egy szép húgám.

5. Az én húgom Fehér Anna,
Az lovamnak fehér lába.
– Nem kérdem én a lovadat,
Sem a te kedves húgodat;

6. Hanem kérdem a nevedet;
Különben rossz lesz teveled.
Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófára valót.

7. – Fehér László az én nevem,
Megmondani mindig merem,
Hogy engemet annak hívnak,
Oh, utánam nagyon vannak.

8. – Vigyétek le a tömlöcbe,
Annak is a mélységébe.
Kezét–lábát vasra verve,
Kivallatok mindent vele.

JÁNOS TÁRSASÁG

9. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja fogva volna:
Fogd be kocsis, a lovakat,
Tégy mellém sok aranyakat.

10. – Isten jó nap, hadnagy uram!
– Fogadj isten, gyöngy madaram!
– Miért jöttél, szép aranyom?
– A bátyámért, hadnagy uram.

11. Ha a bátyámat kiadná,
Az isten is megáldaná.
– Kiadom én a bátyádat,
Ha egy éjjel veled hálok.

12. Nem szól arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosóról a rostélyra,
Hogy akadna az bátyjára.

13. –Isten jó nap, édes bátyám!
– Fogadj isten, édes húgám!
Én most tégedet kiváltlak,
Hadnagy úrral vele hálok.

14. – Ne hálj vele, az huncuttal,
Az akasztani valóval.
Szüzességedet elveszi,
Bátyádnak fejét veteti.

15. Nem szól arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyosóra.
Folyosórul palotába,
Lefekszik a nyoszolyába.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

16. – Aluszol-e, Fehér Anna,
Kincsem adta, szép Diána?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

17. – Csak aludjál, édes kincsem,
Te vagy rubinom, mindenem.
Szép a képed, a termeted,
Érted adom mindenemet.

18. A béresek fáért járnak,
Azok nagy lármával vannak.
– Aluszol-e, Fehér Anna?
Kipiroslott kisded alma?

19. – Nem aluszom, nem nyughatom,
A sok puskalövést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Csak engemet szívedbe zárj!

20. – Aluszol-e, Fehér Anna,
Oh te kincsem, szép Diána?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok kardzörgést hallom.

21. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már. –
– Hadnagy uram, hadnagy uram!
Átkozott légy, hadnagy uram!

22. Víz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon.
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon.

JÁNOS TÁRSASÁG

23. Mosdóvized vérré váljon,
Kendőruhád meggyulladjon,
Az kenyered kővé váljon,
Az ég téged meg se áldjon.

* * *

24. Ezen verseket csinálta
Fehér László két barátja.
Itt lóg egyik jobb kéz felől,
Másik pedig a bal felől.
Középett a Fehér Laci,
Szeretője volt szép Manci.

Rábaköz, Sopron m., 1846
Gyűjtő: *Pintér Endre
Közlő: Erdélyi János

A rábaközi szövegben három, világosan elhatárolható szerkezeti egység különül el: az első nyolc strófára terjedő bevezető (expozíció); a ballada érdemi része, mely a bevezetőtől függetlenül is kerek egész (9–23. vsz.); végül a csillaggal elválasztott utolsó strófa, a záradék.

A hosszúra nyújtott bevezető rész első strófája tudomásunkra hozza a lólopás tényét, a következő, szánalmasan gyenge és zavaros versszak pedig azt, hogy Gönc városa „hadnagyostul" eredt a bűnöző nyomába. A harmadik versszaktól az addigi elbeszélés dialógusba csap át, s a további hat strófa párbeszédes formában tárja elénk Fehér László elfogásának körülményeit. A hadnagy és a lótolvaj párbeszédének logikai és etikai lazasága arra utal, hogy a vásári história születésénél bábáskodó poéta nehezen tudta célirányosan felvezetni mondandóját: a bevezető strófák nincsenek összhangban a ballada érdemi részével, sőt, már az expozícióban is ellentmondásba keverednek egymással. A dialógus illedelmes „kapcsolatfelvételként" indul (kölcsönös üdvözlés, „Kinek hívnak, édes fiam?" stb.), a hadnagy a lótolvaj nevét kérdi, mire az kitérő választ ad. Nem mondja meg a nevét, de alku-pozícióba próbálja hozni magát: neve helyett lovát és a húgát emlegeti, mintegy felkínálva azokat a hadnagynak: „Nincsen nekem atyám, anyám,/ Csak van nekem egy szép húgám.// Az én húgom Fehér Anna/ Az lovamnak fehér lába" – nyilatkozik Fehér László, talán az egyezkedés reményében. Mindezek után hangzik el a hadnagy fenyegetőzése

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

(mondd meg a neved, „különben rossz lesz teveled!”) és parancsa („fogjátok meg a huncutot”/ Az akasztófára valót”). Miután elfogják, s a hadnagy újólag rákérdez, hogy mi a neve, Fehér László úgy válaszol, mintha korábban nem ő titkolózott-alkudozott volna. Önérzetesen mondja: „Fehér László az én nevem, /Megmondani mindig merem,/ Hogy engemet annak hívnak,/ Oh, utánam nagyon vannak.” Ezt követően adja ki a parancsot a hadnagy Fehér László börtönbe csukására.

Fehér László elfogásának körülményes előadása semmiképpen sem a magyar népballada hangvételét előlegezi, sokkal inkább a vásári verselő nem túl sikeres igyekezetét mutatja, hogy Fehér Anna balladás történetét valamiképpen kapcsolatba hozza egy lókötés történetével. A hosszadalmas bevezetőnek azonban a vásári előadásban fontos szerep juthatott: általa időt hagytak az érdeklődők odasereglésének, hogy a később érkezők se maradjanak le a történet érdemi részének bemutatásáról. A népi változatokban viszont – amint majd látni fogjuk – a bevezetés fölösleges ballasztnak bizonyult, s ennek következtében vagy teljesen kikopott a ballada szövegéből, vagy kisebb-nagyobb mértékben megrövidülve élt a szájhagyományban. A továbbiakban számunkra éppen a bevezető rész megléte vagy hiánya, átalakulásának mértéke jelent biztos támpontot annak elbírásában, hogy van-e köze az adott szövegnek a ballada ponyvai redakciójához, s ha van, milyen fokú kapcsolatban áll vele.

A bevezető rész és a következő szerkezeti egység – a tulajdonképpeni balladai történet – közötti minőségi különbség szembeötlő. Mintha nem ugyanannak a ponyvaballadának olvasnók a folytatását. A hadnagy és a lótolvaj hosszúra nyújtott párbeszédének üresjárata után gyors egymásutánban, lényegre törő, költői leleményességről tanúskodó jelenetekben követik egymást a ballada jellegzetes eseményei: Fehér Anna elindulása bátyja kiszabadítására, a lány és a hadnagy egyezkedése, a testvérek tanácskozása, Fehér Anna visszatérése a hadnagyhoz, a hadnagy és a leány hajnali párbeszéde, végül Fehér Anna átka.

Itt nem Fehér Lászlóról szól a história, hanem Fehér Annáról, áldozatvállalásáról, aljas kijátszásáról, csúfos rászedéséről – olyan zárt kompozícióban, amely elől nyugodtan elmaradhatna a sokat emlegetett bevezető. Ha a kilencedik strófával kezdődne a ballada, akkor is kerek egész lenne, sőt, akkor lenne igazán jó ballada. Szerkezeti felépítése is a népballadák összefogottságát idézi: Fehér Anna helyváltoztatásait (a helyszín-váltásokat) egy-egy elbeszélő strófa jelzi (9., 12., 15. vsz.), közöttük kétstrófás

párbeszédes jelenetekben bontakoznak ki az események. Csak a ballada utolsó jelenetében bővül hat versszakra a dialógus (16–21. vsz.): a hajnali zajokra fel-felriadó leány háromszori álnok megnyugtatása készíti elő a csúcspontot jelentő átok gejzírszerű feltörését a huszonkettedik-huszonharmadik versszakban. A hajnali párbeszéd egyúttal kiemeli, hangsúlyossá teszi a két szereplő gondolatvilágának, emberi minőségének szöges ellentétét is. Míg a leányt nem hagyja nyugodni a bátyja sorsáért való aggodalom, a hadnagy az együtt töltött éjszaka élményét idézi becézgető szavaival, miközben tudván tudja, hogy hazug magyarázataival addig kell húznia az időt, míg a visszafordíthatatlan tényt közölheti a leánnyal: „Csak aludjál, csak nyugodjál,/ A bátyádnak vége van már." – Kiválóan felépített jelenet! A vásári énekes is pontosan tudta, hogy ez a história „nagyjelenete", ennek megfelelően beleadott apait-anyait, hogy kellőképpen kimunkálja a hadnagy és a leány hajnali párbeszédét: a népköltészet szóhasználatától és szemléletétől idegen szóképek, jelzők, hasonlatok árulkodnak „alkotó" közreműködéséről, melyek – mint a későbbiekben látni fogjuk – a szóbeliségben alig, vagy egyáltalán nem honosodtak meg.

A ballada rábaközi változata nem ér véget Fehér Anna fergeteges átokzuhatagával, az énekmondó szükségesnek tartotta egy záró strófával megtoldani a történetet, amellyel visszakanyarodott a ballada kiinduló pontjához, Fehér László történetéhez. Ha eddig kételkedtünk volna a ballada vásári kötődését illetően, a záradék végképp meggyőz arról, hogy Fehér László balladájának elsőként feljegyzett szövege vásári énekmondók, netalántán képmutogatók produkciója volt, s ennek megfelelően biztos, hogy ponyván is terjesztették.

A szerkezetét tekintve hármas tagoltságú rábaközi ballada tartalmi szempontból két nagy egységre bomlik: a bevezető és a záradék Fehér Lászlóról szól, közbül pedig Fehér Anna tragikus történetét találjuk. A két tartalmi egység formai szempontból is élesen elkülönül egymástól: a bevezető és a záradék gyarló versezete, az érdemi mondandó ügyetlen felvezetése és lezárása egyértelműen vásári-ponyvai eredetre utal. A középső rész ezzel ellentétben jól felépített ballada – kompozícióját, szövegét, szerkezetét tekintve egyaránt. A tömör megfogalmazás, a párbeszédeken tovairamló események, a kompozíció stabil szerkezete mind-mind azt a gyanút kelti a mai olvasóban, hogy a rábaközi *Fehér László*nak ez a része folklór-előzményekre vezethető vissza: alighanem arra a középkori balladára, melynek francia gyökereit, európai kapcsolatait Vargyas Lajos tárta

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

fel. Meggyőződésünk, hogy az a régi ballada nem Fehér Lászlóról szólt, hanem Fehér Annáról, Fehér Anna gyalázatos kijátszásáról. És abban a történetben teljesen lényegtelen volt, hogy Fehér Anna bátyja mit követett el, miért került börtönbe. Ismeretes, hogy népballadáink régi rétegében az előzményeknek, mellékes körülményeknek nincs szerepe, rendszerint a dolgok közepébe vágva kezdődnek, és feltartóztathatatlanul száguldnak a végkifejlet felé.[99] Ez viszont nem felelt meg, nem felelhetett meg a vásári énekmondóknak, már csak olyan szempontból sem, hogy mire a vásáros nép összegyűlt, már véget is ért a történet. Ezért kellett kitalálni az elejére valamiféle előzményt – a lólopás és a tolvaj elfogásának históriáját – és valamiféle indokot Fehér Anna történetének elmondására, s egyáltalán, a két, külön szálon futó történet összekapcsolására. Ezt a célt szolgálta a vásári poéta nem túl invenciózus „költői fogása", hogy Fehér Lászlót apátlan-anyátlan árvaként mutatja be, akinek egyetlen hozzátartozója a húga, ő lehet tehát az egyedüli, aki közben járhat a lókötő Fehér László érdekében. Vagyis a bevezető idétlen párbeszéde – melyet akár úgy is lehet érteni, hogy Fehér László alku tárgyaként emlegeti a húgát – teremti meg a kapcsolatot a kisstílű betyárhistória és Fehér Anna tragikus története között. Kétség nem fér hozzá, hogy ez utóbbit készen kapták a vásári énekmondók, s nagy a valószínűsége annak is, hogy magát a megszövegezést is. Csak imitt-amott igazítottak a szövegen a maguk ízlésének megfelelően. Így kerülhettek a balladába folklór-idegen metaforák, jelzők („gyöngymadaram", „szép aranyom", „szép Diana" stb.), s meglehet, hogy a párbeszédes jeleneteket elválasztó elbeszélő strófák is a vásári előadás során épültek be a ballada szövegébe.

Mindent összevetve: a *Népdalok és mondák* első kötetében közzétett rábaközi változat nemcsak azért fontos, mert a Fehér László-ballada első feljegyzése, de azért is, mert általa megbizonyosodhattunk afelől, hogy a történet még a forradalom és szabadságharc előtt ponyvára, vásári énekmondók szájára került. Ez pedig azt jelenti, hogy a 19. század második felében vásári énekesek, mutatványosok, ponyvaárusok és vásáros népek hordhatták szét a balladát a szélrózsa minden irányába.

---

[99] Nagyon is elképzelhető tehát, hogy Fehér Anna balladája a szájhagyományban úgy kezdődött, mint a rábaközi változat kilencedik strófája.

S hogy Erdélyben is ismert volt a ballada az önkényuralom idejétől kezdve folyamatosan, következzenek a bizonyító adatok és balladafeljegyzések a 19. század második feléből és a 20. század első évtizedéből.[100]

1. Fehér László balladájának említése
(1864. március 26.)

A halálraítélt húga típusú ballada erdélyi előfordulásáról legkorábbi adatunk 1864-ből s alighanem Marosszékből van. A marosvásárhelyi református kollégiumban folyó gyűjtőmunka újabb eredményeiről beszámoló Szabó Sámuel így írt 1864. március 26-ról keltezett levelében Arany Jánosnak: „Átalában gyűjtésem igen szép eredménnyel biztat: öszvesen már 800 darab körül jár s uj év óta is 4-5 darab igen becses népballadával szaporodott. Van ezek közt egy *Bíró Anna* című, terjedelmesebb minden mostanig ismert népballadánknál; megkaptam *Fejér Lászlót* is hasonlithatatlanul szebb, gyöngédebb és tökélyesb kivitellel, mint az Erdélyi-féléé."[101]

A ballada szövegét, sajnos, nem ismerjük, elkallódott. A levél szűkszavú tájékoztatásából azonban annyi kiderül, hogy az erdélyi változat más volt, mint a *Népdalok és mondák* első kötetében közzétett rábaközi szöveg. A „hasonlíthatatlanul szebb, gyöngédebb és tökélyesb kivitel" emlegetésével Szabó Sámuel gyaníthatóan arra célzott, hogy a ballada ponyvai redakciójánál tömörebb népi változat birtokába jutott. S hogy milyen lehetett az a változat, talán-talán a Lukácsffy Aurél közlésében megjelent ballada (3. sz.) ismeretében tudunk válaszolni.

---

[100] A balladák szövegének közlésekor a mai helyesírási szabályokhoz igazodtunk, de megtartottunk minden olyan szóalakot, kifejezést, mely nyelvjárási, ejtésbeli sajátosságokra utal. Közlésünkben csillagot (*) teszünk a kikövetkeztetett, feltételezett adatok elé, s két függőleges vonallal (||) jelezzük az oldal alját – új oldal kezdetét az eredeti forrásban. A balladák strófáit megszámoztuk, függetlenül attól, hogy az eredetiben volt-e vagy sem számozás.

[101] Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: K 513/479. – Közölve: SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin 2009: 619.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. *Ballada Fejér Annáról és Lászlóról*

(*Udvarhelyszék, *1863 után)

Sebestyén Gyula hagyatékából került a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába az a hat oldalas kis gyűjtemény, mely *Székely Nép Költeményei* cím alatt néhány népdal mellett a Fejér Annáról és Lászlóról szóló balladát tartalmazza.[102] Ismeretlen gyűjtője a kézirattári dosszié adatai szerint „Kriza köréhez tartozott". A kézirat jobb felső sarkán található utólagos feljegyzés – „fűzendő a *Vadrózsák* második kötetéhez" – vezetett rá arra, hogy 1863 (a *Vadrózsák* megjelenése) után születhetett a datálatlan kézirat, keletkezési idejének felső határa pedig Kriza János halálának éve, 1875 lehet. Az is valószínűsíthető, hogy a balladát Udvarhelyszékről küldte be gyűjtője: a kéziratban folytatólagosan egy olyan vers következik a 3–5. oldalon, mely egy szegény tordátfalvi ember „készítményeként" kapott helyet a gyűjteményben. Vargyas Lajos „Udvarhely megye"-iként lokalizált adata feltehetően erre a balladára vonatkozik.

Ballada Fejér Annáról és Lászlóról

1. Fejér László lovat lopott
A fekete halom alatt.
Fogjátok meg a nagy tolvajt,
Tegyétek bé a tömlecbe,
Annak is a mélységiben.

2. Fejér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja fogva vagyon.
Fejér Anna megindula
Palotáról a rostélyra,
Reá talál hadnagy úrra.

3. – Jó napot, hadnagy uram
– Isten hozott, Fejér Anna!
– Azért jöttem hadnagy úrhoz,
Hogy ha bátyámot kiadná.

---

[102] Sebestyén Gyula é. n.: 1-3.

4. – Ki is adom a bátyádot,
Ha egy éjjen velled hálok.
Nem szól arra Fejér Anna,
Megindula palotáról folyosóra,
Reá talála bátyjára.

5. – Jó napot, édes bátyám!
– Isten hozott, édes húgom!
– Én béjárék hadnagy úrhoz,
Hogy ha kijedet kiadná,
Az Isten is megá'daná. ||

6. Azt mondotta, ki is adja,
Ha egy éjjel velle hálok.
– Ne hálj azzal a huncfuttal,
Azzal az akasztani valóval!
Szüzességedet elveszi
Bátyádnak fejit véteti.

7. Nem szól arra Fejér Anna,
Leborula nyoszolyára.
Oda megyen Hadnagy uram:
– Aluszoll-é, Fejér Anna?

8. – Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert sok lánczörgéseket hallok.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
A szolgáim fáér voltak,
Azok lánccal dolgozódnak.

9. Nem szól arra Fejér Anna,
Leborula nyoszolyára.
Oda mene hadnagy uram,
– Aluszol-é, Fejér Anna?

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10. – Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert sok puskaszókot hallok.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Kedves kis üditött rózsám,
Csak aludjál, csak nyugodjál.

11. Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége vagyon.
Nem szól erre Fejér Anna,
Leborula nyoszolyára.

12. Csak fölszökék Fejér Anna
A két kezit öszvecsapta: ||
– Isten neked jót ne adjon,
Sós kenyered soha se legyen
A kenyered kővé váljék,
Késed benne ketté törjék,
Víz előtted megáradjon,
Sár előtted felduladjon,
Ha elvesztetted bátyámat.

Székelyföld, é. n. [1863 után]
Gyűjtő: ismeretlen

Az enyhén romlott szövegű, ritmushibákkal tarkított ballada első strófája arra figyelmeztet, hogy a Fehér László-ballada ponyvai változata a 19. század hatvanas-hetvenes éveire eljuthatott Udvarhelyszékre is: annak kezdő soraival indul a ballada, tovább azonban különbözik amattól. Már maga a cím is arra enged következtetni, hogy eredetileg Fehér Anna balladájaként ismerték a történetet, s ahhoz csapódott hozzá – mintegy a történet előzményéül – Fehér László lólopásos históriája. A ballada többi része közvetlen kapcsolatba nem hozható a ponyvai redakcióval, úgy tűnik, hogy népi szövegváltozattal van dolgunk. Szerkezeti felépítéséből ítélve, lehet, hogy a ponyvaballada volt az előképe, a szövegben azonban olyan fogalmazási részletekkel találkozunk, melyek erdélyi szokásokra és nyelvhasználatra utalnak (a kisebb lánytestvér nem tegezi a bátyját, a leány, mielőtt átkozódásba fogna, „a két kezit öszvecsapja” stb.)

A ballada végén az adatközlő belebonyolódott Fehér Anna és a hadnagy hajnali párbeszédének fordulataiba: minduntalan egy olyan formulát ismétel („leborula nyoszolyára"), melynek csupán egyetlen szituációban van szerepe és jelentése a balladai történésekben.

3. Lukácsffy Aurél: *Fehér Anna*.
(Hely nélkül, [*Szolnok-Doboka m.?], 1872)

A Szabó Sámuel gyűjtői köréhez tartozó Lukácsffy Aurél a kolozsvári *Magyar Polgár Nagy Naptárá*nak 1872. évi kötetében tette közzé a ballada szövegét.[103] Mai ismereteink szerint *A halálraítélt húga* balladatípusnak ez az első nyomtatásban megjelent erdélyi változata, s egyben az első nyilvános híradás a ballada erdélyi előfordulásáról. Vargyas Lajos nem tartja számon ezt a változatot.

Jóllehet Lukácsffy Aurél részt vett Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak gyűjtőmozgalmában, az 1872-ben közzétett *Fehér Anna* nem lehet azonos a Szabó Sámuel levelében említett *Fejér László*val annál az egyszerű oknál fogva, hogy Lukácsffy Aurél 1864 márciusában még nem volt a marosvásárhelyi református kollégium diákja; csak a következő, 1864/65-ös tanévben jött a kollégiumba jogot tanulni.

A ballada gyűjtési helyét nem ismerjük, a szövegben említett Dézsakna helynév alapján és Lukácsffy Aurél életrajzának ismeretében elképzelhető, hogy Lukácsffy Szolnok-Doboka megyei tartózkodása idején gyűjtötte a balladát.[104]

Fehér Anna

Meghallotta Fehér Anna,
Hogy a bátyja fogva volna.
– Hol vagy kocsis, fogj kocsiba,
Hogy induljunk Dézsaknára,
Fekete mély gyászruhába.
Alig várta Fehér Anna,

[103] LUKÁCSFFY Aurél 1872. – Ua. in: SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin 2009: 156–157/17. sz.
[104] Lukácsffy Aurél életrajzáról bővebben l. SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin 2009: 665-666.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Hogy a kocsi eléállna.
Mene tömlöc eleibe:
– Bátyám, bátyám, Fehér László,
Ki tétetett téged ide?
– Horváth Miklós, az a nagyúr,
Kitől a rab elszabadul.
Lemene a Fehér Anna
Horváth Miklós udvarára:
– Szabadítsd ki a bátyámat,
Adok néked tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt.
– Anna, Anna, Fehér Anna,
Nem kell nékem tál aranyod,
Tál aranyod, tál ezüstöd,
Csak a te jó szüzességed.
Elmene a Fehér Anna
Híres tömlöc eleibe:
– Bátyám, bátyám, Fehér László,
Miket monda Horváth Miklós:
Nem kell neki tál aranyom,
Tál aranyom, tál ezüstöm,
Csak az én jó szüzességem.
– Anna, Anna, Fehér Anna,
Ne add a te szüzességed,
Hej, nem ereszt az el engem!
Lemene a Fehér Anna
Horváth Miklós udvarára,
Mulatott vele egy házba.[105]
– Aludjál el, nyugodjál el!
– Nem alhatom, nem nyughatom,
Rabok lánccal felzaklatnak,
A katonák masíroznak.
Felkele a Fehér Anna,
Mene tömlöc eleibe:

[105] *Ház*: „szoba erdélyiesen”

– Bátyám, bátyám, Fehér László! ...
– Ne itt keresd a bátyádat,
Sík mezőre, zöld erdőre,
Vitték bitó tetejére...

***

Lemene a Fehér Anna
Horváth Miklós udvarára.
– Miklós, Miklós, az a nagyúr,
Kitől a rab elszabadul!
Nem mondok én nagyobb átkot:
Mosdóvized vérré váljon,
Törölköződ lángot vessen,
A paripád megakadjon,
Hogy a nyakad megszakadjon!

Hely nélkül, 1872.
Gyűjtő és közlő: Lukácsffy Aurél

A klasszikus székely népballadák tömörségére, szűkszavúságára, drámaiságára emlékeztető változat in medias res kezdi a történetet: nincs szó lólopásról, nincs szó Fehér László elfogásának körülményeiről, elejétől végéig a címnek megfelelően Fehér Annáról, áldozatáról és tragédiájáról szól a ballada.

Lukácsffy Aurél szövegének szemmel láthatóan semmi köze nincs a ballada ponyvaváltozatához, noha Fehér Anna története ugyanaz, mint amit a rábaközi változatban megismerhettünk. Ez a szöveg mégis egészen más: visszafogottsága, szóhasználatának, mondatfűzésének, dialógusainak célratörő pontossága és ökonómiája a magyar népballadák klasszikus darabjaival rokonítja. Nagy valószínűséggel gondolhatjuk, hogy Szabó Sámuel birtokába is egy ehhez hasonló változat juthatott: erre a szövegre is ráillik a marosvásárhelyi tanár megállapítása: „hasonlíthatatlanul szebb [...] és tökélyesb kivitelű, mint az Erdélyi-féléé."[106]

[106] A „tökélyes kivitelen" egyetlen vonatkozásban érzek apró szépséghibát: a Fehér Anna mozgását, s egyben a helyszínek változását jelző, a párbeszédes részek közé ékelt mondatok magyartalanságuk miatt kilógnak a ballada szövegéből. A jelenkori nyelvhasználatban sem tartom helyesnek és jónak a személynevek elé tett határozott névelőt, a száznegyven évvel ezelőtt feljegyzett balladában egyenesen disszonánsnak érzem.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A ponyvaballadához képest ez a változat rövidebb, tömörebb, jóllehet két olyan mozzanata is van, melyek hiányoznak az énekmondók szövegéből. A ballada elején a bátyja kiszabadítására induló Fehér Anna először bátyját keresi fel: tőle tudja meg, hogy kihez kell fordulnia, „ki az a nagyúr, / kitől a rab elszabadul", vagyis ki az, aki megvesztegethető. A ballada végén pedig nem a szószegő „nagyúr" mondja meg a valót a leánynak, Fehér Anna jár utána, hogy mi történt a bátyjával. Ennek következtében még egyszer vissza kell térnie a megvesztegethető hatalmasághoz, hogy szemtől szemben átkozza meg.

Azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha a Lukácsffy Aurél által gyűjtött változatban a középkori ballada alaptörténetét, épségben megőrzött eredeti redakcióját véljük felfedezni.

4. Filep Elek : [Fehér László lovat lopott]
(Bágyon, Aranyosszék, *1870-es évek)

Filep Elek dévai alügyészt Kriza János gyűjtőjeként tartjuk számon, a *Vadrózsák* tervezett második kötete számára Hunyad megyéből küldött be népköltészeti szövegeket 1866-67-ben.[107] Később mihályfalvi (Aranyosszék) birtokosként Abafi Lajos gyűjtői között bukkan fel a neve a hetvenes években. Kiadatlan bágyoni gyűjtésében[108] maradt fenn Fehér László balladájának itt következő változata, mely Vargyas Lajos nyilvántartásában nem szerepel.

1. Fehér László lovat lopott
A fekete halom alatt.
Minden nyereg-szerszámostól,
Csikós fékkel, kantárostul.

[107] L. Filep Elek 1866–67.

[108] Filep Elek é. n. : 2–5. – A bágyoni gyűjtés Kálmány Lajos hagyatékából került mai helyére, az Ethnológiai Adattárba. Tekintettel arra, hogy Abafi Lajos gyűjteményét Kálmány Lajos szándékozott sajtó alá rendezni, egyértelmű, hogy Filep Elek a bágyoni gyűjtés idején már Abafi munkatársa volt.

2. Utána ment Gönc várossa (vagy Komárom)
Őtet fogni, hogy meglássa
Egész vidék, faluibul
És csakugyan hadnagyostul.

3. – Isten jó nap, hadnagy uram!
– Fogadj Isten, édes fiam!
– Kinek hívnak, édes fiam?
– Majd megmondom, hadnagy uram.

4. – Van-é neked apád, anyád?
Igazan szólj s meg ne bánd!
– Nincsen nekem apám, anyám,
Csak van nekem egy szép húgom.

5. Az én húgom Fehér Anna,
A lovamnak fehér a lába.
– Nem kérdem én a lovadat,
Sem a te kedves húgodat.

6. Hanem kérdem a nevedet,
Különben rossz lesz teveled.
Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófára valót. ||

7. – Fehér László az én nevem,
Megmondani mindig merem,
Hogy engemet annak hívnak,
Én utánnam nagyon vannak.

8. – Vigyétek le a tömlöcbe,
Annak is a mélységébe!
Kezét, lábát vasra verve
Kivallatok mindent vele.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

9. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja fogva volna:
– Fogd be kocsis a lovakat,
Tégy mellém sok aranyakat!

10. – Isten jó nap, hadnagy uram!
– Fogadj Isten, gyöngy madaram!
Miért jöttél szíp aranyom?
– A bátyámért, hadnagy uram.

11. Ha bátyámat kiadná
Az Isten is megáldaná.
– Kiadom én a bátyádat,
Ha egy éjjel veled hálok.

12. Nem szólt arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosóról a rostélyra,
Hogy akadna a bátyjára.

13. – Isten jó nap, édes bátyám!
– Fogadj Isten, édes húgom!
– Én most tégedet kiváltlak,
Hadnagy úrral vele hálok. ||

14. – Ne hálj vele, a huncuttal,
Az akasztani valóval!
Szüzességedet elveszi,
Bátyádnak fejét véteti.

15. Nem szól arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosóról a palotába
Lefekszik a nyoszolyába.

JÁNOS TÁRSASÁG

16. – Aluszol-é, Fehér Anna,
Kincsem adta szép Diánna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

17. – Csak aludjál, édes kincsem,
Te vagy rubinom, mindenem!
Szép a képed, termeted,
Érted adom mindenemet.

18. A béresek fáért járnak,
Azok nagy lármával vannak.
– Aluszol-é, Fehér Anna,
Kipiroslott kisdet alma?

19. – Nem aluszom, nem nyughatom,
A sok puskalövést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Csak engemet szívedbe zárj! ||

20. – Aluszol-é, Fehér Anna,
Oh te kincem, szép Dianna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok kardzörgést hallom.

21. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már!
– Hadnagy uram, hadnagy uram,
Átkozott légy, hadnagy uram!

22. Víz előtted megáradjon,
Sár utánnad felfakadjon,
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

23. Mosdóvized vérré váljon,
Kendőruhád meggyulladjon,
Az kenyered kővé váljon,
Az ég téged meg se áldjon!

Bágyon, Aranyosszék
Gyűjtő: Filep Elek

Filep Elek bágyoni változata versszakról versszakra, csaknem szó szerint egyezik Fehér László balladájának a *Népdalok és mondák* első kötetében közölt rábaközi szövegével. Csupán annak záradéka maradt el az erdélyi változat végéről. A két variáns között, jóllehet földrajzilag egymástól igen távol eső vidékekről származnak, lehetetlen észre nem venni az összefüggést. A kérdés csak az, hogy a ballada Erdélyi János kötete révén jutott-e el Bágyonba, vagy mindkét változat egy közös forrásra vezethető vissza: ponyvai eredetre. A *Népdalok és mondák* kötetei a kiadvány jellegénél fogva aligha terjedtek el tömegesen Erdélyben, jobbára csak az írástudók, értelmiségiek körében forgott. Igen kicsi a valószínűsége tehát annak, hogy ez a kiadvány közvetítette volna a ballada szövegét. Sokkal inkább elképzelhető, hogy vásári énekmondók és ponyvanyomtatványok útján jutott el Erdélybe. S ha ez valóban így történt, akkor arra is következtethetünk, hogy Fehér László balladáját egy és ugyanazon szöveggel hozták forgalomba a vásári énekmondók és ponyvaárusok valamikor a 19. század első felében Nyugat-Magyarországon és a szabadságharc utáni évtizedekben Erdélyben.

A bágyoni változat még egy tanulsággal szolgál: jóllehet ez a változat versszakról versszakra, s majdnem szóról szóra megegyezik az Erdélyi-féle változattal, mégis azt kell feltételeznünk, hogy Filep Elek a szóbeliségből jegyezte fel. Erre engednek következtetni a ritmushibát okozó szótagkihagyások, az ö-ző nyelvjárásra utaló „puskalövös” szó, Diána nevének erdélyi kiejtést sejtető Dianna/Diánna írása, valamint a záradék elmaradása a ballada végéről.

5. Filep Elek: *Fehér Anna*

(Mihályfalva, Aranyosszék, *1875 körül)

Filep Elek második adata Abafi (Aigner) Lajos kéziratos népköltési gyűjteményében maradt fenn.[109] Gyűjtési helyét Vargyas Lajos tévesen Nagy-Küküllő megyébe sorolta.[110] Tudva azt, hogy Filep Elek az aranyosszéki Szentmihályon[111] volt birtokos, magától értetődik, hogy mihályfalvi adata Aranyosszéket képviseli.

Fehér Anna

Fehér László lovat lopott
A fekete halom alatt,
Minden nyereg-szerszámostul,
Csikós fékkel, kantárostul.

Fehér Anna meghallotta,
Hogy az öccse fogva volna . . .
Megizeni a kocsisnak,
Hogy fogna bé hat lovat,
A gyászos hintójába . . . .
Hajts be kocsis, Nagy-Váradra,
Nagy-Váradra, Kemény Farkas udvarára.
Farkas uram, azt hallottam,
Hogy az öcsém fogva volna.
Hoztam néked tál ezüstöt,
Hoztam néked tál aranyat,
Hogy váltsam ki az öcsémet.

Fehér Anna, Fehér Anna,
Nem kell nékem tál ezüstöd,
Nem kell nékem tál aranyod,
Csak a te szép szüzességed!

---

[109] Abafi (Aigner) Lajos é. n.: 10–11.
[110] Vargyas Lajos 1976 II: 289.
[111] A falu neve az 1870-es években Mihályfalva volt. Vö. Szabó M. Attila 2003 I: 638.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Fehér Anna kapja magát,
Sötét tömlöc ablakára . . .
Élsz-e még, vagy meg is holtál?

Édes néném, Fehér Anna,
Nem alhatom, nem nyughatom,
Mindig rólad gondolkodom . . .
. . . . . .
Tál ezüstöt, tál aranyot,
Hogy váltsalak ki téged;
Nem kell neki tál ezüstöm,
Nem kell neki tál aranyom,
Csak az én szép szüzességem. ||

Édes húgom, Fehér Anna,
ne hálj vele . . . . . .
Mert ő engem a nagy sűrű erdőbe
Az akasztófára. . . . . .

Fehér Anna magát megbúsulja,
S elmegyen az nyugudalomra.

Fehér Anna nem alhatik, nem nyughatik,
Nem tudom, micsoda zörgetés van künn?

Fehér Anna aludjál csak,
Mert a kocsisok lovat itatnak,
S azon zörög a sok vas. . . .

Fehér Anna nem alhatik, nem nyughatik.
Micsoda zörgés van künn?

Fehér Anna csak aludjál, nyugodjál,
mert a béresek pattogatnak,
A szekerek csikorognak. . . .

JÁNOS TÁRSASÁG

Fehér Anna kapja magát,
És a sötét tömlöc ablakára.

Édes öcsém, Fehér László,
Élsz-e még vagy holt vagy?

Fehér Anna, ne itt keresd öccsédet,
mert öccsédet elvitték,
A nagy sűrű erdőbe, az akasztófára.

Fehér Anna megfordulja magát. . . .
Gyászba öltözik . . . földig . . . .

Na kocsisom, fogd bé
Hat lovamat,
Hogy vágtassunk a hazánkba,
Hogy tölthessünk még egyszer. . . .

Mihályfalva, Erdély
Gyűjtő: Filep Elek

Az erősen romlott, félig versben, félig prózában elmondott, töredékes szöveg még ebben az állapotában is fontos információkat közvetít számunkra. Mindenekelőtt azt, hogy több apró részletében eltér *A halálraítélt húga* balladatípus megszokott és általánosnak mondható megszövegezésétől. Más, például, a testvérek egymáshoz való viszonya (Anna nem húga, hanem nénje Fehér Lászlónak), más a neve Fehér László fogva tartójának (a csaknem általános Horváth bíró, Horváth Miklós, vagy hadnagy uram helyett Kemény Farkas[112]), és, mindenekelőtt, eltér a ballada ponyvai redakciójától. Ez utóbbiról lehet, sőt valószínű, hogy tudott az ismeretlen adatközlő: erre vall a kezdő versszak, erre vall, hogy egy alkalommal „húgom”-nak szólítja Fehér László a testvérét. De éppen ezek az elszólások, lényegtelen apróságok gondolkoztatnak el: vajon nem az eredeti középkori ballada széttöredezett darabkáit találta-e meg Filep Elek ebben a roncs-szövegben? A töredék

[112] Kemény Farkas nevének balladai előfordulására a következő (kövendi) változat tárgyalásakor – visszatérünk.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

újkori megfogalmazásoktól mentes nyelve is ezt a feltevést erősíti, s maga az a tény, hogy – akárcsak a Lukácsffy Aurél-féle szöveg – ez a változat is Fehér Anna tragédiáját helyezi a középpontba. Az sem lehetetlen, hogy a gyűjtő nem élő adatközlő elmondása után jegyezte le a ballada-töredéket, hanem régebbi iromány került a kezébe. E gondolat felvetését az indokolja, hogy a kéziratban a két testvér családnevét végig kis kezdőbetűvel találjuk (mi nem tartottuk meg ezt az írásmódot), márpedig az alügyész Filep Elek aligha írta volna így a neveket a 19. század hetvenes éveiben.

6. Jankó János: *Fehér László*

(Kövend, Torda-Aranyos m., 1893)

A Torda-Aranyos megyei Kövenden 1892 nyarán gyűjtött balladát Jankó János 1893-ban tette közzé *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népé*ről írt néprajzi monográfiájában.[113] A hibátlan ritmusú terjedelmes ballada adatközlője ifj. Pap Áron volt. A típus minden epizódját magába foglaló, 97 sorra terjedő szép változat elkerülte Vargyas Lajos figyelmét: Kövend nem szerepel a gyűjtési helyek felsorolásában, mint ahogy Jankó János műve sem az irodalomjegyzékben.

A ballada lejegyzésében Jankó János nem törekedett a nyelvjárási sajátosságok rögzítésére. A *Népköltési adatok* című nyolcadik rész bevezető soraiban előre is bocsátja, hogy „az eredeti kiejtésnek megfelelő phonetikus átírást mellőztem, mert annak sem teljes, sem tökéletes keresztül vitelére nem vagyok képes."[114]

Fehér László

Fehér László lovat lopott
Az fekete halom alatt;
Minden nyerget szerszámostól,
Kötőféket kantárostól.
Után' mene Gönc városa
Falustól és hadnagyostól.

---

[113] Jankó János 1893: 259–261.
[114] Jankó János 1893: 259.

– Állj meg, állj meg, Fehér László,
Véred itt fog árkot mosni!
Kérdem én a te nevedet
Különben harcom lesz veled!
– A lovamnak fejér lába,
A húgomnak Fejér Anna.
– Nem kérdem én a lovadat,
Sem a te kurva húgodat,
Csak kérdem én a te neved.
– Az én nevem Fejér László. ||
Ott megfogák Fejér Lászlót
Békísérék Fejérvárra
Kemény Farkas udvarára,
S a sütét tömlöcbe zárák.
És azt mondja Fejér László:
– Hej, ha tudná Fejér Anna,
Hogy a bátyja fogva vóna!
És megtudá Fejér Anna,
Hogy a bátyja fogva vóna.
– Kelj fel kocsis! Fogj hat lóra,
Fekete gyászos hintóba,
Tégy tál aranyt, tál ezüstöt,
Hogy menjünk el Fejérvárra,
Kemény Farkas udvarára:
Az én bátyám ott van fogva.
Elmenének Fejérvárra,
Kemény Farkas udvarára,
Sütét tömlöc ablakára.
– Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-e, vagy meghóttál,
Vagy énrólam gondolkoztál?
– Nem aluszom, meg sem holtam,
Csak terólad gondolkoztam.
– Hoztam neki tál aranyat, tál ezüstöt,
Hogy megszabadítsalak téged.
Ekkor mene Fejér Anna
Kemény Farkas ajtajára:

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– Hoztam neked tál aranyat, tál ezüstöt,
Megváltanám a bátyámat.
– Nem kell nekem tál aranyad, tál ezüstöd,
Csak kell nekem a te szüzességed.
Ekkor mene Fejér Anna
Tömlöcajtó ablakára:
– Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-e, vagy meghóltál,
Vagy énrólam gondolkoztál?
– Nem aluszom, meg se hóttam,
Csak terólad gondolkoztam.
– Nem kell neki tál aranyam, tál ezüstöm,
Csak kell neki az én szüzességem.
– Ne add neki, a huncutnak,
Az akasztani valónak,
Mert szüzességed elveszi,
S bátyádnak fejit véteti.
Onnan mene Fejér Anna
Kemény Farkasnak házába:
Szüzességét általadja.
– Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert nagy lánczörgésit hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál:
Lovat visznek itatóra,
Annak zörög a zablója. [sic!]
– Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert puskák lövésit hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál:
Katonáim masíroznak,
S azok karddal hadakoznak.
Reggel mene Fejér Anna
Tömlöcajtó ablakára:
– Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-é, vagy meghóttál,
Vagy énrólam gondolkoztál?
Feleli a tömlöctartó:
– Ne itt keresd a bátyádat,

Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejibe.
Ekkor mene Fejér Anna
Kemény Farkas ajtajára:
– Kemény Farkas, az a nagyúr,
Kitől a rab nem szabadul.
Szüzességemet elvette,
S bátyámnak fejit vétette.
Nem átkozlak meg erősen:
Búzád csak egy szem teremjen!
Az is belől üres legyen!
Kenyered is kővé váljék! ||
Törlőkendőd meggyulladjék!
Út előtted felfakadjék!
Víz utánad megáradjék!
Lovad lába megbotoljék!
A te nyakad megszakadjék!

Kövend, Torda-Aranyos m.
Gyűjtő és közlő: Jankó János
Adatközlő: ifj. Pap Áron
Gyűjtés ideje: 1892 nyara

A kövendi változaton kétségtelenül felismerhető, hogy Fehér László balladájának ponyvai redakciója is szerepet kapott a szöveg alakításában/alakulásában. Erre vall mindenekelőtt a ballada bevezető része, melyben Fehér Lászlót itt is Gönc városa üldözi „falustól és hadnagyostól", itt is lezajlik az a párbeszéd Fehér László és a hadnagy között, amely tipikusan a ponyvai változatok tartozéka. De – a ponyvai redakciótól eltérően – a kövendi szövegben lényegesen megrövidült a balladai történések szempontjából teljesen fölösleges szóváltás a hadnagy és Fehér László között: tizenhat sorba sűrítve találjuk azt a tartalmat, amit az Erdélyi-féle rábaközi, vagy a Filep Elek-gyűjtötte bágyoni változat kétszeres terjedelemben, nyolc négysoros strófában mond el. A bevezető rész azonban még így sem kerülhette el az ellentmondást és a funkció nélküli szószaporítást. „Állj meg, állj meg, Fehér László,/ Véred itt fog árkot mosni" – hangzik el az üldöző szájából a fenyegető felszólítás, a következő sorban mégis az üldözött

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

neve után érdeklődik: „Kérdem én a te nevedet,/ Különben harcom lesz veled!” Ennek ellenére a kövendi változat nagy „fegyvertényének” tartjuk, hogy megpróbált változtatni a ponyvai redakció lapos és hosszadalmas bevezető részén, méghozzá nem is akárhogy. Sikerült „kifelejtenie” a ponyvai változat különösen rossz második strófáját, új költői megoldást talált a hadnagy és Fehér László hosszadalmas párbeszédének lerövidítésére, ezáltal összefogottabbá, pergőbbé tette a szöveget, s egy-két új, csak itt előforduló, jó költői leleményről tanúskodó sorral gazdagította a balladát („Véred itt fog árkot mosni”; „Különben harcom lesz veled” – a „különben baj lesz teveled” helyett).

Mindezek együttvéve azt bizonyítják, hogy Fehér László balladájának ponyvai változata elindult a folklorizáció – a tényleges és alkotó befogadás – útján. De azt is bizonyítja, hogy a befogadó közeg – akár kövendi, akár aranyosszéki, akár erdélyi dimenzióban gondolkodunk – képes volt változtatni a készen kapott, de számára nem kielégítő szövegen, képes volt a maga igényéhez, elképzeléséhez igazítani a történetet. Ennek első lépéseként értékelhető, hogy lerövidítette, összefogottabbá tette a bevezető részt, s további jeleként, hogy lokalizálta, a maga környezetébe helyezte át a balladai történéseket: Fehér Lászlót, mihelyst megfogták, nem Gönc városába kísérik be, hanem Fehérvárra, s nem „hadnagy uram”, hanem Kemény Farkas udvarában zárják „sütét tömlöcbe”.

Kemény Farkas nevével másodjára találkozunk Fehér László balladájának erdélyi seregszemléjén. Mindkét esetben aranyosszéki változatban bukkan fel ez a név,[115] s mindkét változatban a szószegő negatív hős szerepkörében. *A halálraítélt húga* balladatípus változataiban sehol máshol nem fordul elő ez a név, a Fehér Lászlót fogva tartó, Fehér Annát meggyalázó hatalmasságot Horváth Miklósnak, Horváth bírónak hívják, vagy „törvénybíró”-ként, „hadnagy uram”-ként szerepeltetik.

Hogy miért és hogyan vált balladai szereplővé Kemény Farkas, s egyáltalán ki volt, ki lehetett az a személy, akire Horvát Miklós szerepét osztotta ki a szájhagyomány, csak következtetni tudunk rá, bizonyítani nem áll módunkban. Nagy azonban a valószínűsége annak, hogy arról a báró Kemény Farkasról van szó, aki alezredesi, majd ezredesi rangban végigharcolta Bem oldalán az 1849-es téli-tavaszi hadjárat embert próbáló nehéz küzdelmeit

[115] Lásd az előző (5. számú), mihályfalvi változatot.

a zsibói fegyverletételig, s akit a szabadságharc történetírói egyöntetűen és egyértelműen az erdélyi hadműveletek egyik kulcsfigurájaként elismerően emlegetnek. Hogy az aranyosszéki szájhagyományban mégis negatív szereplőként kapott helyet, talán annak tulajdonítható, hogy Kemény Farkas – a szabadságharc utolsó hónapjaiban a kolozsvári hadtest parancsnoka – tartva magát a román–magyar fegyverszüneti egyezményhez, 1849. július 30-án nem akadályozta meg Torockószentgyörgy kifosztását és felégetését, majd pedig, ugyanazon egyezmény értelmében Torda segélykérését is elutasította.[116] „Torockószentgyörgy pusztulása – olvashatjuk Egyed Ákos monográfiájában – megrendítette a magyarok bizalmát a Kemény ezredes által meghirdetett fegyverszünetben. A bizalmatlanságot növelték még más jelenségek is. Különösen Axente Sever csapatmozgásai s Torda városához intézett felszólítása okoztak újabb feszültséget."[117] Elképzelhető, hogy a bizalmatlanság, mely eredetileg a Kemény ezredes által meghirdetett fegyverszünetre vonatkozott, idővel az egyezményt meghirdető személyre is kiterjedt, s az aranyosszékiek tudatában úgy maradt meg Kemény Farkas emléke, mint akiben nem lehet bízni. Innen pedig már csak egy lépés, hogy az ígéretét be nem váltó, szavát megszegő Horváth Miklós szerepkörét testálják a szabadságharc bátor, rendíthetetlen honvédezredesére. A szereplők felcserélése egyúttal azt is jelzi, hogy az egész nyelvterületen ismert és elterjedt balladát az aranyosszékiek lokalizálták, regionális/helyi történetté alakították. De azt is jelenti, hogy a balladát Aranyosszéken már a szabadságharc körüli években ismerték: a szabadságharc bukása utáni években-évtizedekben már csak helyettesíteni kellett egy, a vidék számára közömbös nevet az ismert erdélyi névvel.

7. Bartalus István: *Fejér László lovat lopott*
(Kézdivásárhely, Háromszék, 1895)

Bartalus István *Magyar Népdalok. Egyetemes gyűjtemény* című sorozata hatodik kötetének nyitó darabja a kézdivásárhelyi *Fehér László*.[118] Ez

[116] L. erről bővebben Egyed Ákos 1999 II: 267–270.
[117] Egyed Ákos 1999 II: 270.
[118] Bartalus István 1895 VI: 2–3/1. sz.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

az első dallammal közzétett erdélyi változat,[119] s egyben az első híradás a ballada háromszéki ismeretéről. Vargyas Lajos nyilvántartása szerint ez a legkorábbi nyomtatásban megjelent erdélyi adat a ballada előfordulásáról.

A kézdivásárhelyi változat strófáról strófára, s csaknem szóról szóra egyezik *A halálraítélt húga* balladatípusnak a *Népdalok és mondák* első kötetében közölt változatával. Még a rábaközi szöveg záradéka is hiánytalanul megvan a háromszéki szövegben, igazolva, hogy mindkét változat azonos forrásra, a ballada ponyvai redakciójára vezethető vissza. Pontosabban: mind Rábaközben, mind Háromszéken a ballada szövege változtatás nélkül került át az énekmondók repertoárjából a szájhagyományozó költészetbe.

Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében dőlt betűvel jelöltük a kézdivásárhelyi szövegnek azokat a szavait, sorait, amelyek másként szerepelnek Erdélyinél, felső indexben pedig az Erdélyi-féle szöveg megfelelő helyeit. Az összehasonlítás csak a fogalmazási-szókincsbeli eltéréseket vette figyelembe, nem terjed ki a nyelvjárási és ejtésbeli különbségekre.

1. Fejér László lovat lopott
   A fekete halom alatt,
   Minden nyereg-szerszámostól
   Csikófékkel, kantárostól.

2. Utána ment *az vármegye* Gönc városa
   Őtöt fogni, hogy meglássa,
   Egész vidék, faluiból,
   És csakugyan hadnagyostól.

3. Isten jó nap, hadnagy uram!
   – Fogadj isten, édös fiam!
   – Minek hínak, édös fiam?
   – Majd megmondom, hadnagy uram. ||

[119] Dallamát l. a *Kép-és kottamellékletben*: 7. sz.

4. – Van-e neköd apád, anyád
Igazán szólj, és meg ne bánd.
– Nincsen neköm apám, anyám,
Csak van neköm egy szép húgám.

5. Az én húgom Fejér Anna,
Az lovamnak fejér lába;
– Nem kérdem én a lovadot,
Sem a te kedves húgodot.

6. Hanem kérdem az nevedet,
Különben rossz lesz teveled;
Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófára valót.

7. – Fejér László az én nevem,
Megmondani mindég merem,
Hogy ingömöt annak hívnak,
Oh, utánam nagyon vannak.

8. – Vigyétek le az tömlöcbe,
Annak es az mélységébe,
Kezit, lábát vasra verve
Kivallatok mindent vele.

9. Fejér Anna hogy megtudta,
Hogy az bátyja fogva volna:
– Fogd be kocsis, az lovakat,
Tégy mellém sok aranyokat.

10. – Isten jó nap, hadnagy uram,
– Fogadj isten, gyöngy madaram.
Miért jöttél, szép aranyom?
– Az bátyámért, hadnagy uram.

KRIZA NÉPRAJZI

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

11. Ha az bátyámat kiadná,
Az isten is megáldaná,
– Kiadom én az bátyádat,
Ha egy éjjel veled hálok.

12. Nem szól erre Fejér Anna,
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosóról az rostélyra,
Hogy akadna az bátyjára.

13. – Isten jó nap, édös bátyám!
– Fogadj isten, édös húgom!
– Én most tégedet kiváltlak,
Hadnagy úrral vele hálok.

14. – Ne hálj vele, az huncuttal,
Az akasztani valóval,
Becsületedet elveszi, Szüzességedet elveszi
S az bátyádnak fejét veszi. Bátyádnak fejét veteti

15. Nem szól arra Fejér Anna,
Csak elmegy az folyosóra,
Folyosóról palotába,
Lefekszik a nyoszolyába.

16. – Aluszol-e Fejér Anna,
Kincsem adta szép Diánna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mett a sok lánczörgést hallom.

17. – Csak aludjál, édös kincsem,
Te vagy rubinom, mindenem.
Szép a képed, a termeted,
Értöd adom mindenemet.

JÁNOS TÁRSASÁG

18. Az béresek fáért járnak,
Azok nagy lármával vannak.
– Aluszol-e, Fejér Anna,
Kipiroslott kisded alma?

19. – Nem aluszom, nem nyughatom,
Az sok puskalövést hallom;
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Csak ingömöt szívedbe zárj!

20. – Aluszol-e, Fejér Anna,
Oh te kincsem, szép Diánna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mett a sok kardzörgést hallom.

21. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
Az bátyádnak vége van már.
– Hadnagy uram, hadnagy uram!
Átkozott légy, hadnagy uram!

22. Víz előtted megáradgyon,
Sár utánad felfakadjon.
Lovad lába megbotoljon,
Fődre téged agyon nyomjon!

23. Mosdóvized vérré váljon,
Kendő rajtad meggyulladjon, Kendő ruhád meggyulladjon
Az kenyered kővé váljon,
Az ég téged meg se áldjon!

24. Ezen verseket csinálta
Fejér László két barátja,
Itt lóg egyik jobb kéz felől,
Másik pedig az bal felől.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

25. *Itt lóg egyik jobb kéz felől,* Ez a két sor Erdélyinél hiányzik
Másik pedig az bal felől.
Közepén az Fejér Laci, Középett a Fehér Laci
Szeretője vót szép Manci.

Kézdivásárhely, Háromszék m, 1895.
Gyűjtő és közlő: Bartalus István

Noha a rábaközi és a kézdivásárhelyi *Fehér László* nagyfokú szövegegyezéséből (mondhatnánk akár szövegazonosságnak is) kézenfekvő volna azt a következtetést levonni, hogy egyik is, másik is írott forrásra, azaz ponyvanyomtatványra vezethető vissza, a kézdivásárhelyi változatról bizton állíthatjuk, hogy Bartalus István hangzó szöveget rögzített. Nemcsak azért, mert lekottázta a ballada dallamát, de a szövegben is megfigyelhetők olyan apró jelek, melyek arra utalnak, hogy élőszó után írta le a balladát. (ö-ző nyelvjárás, a határozott névelő hosszú változatának használata mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is, alak szerinti tájszók előfordulása) A nyelvjárási elemekből talán-talán még arra is következtethetünk, hogy ö-ző nyelvjárást beszélő vidékről érkezett Háromszékre a ballada.

A ballada szövege arról is meggyőz, hogy az énekelt balladában könnyűszerrel ki tudják igazítani az Erdélyinél rendhagyóan hatsoros utolsó versszakot: a kézdivásárhelyi változatban sorismétlés által a záradék két szabályos négysoros strófába rendeződött a négysoros dallamnak megfelelően.

8. Kis András: [Fehér László lovat lopott]

(Sepsiszentgyörgy, 1895/96-os tanév)

Az 1890-es években a kolozsvári unitárius főgimnáziumban folklórgyűjtő mozgalom bontakozott ki Kanyaró Ferenc irányítása mellett. Ebbe a mozgalomba kapcsolódott be az 1895/96-os tanévben Kis András, aki akkor a gimnázium negyedik osztályos tanulója volt. Ő írta le Fehér László balladájának sepsiszentgyörgyi változatát. Sajnos, olyan adatközlőre talált, aki nemhogy nem tudta végigmondani a balladát, de összekeverte az epizódokat is. A ballada töredék, hiányzik a vége. Úgy tűnik, az adatközlő tudása terjedt ennyire, nem a diákkézirat lapjai kallódtak el, sodródtak el

egymástól. A töredékes, összekuszált ballada kéziratát az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára őrzi.[120]

Vargyas Lajos nyilvántartásában szerepel a balladának egy sepsiszentgyörgyi változata, de mint a továbbiakban látni fogjuk, Vargyas nem ezt a kéziratot ismerte.

Közlésünkben nem rendeztük sorrendbe az elkeveredett epizódokat, de vonallal elválasztottuk azt a szövegrészt, melynek máshol volna a helye.

A kéziratba néhol belejavított Kanyaró Ferenc, a gyűjtőmunkát irányító tanár. Javításait felső indexben közöljük.

Fehér László lovat lopott
A fekete halom alól,
Mindenféle szerszámostól,
Ezüst-fékes kantárostól.
A vármegye észre vette
A városba híré tette
Után' bíró polgárostól
Mindenféle hadnagyostól.
– Valld meg, huncut a nevedet,
Valld meg, huncut a nevedet.
– Lovam is van, fehér hóka,
Húgom is van, Fehér Anna.
– Nem kérdezzük a lovadot,
Sem azt a híres húgodat.

Éjfél után egy az óra,
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Most is rólad gondolkozom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a bátyád *fogva* mentve van már.
Éjfél után kettő az óra
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,

---

[120] Kis András 1895/96

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Mert a sok lánczörgést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert *béresid* béresem erdőbe jár.
Éjfél után három óra,
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok puskaszót hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert jágerem vadászni jár.
Ötöt ütött már az óra,
– Aluszol-e, Fehér Anna?
Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a bátyád *fogva* halva van már.

Fehér Anna most felszökik
Kocsissának sírva mondja:
– Fogd be kocsis lovaimot,
Rakd fel drága aranyimat,
Hogy váltsam ki a bátyámot.
– Adjon az Isten jó napot!
– Isten hozott, Fehér Anna!
Mi jóban jársz ....
– Azt hallottam, azt hírelik,
Hogy a bátyám fogva van itt.
Eresszék el a bátyámot,
Ide hagyom aranyimot.
– Eleresszük a bátyádot,
Ha egy éjjel veled hálok.
Fehér Anna megfordula
A bátyjának sírva mondja.
– Ne hidj, húgom, a huncutnak
Az akasztani valóknak!
Szép híredből kiforgatnak
Engem mégis felakasztnak.

Sepsiszentgyörgy, Háromszék m. 1895/96
Gyűjtő: Kis András IV. o. t.

JÁNOS TÁRSASÁG

A töredékből arra következtetünk, hogy a sepsiszentgyörgyi változat előképét a ballada ponyvai redakciójában kell keresnünk. De itt is érzékelhető, akárcsak a kövendi változat esetében, hogy a ballada megindult a folklorizáció útján: a hosszadalmas bevezetés nagy része kikopott a szövegből.

Kihagyások azonban máshol is előfordulnak, s ezek értelemzavaró szövegromlást okoztak. Különösen zavarosak azok a részletek, amelyek nem a megszokott helyükön – a ballada végén – fordulnak elő. (A fel-felriadó Fehér Annát, például, kétszer is azzal „nyugtatja meg" Fehér László fogva tartója, hogy „csak aludjál, csak nyugodjál,/ Mert a bátyád fogva van már", s ez a csitítgatás másodszor azt követően hangzik el, hogy a lánczörgés, puskalövés kimagyarázása megtörtént.)

8. a) Kanyaró Ferenc: *Fehér László*
(Sepsiszentgyörgy, [1896])

A kolozsvári unitárius kollégiumban folyó folklórgyűjtő mozgalom olyan eredményes volt, hogy a gyűjtést irányító Kanyaró Ferenc 1896-ban terjedelmes népballada-gyűjteményt készített elő kiadásra. A kéziratot 1896. május 18-án postázta a Kisfaludy Társaságnak, abban a reményben, hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* soron következő köteteként megjelentetik. Ez azonban nem következett be, a balladagyűjtemény kiadását a Kisfaludy Társaság több évig halogatta, majd végképp megfeledkezett róla.

A kéziratot Kanyaró többszöri kérése ellenére sem juttatták vissza Kolozsvárra, sok hányódás után Sebestyén Gyula hagyatékával a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába került.

A kiadásra szánt gyűjteménybe az 1892–1896 eleje között beérkezett balladák/ balladaváltozatok kerültek be, köztük Fehér László balladája Sepsiszentgyörgyről.[121] Ezt a változatot ismerte és tartotta számon Vargyas Lajos.

Az 1896-os gyűjteményben szereplő *Fehér László* kétségtelenül a Kis András-féle változatra vezethető vissza, de nem azonos vele: a Kanyaró

[121] KANYARÓ Ferenc [1896]: 70–72/36. sz.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

másolatában szereplő ballada kerek egész, nem hiányzik a befejezése, mint a Kis Andrásének. Hogy milyen forrásból, egészítette ki Kanyaró a befejezetlen balladát, nem tudjuk. Legkézenfekvőbb magyarázatnak azt hozhatnók fel, hogy feltehetően az általa ismert balladaváltozatokból ollózta össze a hiányzó részeket. Ismerve azonban Kanyaró munkamódszerét, kételkednünk kell: az ilyenfajta eljárás nem volt jellemző rá. A ritmushibákat kijavította, egy-egy sort betoldott vagy kihagyott, de nagyobb szövegmennyiséggel nem járult hozzá a töredékes szövegek kikerekítéséhez. Fehér László balladája, úgy látszik, kivétel. S ha fenntartással és gyanakvással nézünk is erre a kitatarozott balladaszövegre, annyi haszna mégis van, hogy lépésről lépésre nyomon követhető benne, mit változtatott a diák-kézirat szövegén a kiadásra való előkészítés során a kolozsvári tanár. Közlésünkben ezúttal felső indexben Kis András kéziratának eltérő szövegrészleteit szembesítjük Kanyaró másolatával, dőlt betűvel jelöljük azokat a szövegrészeket, melyek Kanyaró betoldásai (12, 14–16. versszak).

Fehér László

1. Fehér László lovat lopott
A fekete halom alól,
Mindenféle szerszámostól,
Ezüst fékes kantárostól.

2. A vármegye észrevette,
A városba híré tette:
Után' bíró polgárostól,
Mindenféle hadnagyostól.

3. Valld meg, huncut, a nevedet,
Ha szereted életedet! Valld meg, huncut, a nevedet
– Lovam is van fehér hóka;
Húgom is van, Fehér Anna.

4. Nem kérdeztük a lovadat,
Sem azt a híres húgodat.
Fogjátok meg a huncutot, Ez a két sor hiányzik Kis András kéziratából
Az akasztófára valót!

5. Éjfél után egy az óra.
Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Most is rólad gondolkozom. ||
Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a bátyád fogva van már.

6. Éjfél után *három óra*, kettő az óra
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

7. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a bátyád fogva van már. Mert béresid erdőbe jár
Felszökik most Fehér Anna, Fehér Anna most felszökik
Kocsissának sirva mondja:

8. – Fogd be, kocsis, lovaimat,
Rakd fel drága aranyimat!
Hogy váltsam ki a bátyámot..
– Adjon az Isten jó napot

9. –Isten hozott, Fehér Anna!
Mi jóban jársz, *Fehér Anna*? (a név hiányzik Kis Andrásnál)

10. – Azt hallottam, azt hírelik,
Hogy a bátyám fogva van itt.
Eresszék el a bátyámat,
Ide hagyom aranyimat!

11. – A bátyádat kiadatom, Eleresszük a bátyádot
Ha az enyém lész galambom! Ha egy éjjel veled hálok.
Fehér Anna megfordula,
A bátyjának sírva mondja.

12. Ne higgy, húgom, a huncutnak,
Az akasztani valónak! ||
Szép híredből kiforgatnak,
Engem mégis *elpusztítnak*. felakasztnak.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

13. *Nem szól arra Fehér Anna,*
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosóról palotába,
Lefekszik a nyoszolyába.

14. Ötöt ütött már az óra,
– Aluszol-e Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
A sok puskalövést hallom. Mert a sok puskaszót hallom.

15. Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van mán. Mert a bátyád fogva van már
– Hadnagy uram, hadnagy uram,
Átkozott légy, hadnagy uram!

16. *Víz előtted megáradjon,*
Sár utánad felfakadjon,
Mosdó vized vérré váljon,
Törülköződ meggyulladjon.

17. *A kenyered kővé váljon,*
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon…
Isten téged meg ne áldjon,
Isten téged meg ne áldjon!

Sepsiszentgyörgy, 1896
Gyűjtő nélkül
Közlő: Kanyaró Ferenc

Kanyaró Ferenc négysoros strófákra osztotta a Kis András kéziratában tagolatlan szöveget, ennek során néhol sorhiánnyal, néhol pedig sorfölösleggel kellett vesződnie, s megoldást találnia a szabályos versszakok kialakítására. Ezen túlmenően igyekezett helyreállítani a ballada szövegrészleteinek logikus sorrendjét is. Érdekes, de aligha hiteles megoldást választott. A leány éjszakai-hajnali felriadásait, nyugtalanságát megjelenítő szöveg egy részét meghagyta a diákgyűjtő kéziratában talált helyen, vagyis a

bonyodalom indításának kezdetén (5–7. versszak). Ezzel próbálta (valamint egy-két betoldott sorral) áthidalni azt a szövegromlást, amely miatt homályos és motiválatlan maradt Fehér Anna útnak indulása. A szöveg másik részét visszaköltöztette valódi helyére, de maradt néhány sor, amit sehol sem tudott felhasználni (Csak aludjál, csak nyugodjál,/ Mert béresid erdőbe jár,/ .... ,/Mert jágerem vadászni jár), azokat egyszerűen kihagyta.

Eljárásával Kanyaró tulajdonképpen egy új változatot hozott létre, ami hitelesnek is tekinthető, meg nem is. Hitelesnek tekinthető olyan szempontból, hogy a ballada nagy része a szájhagyományból származik, még azok a sorok–strófák is, melyeket Kanyaró toldott a szövegbe. Kanyaró ismerte a ballada Erdélyi-féle változatát, tudott Jankó János közléséről, a hiányzó és nélkülözhetetlen sorokat akár ezeknek a változatoknak a megfelelő helyeiről is vehette. De azt sem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy maga Kanyaró is tudta/ismerte a balladát tordai gyermekévei idejéből. Annál is inkább, mivel Tordán – Viski Károly gyűjtése bizonyítja – a 20. század elején ismert volt a ballada. Eddig elősorolt adataink is arról tanúskodnak, hogy Fehér László balladája a 19. század második felében Aranyosszéken elterjedt volt.[122] Ugyanakkor mégsem hiteles ez az összetákolt szöveg, mert hiszen a ballada abban a formában, abban a szövegkonstrukcióban, ahogy Kanyaró másolatában előttünk áll, soha, sehol nem fordult elő a szájhagyományban.

Kanyaró eljárását talán az indokolta, hogy 1896-ban Fehér László balladájáról a nyomtatott források még alig-alig adtak hírt, emiatt a ritka ballada sepsiszentgyörgyi változatának nyilvánosságra hozását fontosnak ítélhette. A Kisfaludy Társaság elvárásai viszont arra szorították, hogy irodalomesztétikai szempontok érvényesítése mellett is elfogadható szöveget prezentáljon.

[122] Következtetésünket Kanyaró Ferencnek a balladához csatolt lábjegyzete is alátámasztja. Erdélyi János 1846-os adatára hivatkozva megjegyzi, hogy „A negyvenes években Aranyosszéken is elterjedt. Ez időből fennmaradt változatát lásd Jankó János Torda, Aranyos...” A kötetcím tovább nem olvasható, mert a lap alsó széle letöredezett. A könyvészeti utalás oldalszáma viszont kivehető – 258 vagy 259. A lapszám-hivatkozás, ha az utóbbi a helyes olvasat, megfelel a valóságnak, valóban ott kezdődik a *Fehér László* szövege, a baj csak az, hogy Jankónál semmiféle utalás nincs arra, hogy a kövendi szövegnek valamiféle köze lett volna a negyvenes évekhez. Így nem tudható, honnan származik Kanyaró információja a ballada negyvenes évekbeli aranyosszéki elterjedéséről.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

8. b) Kanyaró Ferenc: *Fehér László*

([Sepsiszentgyörgy, 20. század eleje])

Miután nem sikerült visszaszereznie a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratát, a 20. század első éveiben Kanyaró megpróbálta helyreállítani, és új gyűjtésekkel kiegészíteni balladagyűjteményét. A régi gyűjtésekből azonban csak azokat a szövegeket tudta új gyűjteményébe sorolni, melyeknek eredeti diákkézirata Kolozsváron maradt (vagyis amelyeket másolatban küldött el Budapestre). Ilyen volt Fehér László balladája is.

A Kis András kéziratáról új másolatot készítő Kanyaró Ferenc újólag szembesült az összekuszált szöveg helyreállításának dilemmájával, hiszen nyilvánvalóan nem emlékezett arra, hogy évekkel korábban miként hozta közölhető állapotba a szemmel láthatóan sérült balladát. Így állított elő egy újabb „változatot" Fehér László sepsiszentgyörgyi balladájából. Az „új változat" jól példázza a Kanyaró-kéziratok hányatott sorsát: az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában található Kanyaró-hagyaték két külön csomagjában találtam meg az új másolat lapjait – külön a ballada 1–5. és 14–15. versszakát, s külön a 6–13. versszakig terjedő középső részt.[123]

Fehér László

1. Fehér László lovat lopott
   A fekete halom *alatt*, alól
   Mindenféle szerszámostól,
   Ezüst fékes kantárostól.

2. A vármegye észrevette,
   A városba hírré tette:
   Után' bíró *pandúrostól*, polgárostól,
   Mindenféle *polgárostól*. hadnagyostól.

3. – Valld meg, huncut a nevedet,
   Valld meg huncut a nevedet!
   – Lovam is van, fehér hóka,
   Húgom is van, Fehér Anna.

---

[123] KANYARÓ Ferenc é. n.

4. – Nem kérdezzük a lovadot,
Sem azt a híres húgodot –
Most felszökik Fehér Anna, Fehér Anna most felszökik
Kocsissának sírva mondja:

5. – Fogd be, kocsis, lovaimot!
Fogd be, kocsis, lovaimot,
Rakd fel drága aranyimot,
Hogy váltsam ki a bátyámot!

6. – Adjon az Isten jó napot!
Adjon az Isten jó napot! Ez a sor hiányzik
– Isten hozott, Fehér Anna,
Mi jóban jársz, *Fehér Anna*? A név hiányzik Kis Andrásnál

7. – Azt hallottam, azt hírelik,
Hogy a bátyám fogva van itt.
Eresszék el a bátyámat,
Ide hagyom aranyimot!

8. – Eleresszük a bátyádot,
Ha egy éjjel veled hálok.
Fehér Anna megfordula
A bátyjának sírva mondja.

9. – Ne higgy, húgom, a huncutnak,
Az akasztani valónak!
Szép híredből kiforgatnak,
Engem mégis felakasztnak.

10. Éjfél után egy az óra.
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom.
Most is *róla gondolkozom*. rólad gondolkozom

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

11. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a bátyád *mentve van már*. fogva van már
Éjfél után *már két óra*. kettő az óra
– Aluszol-e Fehér Anna?

12. – Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert béresem erdőbe jár. Mert béresid erdőbe jár

13. Éjfél után három óra.
– Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok puskaszót hallom.

14. – Csak aludjál, *csak aludjál*, csak nyugodjál
Mert jágerem vadászni jár.
Ötöt ütött már az óra,
– Aluszol-e, Fehér Anna?

15. Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége van már. Mert a bátyád fogva van már.

(Gyűjtési hely, idő, gyűjtő megnevezése nélkül)

Kanyaró Ferencnek e második másolata mintapéldája lehetne annak, hogy miképpen dolgozott valójában a kolozsvári tanár, miképpen készítette elő esetleges kiadásra a diák-gyűjtéseket. Az időközben több tapasztalatra, több ismeretre szert tevő Kanyaró már nem törekszik arra, hogy a csonka balladát kiegészítse, nem törekszik arra, hogy a néhol már-már a szövegromlás határát súroló lerövidült epizódokat érthetőbbé tegye, felismeri a balladatípus jellegzetes elemeit, és a helyükre teszi azokat. Kis András szövegével ezúttal annyit tett, hogy négysoros versszakokra tagolta a ballada szövegét, s az eredeti lejegyzésben rossz helyen rögzített (mert rossz helyen elmondott) hajnali párbeszédet a megfelelő helyre helyezte át. Ezen kívül minimálisnak mondható a beavatkozása: néhány

ritmus- vagy rímelési hibát javított ki egy-két szó ki- vagy felcserélésével, s két, értelemzavaró ige helyett mást talált ki és írt be: a kétszer is előforduló „mert a bátyád fogva van már” sort egyszer „mert a bátyád mentve van már”-ra változtatta, a ballada végén pedig úgy alakította át a mondatot – „mert bátyádnak vége van már” –, hogy az egyben lezárja a balladai történést, s némiképp pótolja a ballada hiányzó befejező részét.

9. Nagy Elemér: *Fehér László*

(Kolozsvár, 1896)

A kolozsvári unitárius főgimnázium hetedik osztályos tanulója ugyanabban a tanévben (1895/96) gyűjtötte a ballada kolozsvári változatát, mint Kis András a sepsiszentgyörgyit. Tekintettel arra, hogy a Kis András szövege bekerült a Kisfaludy Társasághoz beküldött balladagyűjteménybe, a Nagy Eleméré pedig nem, megállapítható, hogy Nagy Elemér gyűjtését Kanyaró Ferenc csak a tanév második felében kapta kézhez. (A gyűjteményt Kanyaró 1896. május 18-án postázta, azt megelőzően az anyag rendezése nyilvánvalóan hónapokat vett igénybe, ami azt jelenti, hogy az újabb szövegek befogadását nagyjából a karácsonyi szünidőről visszaérkező diákok gyűjtésével zárta le Kanyaró.)

Nagy Elemér *Fehér László*ja az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában, a Kanyaró-hagyatékban maradt fenn, a diák eredeti kézírásában.[124] Ezt a változatot Vargyas Lajos nem ismerte.

Fehér László

1. Fehér László lovat lopott
A fekete halom alatt,
Minden nyereg szerszámostul
Csikós fékkel, kantárostul.

[124] NAGY Elemér 1895/96

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. Utána megy [125]
Őtet fogni, hogy meglássa.
Egész vidék faláiból [sic!],
És csakugyan hadnagyostól.

3. – Isten jó nap', hadnagy uram,
– Fogadj Isten, édes fiam.
Kinek hívnak édes fiam,
– Majd megmondom, hadnagy uram.

4. – Van-e néked apád, anyád?
Igazán szólj és meg ne bánd!
– Nincsen nékem apám, anyám,
Csak van nékem egy szép húgám.

5. Az én húgám Fehér Anna,
A lovamnak fehér lába.
– Nem kérdeztem én a lovad,
Sem a te kedves húgodat. ||

6. Hanem kérdem a nevedet
Különben rossz lesz teveled.
Vigyétek le a temlecbe,
Annak is a mélységébe.

7. Kezét, lábát vasra verve,
Kivallatok mindent vele.
Fehér Anna hogy meg tudta,
Hogy a bátyja fogva volna:

8. – Fogd be kocsis a lovakat,
Tégy mellé sok aranyakat.
– Isten jó nap', hadnagy uram,
– Fogadj Isten, gyöngymadaram.

[125] A kéziratban is csonka a sor

9. – Miért jöttél, szép aranyam?
– A bátyámért, hadnagy uram.
S ha a bátyámat kiadná,
Az Isten is megáldaná.

10. – A bátyádat kiadatom,
Ha az enyém léssz galambom.
Nem szól arra Fehér Anna
Csak elmegy a folyosóra. ||

11. Csak elmegy a folyosóra,
Lefekszik a nyoszolyába.
– Alszol-e te, Fehér Anna?
Édes kincsem, szép Diána?

12. – Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok puska lövést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál:
A bátyádnak vége van már.

13. – Hadnagy uram, hadnagy uram,
Átkozott légy, hadnagy uram!
Víz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon,

14. Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyonnyomjon!
Mosdóvized vérré váljon,
Kendőruhád meggyulladjon! ||

15. A kenyered kővé váljon,
Isten téged meg se áldjon,
Isten téged meg se áldjon!

Kolozsvár, 1896.
Gyűjtő: Nagy Elemér, VII. o. tanuló

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nagy Elemér kolozsvári változata kétségtelenül a ballada ponyvai redakciójának egyenes leszármazottja. Erről tanúskodik a hosszú lére eresztett bevezető csaknem szó szerinti reprodukálása, a „gyöngymadaram", „szép Diána" kifejezések jelenléte a szövegben. Ez a variáns mégis eltér azoktól a balladaváltozatoktól, melyeknek ponyvai előképe nyilvánvaló. Az ilyen típusú szövegek rendszerint azt mutatják, hogy a szóbeliségben leghamarabb a bevezető rész módosult, azt rövidítették le jelentős mértékben, ellenben a ballada érdemi részét csaknem hiánytalanul megőrizték. A kolozsvári változatban mindennek éppen a fordítottja történt: a hat és fél strófára terjedő bevezető után mindössze nyolc és fél versszakba sűrítve jelenik meg Fehér Anna drámája, megmutatva a ponyvai redakciónak azokat a részeit, melyek nem föltétlenül szükségesek a balladában. Hiányzik, például, az az epizód, melyben Fehér Anna megkeresi a bátyját, tanácsot kér tőle, mielőtt elfogadná a hadnagy feltételét; hiányzik Fehér Anna sok jövésmenése; nem hiányzik ugyan, de a kolozsvári változatban mindössze másfél strófára zsugorodott a hadnagy és Fehér Anna hajnali párbeszéde – ami Erdélyinél hat versszakot ölel fel. Mindezek következtében Nagy Elemér egy olyan változatot rögzített, amelyben – a bevezető részt nem számítva – egyetlen fölösleges szó, egyetlen fölösleges verssor sincs. S mindez úgy valósult meg, hogy végig a ponyvai redakció szövegéből építkeztek.

10. Ismeretlen gyűjtő I.: [Fehér László lovat lopott]

(h. n., 1892–1906)

A sepsiszentgyörgyi és a kolozsvári változat mellett Kanyaró Ferenc hagyatékából Fehér László balladájának további két változata került elő: egy teljes és egy csonka szöveg.

A szép, gondos írással letisztázott teljes változatról[126] sem azt nem lehet tudni, hogy honnan származik, sem azt, hogy ki és mikor gyűjtötte. De mert a Kanyaró-hagyatékban őrződött meg, minden okunk megvan arra, hogy ezt a változatot is Kanyaró Ferenc valamelyik tanítványának tulajdonítsuk, s mint ilyent abból az időszakból datáljuk, amikor a kolozsvári unitárius kollégiumban Kanyaró Ferenc irányította a gyűjtőmunkát.

---

[126] Ismeretlen gyűjtő I. 1892–1906.

A szöveg strófáról strófára, szó szerint megegyezik az Erdélyi János-féle változattal, akár azt is gondolhatnánk, hogy onnan kimásolt szöveggel van dolgunk – mindaddig, míg a huszonharmadik strófa – Fehér Anna átkának – végére nem érünk. Ott ugyanis, a ballada vége és az Erdélyi-féle változat záradéka közé beékelődik egy olyan versszak, amellyel az erdélyi változatok egyikében sem találkoztunk, s amely minden kétséget kizár a felől, hogy nyilvánosan előadott szöveget őrzött meg az ismeretlen diák kézirata.

Nincs értelme, hogy a balladát teljes egészében reprodukáljuk, de nem szorítkozunk csupán a vendégstrófa idézésére. Érdemes a 21. versszaktól, Fehér Anna átkozódásától felidézni a szöveget, annak érzékeltetésére, hogy a vásári énekmondók milyen földhöz ragadt módon vetettek véget az előadásnak, adták tudtára a hallgatóságnak, hogy befejeződött a produkció.

21. Csak aludjál, csak nyugodjál,
Az bátyádnak vége van már.
– Hadnagy uram, hadnagy uram,
Átkozott légy, hadnagy uram!

22. Víz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon!
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon!

23. Mosdóvized vérré váljon,
Kendőruhád meggyulladjon!
Az kenyered kővé váljon,
Az ég téged meg se áldjon.

24. Vége legyen beszédemnek,
Tudva van már mindeneknek,
Hogy vége van már Lacinak,
Köszönhetem azt hadnagynak.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

25. Ezen verseket csinálta
Fehér László két barátja,
Itt lóg egyik jobb kéz felől,
Másik pedig a bal felől.
Középett a Fehér Laci,
Szeretője volt szép Manci.

A ballada ilyetén való berekesztése láttán ismételten felötlik bennünk a gyanú, hogy képi ábrázolás is tartozott a ballada vásári előadásához. S az is egyre világosabbá válik, hogy a ponyván terjesztett *Fehér László* szövege nagyon korán – még a szabadságharc előtti időben – állandósult: az újra és újra ponyvára kerülő ballada szövegén nem változtattak az énekmondók egymást követő generációi, mint ahogy földrajzi vonatkozásban sem lehet kimutatni a ballada ponyvai redakciójának variálódását. Innen van az, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus szövege annyira egységes az egész magyar folklórterületen.

11. Ismeretlen gyűjtő II. : [Anna, Anna, Fehér Anna]

(h. n., 1892–1906)

A halálraítélt húga balladatípusnak fennmaradt egy csonka szövege is a Kanyaró-hagyatékban.[127] Az előbbihez hasonlóan gyűjtőjét, gyűjtési helyét és idejét ennek sem ismerjük. Lejegyzésének idejét ugyancsak arra az időperiódusra tehetjük, amikor Kanyaró Ferenc irányította a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak gyűjtőmunkáját. A különálló lap – számozása alapján – egy nagyobb egység ötödik-hatodik oldalát képezte, a kéziratnak a többi részét azonban nem találtuk meg. Így nem tudható, hogy eleve ennyit jegyzett fel az egykori diák, vagy a ballada az előző lapon kezdődött és folytatódott a hetedik oldalon (ezért nem számoztuk itt a strófákat). A szöveg ritmushibái, a strófaszerkezet labilitása láttán elképzelhető, hogy a gyűjtő a balladának csak egy töredékét találta meg, a ballada középső részének hiánytalan elmondása viszont azt a gyanút erősíti meg, hogy a kézirat lapjai utólag sodródtak külön egymástól, s ezért csonka a szöveg.

---

[127] Ismeretlen gyűjtő II. 1892–1906.

Töredék

– Anna, Anna Fehér Anna
Ne rontsd meg a szüzességed
Isten tudja szabadulok innen vagy sohasem
Mindegy nékem Fehér László

– Nyergelj kocsis fakó lovam, hogy menjünk el Végegerbe,
Horváth Miklós udvarába.
Lefeküdt véle egy ágyba.
– Uram, uram, nem alhatom, a nagy dombérozást hallom.

– Aludj, aludj, Fehér Anna,
A kocsisok vakargatnak,
Szép paripák rugoldoznak.
– Uram, uram nem alhatom, a nagy dombérozást hallom.||

– Aludj, aludj, Fehér Anna
A katonák lüdözgetnek
Puskák, kardok úgy harsognak –
Felkél Anna négy órakor.

– Nyergelj kocsis fakó lovam, hogy menjünk el Végegerbe,
Hires tömlöc eleibe.
Élsz-e bátyám vagy meghaltál?

Anna, Anna, Fehér Anna
Ne keresd itt a bátyádat,
Zöld erdőben, szép mezőben,
Akasztófa tetejében.

A ballada kezdetének és végének ismerete híján nem tudható, hogy milyen és mekkora bevezető után jutott el a balladaénekes a lényegi rész előadásához. Egy biztos: az a néhány versszak, melyet a töredékből ismerünk, rendkívül tömör, szűkszavú kompozíciót sejtet, a változat olyan népi megfogalmazásnak tűnik, melyben sajátos kifejezések teszik egyedivé a töredéket: Fehér Anna a „nagy dombérozás”- tól nem tud aludni, „a kocsisok

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vakargatnak", „szép paripák rugoldoznak", „a katonák lüdözgetnek", „puskák, kardok úgy harsognak" – olyan kifejezések, melyek vagy egyáltalán nem fordulnak elő a ballada századforduló körüli erdélyi változataiban, vagy – „a kocsisok vakargatnak"esetében – egyetlen változatban, Seprődi János Kibéden gyűjtött népi szövegében[128] találkozunk hasonlóval.

12. Vikár Béla: [Fehér László meghallotta]

(Zentelke, 1899)

A Zentelkén gyűjtött balladából egyetlen versszakot ismerünk, azt, amit az adatközlő fonográfra énekelt.[129] A rendelkezésünkre álló járulékos adatokból nem derül ki, hogy az énekes ismereteiből futotta ennyire, vagy a gyorsírásos szöveglejegyzés kallódott el az idők folyamán. Vargyas Lajos számon tartotta a töredéket.

Fehér László meghallotta,
Hogy a bátyja lovat lopa,
Nosza pajtás, foghass lóra,
Fekete gyászos hintóra.

Zentelke, 1899. május 25.
Gyűjtő: Vikár Béla
Adatközlő: Vincze Anna

A morzsányi töredékből messzemenő következtetést nem lehet levonni, annyi haszna a folklórkutatás számára mindenképpen van, hogy őrzi a ballada századfordulói kalotaszegi dallamát, s egyben jelzi, hogy Kalotaszegen is előfordult Fehér László balladája. Nem tudható, hogy ebben a töredékben Vikár Béla megőrzött régiség utolsó törmelékére talált-e, vagy egy újonnan felkapott, de még alig-alig meghonosodott balladafoszlányra. Az sem tudható, hogy az adatközlő emlékezetében kavarodtak össze a szövegelemek, vagy pedig egy olyan különleges szövegváltozattal

---

[128] Lásd a 17. és 19. számú balladát.
[129] VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola 2009: MF szám 0066/c; KI 12/126; ZI 07/126 (Incipit: Fehér László meghallotta)

állunk szemben, melyhez hasonlóval az erdélyi folklórban nem találkoztunk. (Itt nem Fehér Anna, hanem Fehér László készülődik útra, mert meghallotta, hogy a bátyja lovat lopott.)

Vikár Béla Zentelkén még egy adatközlőtől felvette fonográfra Fehér László balladájának első strófáját, de a folytatását ennek sem találták meg Vikár gyorsírásos hagyatékában. Feltehetően csak a ballada dallamát és kezdő versszakát ismerte az adatközlő.[130]

A más dallamra énekelt balladakezdetnek a szövege is eltérő az előbbiétől:

Fehér László lopott lovat
A fekete halom alatt.
Fejér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja lopott lovat.

Zentelke, 1899. május 25.
Gyűjtő: Vikár Béla
Adatközlő: Vincze András

13. Vikár Béla: [A fekete halom alatt]
(Székelyudvarhely/Firtosmartonos, 1900)

Erdélyi gyűjtőútjai során Vikár Béla három udvarhelyszéki változatát találta meg Fehér László balladájának. Ezek közül a legkorábbi a Székelyudvarhely/firtosmartonosi adat.

Három település nevével találkozunk e változat gyűjtési helyeként. Vikár Béla adatközlője feltehetően firtosmartonosi volt, a gyűjtő azonban a Székelyudvarhellyel összeépült Szombatfalván találkozhatott vele, ott rögzítette Fehér László balladáját. A dallam nélküli szöveget – mint minden Vikár-adatot – az elektronikus adathordozón közzétett, Vikár Béla teljes népzenei és népköltési gyűjteményét felölelő összesítő kiadványból vettük át.[131] Vargyas Lajos nem hivatkozik erre a változatra.

---

[130] VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola 2009: MF szám 0069a; ZI 07/152 – Dallamát lásd a Kép- és kottamellékletben: 9. sz.
[131] VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola 2009: KI: 12/387; ZI: 07/387.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1. A fekete halom alatt
Fejér László lovat lopott.
Mindön nyerög-szerszámostul,
Csíkós-fíkós kantárostul.

2. Gönc városa meghallotta,
Gönc városa meghallotta,
Minden Erdővidékestül,
S gyün egy hadnagy seregestül.

3. Fejér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja fogva vagyon:
Fog' bé, kocsis, a lovakot,
Tégy bé mellém aranyakot,
Tál aranyat s tál ezüstöt!

4. Fejér Anna elindula,
Hogyha bátyjára találna.
– Hadnagy uram, hadnagy uram,
Hogyha a bátyám kiadná,
A nagy Isten megáldaná!

5. – Úgy kiadom a bátyádot,
Ha egy éjjel véled hálok.[132]

6. Nem szól erre Fejér Anna,
Elindula folyosóra,
Folyosórul a rostérra,
Hogyha bátyjára találna.

7. – Fehér László, édes bátyám,
Most az éccer még kiváltom,
Hogyha hadnagy úrral hálok,[133]
Hogyha hadnagy úrral hálok.

---

[132] A gyorsírásban sem ismétlődik ez a két sor. (Küllős Imola jegyzete)
[133] A gyorsírásban nem ismétlődik ez a sor. (Küllős Imola jegyzete)

8. – Ne hálj véle, a huncuttal,
Akasztófára valóval!
Szüzességedet elveszi,
Bátyádnak fejit véteti.

9. Nem szól erre Fejér Anna,
Elméne a folyosóra,
Felmene a palotába,
Lefekvék a nyoszolyára.

10. – Aluszol-e, Fejér Anna,
Kéncsem-adta szép leánya?
– Nem aluszom, nem alhatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

11. – S csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a szívem szívedbe zár!
S csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert a szívem szívedbe zár!

12. – Aluszol-e Fejér Anna?
– Nem aluszom, nem alhatom,
Mert a sok puskaszót hallom.
Mert a sok puskaszót hallom.

13. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már!
Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már!

14. – Hadnagy uram, hadnagy uram,
Kiér' Isten meg ne áldjon!
Kendőruhád[134]meggyulladjon,
Mosdóvized vérré váljon!

[134] A gépiratban hibásan: Kendőd, ruhád... (Küllős Imola jegyzete)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

15. Kenyered is kő'é váljon,
Késed benne megbotoljon!
Átkom fejed fölött járjon,
Mikor kérem, reád szálljon!

Székelyudvarhely/Firtosmartonos, 1900. március
Gyűjtő: Vikár Béla
Adatközlő: Máté Rebi (Szombatfalva)

A ballada életének jelentős pillanatát rögzítette Vikár Béla: olyan változatot vetett papírra, melyben felsejlik ugyan a ponyvai előkép, de csak halványan, jelzésszerűen: a szöveg *A halálraítélt húga* balladatípus ízigvérig népi megfogalmazása. Ebben a változatban expozícióra, az előzmények vázolására csupán két strófa jut, érdekes módon ezek közül az egyik a ponyvai redakció leggyengébbként emlegetett második versszaka, az, ami rendszerint leghamarább kopott ki a balladából. Ez a négysornyi szöveg itt sem értékelhető sikeres költői megoldásként, de annyit mindenképpen hoz a ballada javára, hogy Gönc városának „minden Erdővidékestül" jutott tudomására Fehér László lókötése, s ennek hírére „gyün egy hadnagy seregestül" – jelezve, hogy Udvarhelyszéken történnek az események. A balladában végig felismerhető, hogy a ponyvai redakció szolgált mintául a történet elmondásához, mégis más ez a szöveg: az erdélyi/udvarhelyszéki ember szólal meg benne a megfogalmazás árnyalatbeli apró különbségei folytán. Ugyanazok a versmondatok fordulnak benne elő, mint a ponyvai változatban, mégis másként hatnak, mert egy-egy szót mással helyettesítettek, egy-egy mondatot úgy adnak a szereplők szájába, ahogy az udvarhelyszékiek mondanák/mondják. Figyeljük csak, miként mondja el Fehér Anna a bátyjának a szabadulás feltételét a ponyvai változatban és az udvarhelyiben. „Isten jó nap, édes bátyám,/ Fogadj Isten, édes húgom!/ Én most tégedet kiváltlak,/ Hadnagy úrral vele hálok." – mondja a rábaközi változat Fehér Annája. Ugyanazt a tartalmat Máté Rebi előadásában Vikár Béla így hallotta: „Fehér László, édes bátyám,/ Most az éccer még kiváltom,/ Hogyha hadnagy úrral hálok,/ Hogyha hadnagy úrral hálok." Ugyanaz a mondat, ugyanaz a tartalom, s mégis egy csapásra erdélyivé válik a szöveg azáltal, hogy a leány nem tegezi a bátyját, mert a való életben sem tegezi. Tartalmilag is gazdagodott az udvarhelyi szöveg a „most az éccer még kiváltom" fordulattal, mert jelzi, hogy Fehér Lászlót máskor

is ki kellett váltani, de nem olyan áldozat árán, mint most. És sorolhatjuk tovább a szöveg „honosítását" szolgáló fogalmazásbeli árnyalatokat: „Ha a bátyámat kiadná, /az isten is megáldaná" – mondja a hadnagynak a leány Erdélyinél, ugyanaz Vikárnál: „Hogyha a bátyám kiadná,/ A nagy Isten megáldaná!", a „kincsem-adta szép Diáná"-ból „kéncsem-adta szép leánya" lett Udvarhelyszéken, és új elemmel gazdagodott a különben rövidebbre fogott átok szövege: „Átkom fejed fölött járjon,/ Mikor kérem, reád szálljon!"– mondja ki a végszót a kétségbeesett, rászedett udvarhelyi Fehér Anna.

Az apró, fogalmazási különbségek mellett az udvarhelyi változatot az tette igazán népballadává, hogy a szóbeliségben összefogottabbá, szűkszavúbbá vált. Megtalálható benne a ponyvaballada minden epizódja, de rövidebben, tömörebben, fölösleges részletezés nélkül.

A balladai sűrítés – úgy tűnik – Udvarhelyszéken már korábban megindult. A névtelen Kriza-munkatárs udvarhelyszékinek vélt változatában is megfigyelhető a sűrítő tendencia, mint ahogy arra is példát szolgáltat az a változat, hogy a helyi beszédmódnak megfelelően alakítanak a szövegen: Fehér Lászlót ott sem tegezi a húga. (lásd 2. sz. változatunkat)

14. Vikár Béla: [Fehér László lovat lopott]
(Siménfalva, 1902)

Az 1902-ben gyűjtött siménfalvi változat[135] az előbbihez hasonlóan azt bizonyítja, hogy Udvarhelyszéken a századforduló körüli években a ponyvai redakciótól független, vagy egyre inkább függetlenedő változatok voltak forgalomban. Vargyas Lajosnál ez a változat sem szerepel.

1. Fehér László lovat lopott
Az fekete halom alatt.
Fogjátok meg a huncfutot,
Az akasztófára valót!
Tögyétek be a tömlöcbe,
Annak is a mélységibe!

[135] Vikár Béla – Sebő Ferenc – Küllős Imola 2009: ZI: 09/014.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. Odamene hadnagy uram,
Kérdi tőle: Aluszol-e?
Oda mene Fehér Anna:
Az ő bátyja fogva van már.
Elmene a hadnagy úrho':
Ha az ő bátyját kiadná,
Az Isten is megáldaná!

3. Azt fogadá, hogy kiadja,
Ha egy éjjel vele hálna.
– Édes bátyám, odajártam,
Odajártam hadnagy úrho',
Azt fogadta, hogy kiadja,
Ha egy éjjel vele hálok.

4. – Ó, ne hál' vele a huncfuttal,
Az akasztani valóval!
Szüzességedet elveszi,
Bátyádnak fejit véteti.

5. Hazamene Fehér Anna,
Lefeküvék nyoszolyába.
Odamene hadnagy uram,
Kérdi tőle: Aluszol-e Fehér Anna?

6. – Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert a sok lánc zörgését hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
Édes, kedves tubarózsám!

7. Megint kérdi hadnagy uram:
– Aluszol-e Fehér Anna?
Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert sok puskaszókat hallok.

JÁNOS TÁRSASÁG

8. – No csak aludj, csak nyugodjál,
Mer' bátyádnak vége van már!
– Isten soha meg ne áldjon,
Boldog órát ne mutasson!

9. Kendőruhád meggyulladjék,
Mosdóvized vérré váljék!
A kinyered kőé váljék,
Késöd benne ketté törjék!
Isten soha meg ne áldjon,
Boldog órát ne mutasson!

Siménfalva, Udvarhely m., 1902.
Gyűjtő: Vikár Béla
Adatközlő: Bencédi Juli

A néhol már-már a szövegromlás határán botorkáló siménfalvi szöveg újabb színt hoz Fehér László balladájának erdélyi történetébe. Az átfogalmazott szövegből nagyjából eltűntek a párbeszédek, helyükbe szűkszavú, függő kérdésekben és függő beszédben fogalmazott elbeszélő részek kerültek. A dialógusok csak a leglényegesebb helyeken maradtak meg, s ott is néha új megfogalmazásban, mint például a harmadik strófa Fehér Anna és Fehér László közti beszélgetésében.

De nemcsak formailag tér el a siménfalvi változat a ballada összes többi erdélyi redakciójától; olyan új tartalmi elemet is találunk benne, melyhez hasonlóval nem találkoztunk a ballada egyik változatában sem. A siménfalvi Fehér Anna nem úgy cselekszik, mint a magyar folklórterület számtalan pontján felbukkanó Fehér Annák sokasága, nem adja önként oda magát a hadnagynak: bátyja szkepszissel teli figyelmeztető szavait megfogadja, nem a hadnagyhoz tér vissza, hanem hazamegy. Ennek következtében a ballada fontos epizódja – a hadnagy és Fehér Anna hajnali párbeszéde – csak úgy valósulhat meg, hogy „hadnagy uram" „mene" oda Fehér Annához.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

15. Vikár Béla: [Fehér Laci lovat lopott]
(Rugonfalva, 1902)

A Fehér László-ballada kutatójának külön ajándék, hogy Vikár Béla ugyanabban az évben két, egymás szomszédságában lévő udvarhelyszéki faluban is feljegyezte a balladát. A Rugonfalván gyűjtött harmadik udvarhelyszéki változat[136] beszédes bizonyítéka annak, hogy akár egymás melletti falvakban is másként tudják a balladát. (A rugonfalvi *Fehér László* Vargyas Lajos nyilvántartásában is szerepel.)

1. Fehér Laci lovat lopott
A fekete halom alatt.
Arról tudjuk, hogy lopott ló,
Mind a négy lába kesely volt.

2. Fogjátok el a nagy tolvajt,
A nagy tolvajt, a huncvutot, (sic!)
Az akasztófára valót,
Az akasztófára valót!

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Kikiáltott az ajtóba:
Fogj be, fogj be a kocsiba!

4. Fehér Anna se hallgassa,
Elfut a börtönajtóra,
– Aludj el, te Fehér László,
Fehér László, édes bátyám!

5. Elfut a börtönajtóra:
– Aluszol-e, Horvát Miklós?
Adok néked tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt,
Eresztesd ki a bátyámat,
Eresztesd ki a bátyámat!

---

[136] Vikár Béla – Sebő Ferenc – Küllős Imola 2009: MF 0349b; ZI 08/019.

6. – Nem kell nékem tál aranyad,
Tál aranyad, tál ezüstöd!
Kieresztem a bátyádat,
Ha az éjjel veled hálok.

7. Fehér Anna se hallgassa,
Elfut a börtönajtóra.
– Aluszol-e, Fehér László?
Fehér László, édes bátyám?

8. – Nem aluszom, nem nyughatom,
Csak a sok lánczörgést hallom.
Nem aluszom, nem nyughatom,
Csak a sok lánczörgést hallom.

9. – Ígértem én tál aranyat, tál ezüstöt,
Eresszék ki a bátyámat!

10. Nem kell néki tál aranyam,
Tál aranyam, tál ezüstöm,
Kiereszti a bátyámat,
Ha az éjjel vele hálok.

11. – Ne hál' véle Fehér Anna,
Mert csak szüzességed rontja!
Ne hál' véle Fehér Anna,
Mert csak szüzességed rontja!

12. Fehér Anna se hallgassa,
Elfut a börtönajtóra:
– Hallod-e te, Horvát Miklós,
Én az éjjel veled hálok
Bátyám szabadulására,
Hadd még egyszer szabadlábra!

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

13. Éjfél egy tájt meghallotta,
Hogy az úton csörg egy csóka.
– Hallod-e te, Horvát Miklós,
Mi csörög az udvarodon?

14. – A négy lovam be van fogva,
Csörgős szerszám csörög rajta.

15. Fehér Anna se hallgassa,
Kifut a börtönajtóra:
– Aluszol-e, Fehér László?
Fehér László, édes bátyám?

16. Többi rabok azt felelik,
– Ne itt keresd a bátyádat,
Mert most vitték akasztani,
Mert most vitték akasztani!

Rugonfalva, Udvarhely m., 1902. augusztus
Gyűjtő: Vikár Béla
Adatközlő: Forgács Dénes 17 éves cigánygyerek

A kissé romlott szövegű és befejezetlen rugonfalvi változatról első látásra megállapítható, hogy egészen más, mint a siménfalvi *Fehér László*. Ez annál inkább meglepő, mivel – a fonográffelvétel szerint – az adatközlő, akinek apja székely volt, Siménfalván tanulta a balladát.[137] Ezek szerint Siménfalván nemcsak az a változat volt forgalomban, melyet Vikár Béla Bencédi Julitól jegyzett le; élhetett egy bővebb, részletezőbb változat is, melynek milyenségére a Forgács Dénes által elmondott/énekelt szöveg alapján csak következtetni lehet: a fiatal adatközlő balladaváltozatának szerkezeti labilitása, a szövegismeret bizonytalanságából adódó funkció nélküli, s néhol értelmetlen szövegrészek ugyanis eltakarják a ballada valódi képét; csak sejteni lehet, hogy milyen lehetett valójában az a *Fehér László*, mely Siménfalváról származott át Rugonfalvára.

[137] Vikár Béla – Sebő Ferenc – Küllős Imola 2009: MF 0349b, VT.

A dallammal rögzített rugonfalvi *Fehér László*ban azt is konstatálhatjuk, hogy a többi udvarhelyszéki változathoz hasonlóan alig-alig hozható kapcsolatba a ballada ponyvai redakciójával.

16. Viski Károly: *Fehér László*
(Torda, 1903)

Adatokat–szövegeket gyűjtve készülő nyelvjárási tanulmányához, Viski Károly 1903 februárjában jegyezte le szülővárosában Fehér László balladáját. Mivel nyelvjárási mintaszövegként rögzítette, aprólékos gonddal jelölte az ejtésbeli sajátosságokat. A ballada végül nem került be *A tordai nyelvjárás* című kötet[138] adattárába, kéziratban maradt csaknem napjainkig.[139] A balladának ezt a változatát Vargyas Lajos is kéziratból ismerte. Közlésünkben Viski Károly kiadásra előkészített kéziratát vettük alapul,[140] de szöveglejegyzéséből csupán a tordai nyelvjárásra utaló hangjelölést tartottuk meg, a köznyelvi kiejtéssel megegyező különböző hasonulási esetekét nem.

Fehér László

Lovat lopott Fehér László
Az fekete halom alól.
Csikós, fékes, kantárostól.
Gönc várossa azt meghāllá,
Ő kimene fogni, látni.
Kérdik a szegén legéntől:
Mond meg, téged minek hínak?
Nevem merem megmondani,
Az én húgom Fehér Anna,
Az én lovam fehér lába.
Nem kérdezem a lovadat,
Sem a lovad nem a húgad;
Kérdem, mondd meg a nevedet!

[138] Viski Károly 1906.
[139] Első közlése: Keszeg Vilmos 2004 I: 240–242.
[140] Viski Károly é. n. [1908] : 11–14. hasáb/6. sz

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Nevem merem megmondani:
Az én húgam Fehér Anna,
Az én lovam fehér lába.
Törvénybíró megharagutt...
Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófárovalót!
És ēlvitték sík mezőbe,
Fólyóshóról fólyóshóra,
Sötét tömlöc fenekére.
Fehér Anna ezt meghāllá,
Hogy a bátyja fogva vóna.
Fog bé a gyászos hintóba,
Menyek bátyám fēlkeresni
Tál arannyal, tál ezüstēl.
Elmentek a sík mezőbe,
Onnét meg a nagy mezőbe,
Sötét tömlöc fenekibe.
– Fehér László, kedves bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghāltál?
– Se nem élek, se nem halak,
Mindég róllad gondólkozam. ||
– Ki vóna itt az a nagy úr,
Kitől a rab megszabadúl?
– Hórvát Miklós az a nagy úr,
Kitől a rab megszabadúl.
Fehér Anna megfordula,
Elmene a fólyóshóra,
Fólyoshóról fólyóshóra,
Horvát Miklós ājtójjára.
– Hórvát Miklós tőrvénybíró,
Szabaditsd meg a bátyámat!
Hoztam neked tál aranyat,
Tál ezüstet,
Szabadítsd meg a bátyámat!
– Nem kēl nekem tál aranyad,
Tál ezüsted,
Minek híjják a bátyádat,

Mondd meg nekem.
– Az én nevem Fehér Anna,
Az én bátyám Fehér László.
– Kiszabadítam bátyádot,
Ha az éjēl vélled leszek.
Fehér Anna megfórdula,
Felmene a fólyóshóra,
Fólyóshóról fólyóshóra,
Sötét tömlöc fenekibe.
– Fehér László, kedves bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghóltál?
– Se nem élek, se nem halak,
Most is róllad gondolkozam.
– Tőrvénybíró vigasztāl,
Hogy kiszabadit,
Ha az éjēl vele leszek.
– Ne légy avāl a huncuttal,
Az akasztófárovalóval.
Szűzességed is elveszi
És fejemet is ēlveszi. ||
Fehér Anna megfordula,
Elmene a fólyóshóra,
Fólyóshóról fólyóshóra,
Törvénybíró ājtójjára.
– Hoztam neked tál aranyat,
Tál ezüstet,
Szabaditsd meg a bátyámat!
– Megszabaditam bátyádot,
Ha az éjēl vélled leszek.
Lefeküdt a nyoszolyába...
Nem ālhatik, nem nyughatik,
A sok rablánc-csőrgést hālja.
– Aludjál csak és nyugudjál,
Kocsisaim most vasālnak.
Fehér Anna nem nyugudhat,
Felkőtt hát a nyoszolyából,
S ēlmene a fólyóshóra,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Fólyóshóról fólyóshóra,
Sötét tömlöc fenekire.
– Fehér László, kedves bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghótál?
De most csak rabok felēlnek,
– Ne itt keresd a bátyádat!
Nagy Egőrbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejibe!
Fehér Anna megfórdula,
Elmene a fólyóshóra,
Fólyóshóról fólyóshóra,
Hórvát Miklós ājtójjára.
– A jó isten meg ne áldjon,
Még a mennyből is kizárjon!
Szűzességemet ēlvetted,
Bátyám fejét levétetted!
Lovad lába megbotóljék,
Hóhér–nyakad megszakadjék,
Mosdó vized vérre váljék,
Törlő kendőd lángot hányjék, ||
A kenyered kővé váljék
És szíved sose nyugodjék.

Torda, Torda-Aranyos m., 1903. február
Gyűjtő: Viski Károly
Adatközlő: özv. Dulló Józsefné Barók Eszter, 40 éves

A ballada szövegén meglátszik, hogy diktálás után írta le Viski Károly: kimaradtak verssorok, több helyen is előfordulnak olyan ritmushibát okozó kihagyások, melyek énekelt balladából aligha maradtak volna ki; egy helyen pedig verssorokra tördelt prózai szöveg helyettesíti a ballada valódi szövegét.

A balladához fűzött jegyzetében Viski Károly annak a gyanújának adott hangot, hogy adatközlője udvarhelyszéki (Székelykeresztúr vidéki) férjétől tanulta a balladát. A *meghallá, kimene, megfordula* igealakokból következtetett erre, s abból, hogy az asszony egy másik balladáról határozottan állította, hogy a férjétől tanulta. De az is világos volt Viski Károly előtt,

hogy a ballada az Alföldről került át Erdélybe: a benne emlegetett helyneveket, s az olyan szavakat említi bizonyítékul, mint *szegén legén*, *húgom*, *húgad*, *folyóshó* (= folyosó), *felkeresni*, *nyoszolya*, *vasāl* (= patkol), melyek – mint írja – „Erdélyben nem közönséges szók."[141]

A ballada eredetét illetően a szöveg egyébről is árulkodik: tagadhatatlanul magán hordozza a ponyvai redakcióval való közvetlen és nagyon szoros kapcsolatát. A tordai változat egyúttal jó példája annak is, hogy miként fogadja be a közönség/közösség a vásárokon terjesztett ponyvaballadát: mit tart meg belőle, mit hullat ki, mi az, amin változtat, mit hagy érintetlenül, vagy esetleg mit bővít és hogyan.

A tordai *Fehér László* legszembeötlőbb sajátossága a jelenetek hangsúlyos elkülönítése egy állandósult szövegszerkezettel. Ennek a formulának az előképe előfordul már az Erdélyi-féle változatban is,[142] ott azonban mindössze két alkalommal. A tordai ballada a cselekmény helyszíneinek változását – Fehér Anna helyváltoztatásainak megfelelően – következetesen ezzel a formulával jelzi. Egy olyan négysoros, állandósult szövegszerkezettel, melynek első három sora lényegében változatlanul ismétlődik, utolsó sora pedig az éppen aktuális mozzanatnak megfelelően változik: „Fehér Anna megfordula,/ Elmene a folyosóra,/ Folyosóról folyosóra,/ Horvát Miklós ajtójára", majd "Sötét tömlöc fenekébe", „Törvénybíró ajtójára", aztán ismét „Sötét tömlöc fenekébe", végül „Horvát Miklós ajtójára." A helyszín-változás formulás jelzésének kedveltségét mutatja, hogy nemcsak Fehér Anna mozgására alkalmazták, s nemcsak a beltéri jövés-menésekre, de Fehér László börtönbe vetésének, majd akasztófára jutásának színhelyére is az előbbihez hasonló formula kalauzol el.

Felvetődik a kérdés: mi magyarázza az unos-untig ismételgetett formulának szemmel látható kedveltségét?

Ha elfogadjuk Viski Károly állítását, hogy a *folyosó* nem volt Erdélyben „közönséges szó", még az is elképzelhető volna, hogy az újonnan megismert és megkedvelt szó miatt térnek minduntalan vissza rá. A tetszetős magyarázat azonban nyomban szertefoszlik, mihelyt rányitjuk az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*at a *folyosó* címszóra: az 1500-as évek második

---

[141] VISKI Károly é.n. [1908]: 1.

[142] „Nem szól arra Fehér Anna,/ Csak elmegy a folyosóra,/ Folyosóról az rostélyra,/ Hogy akadna az bátyjára", majd „... Folyosóról palotába,/ Lefekszik a nyoszolyába." (12. és 15. versszak)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

felétől bizonyíthatóan előfordul az erdélyiek nyelvhasználatában ez a szó, többféle jelentésben is forgalomban volt, csukott folyosó értelmére 1681-től találunk adatot az erdélyi régiségben.[143]

Kérdés továbbá az is, hogy a szájhagyományban alakult-e így a ballada, vagy készen kapták a vásári énekesektől? Mint utaltunk rá, a ballada ponyvai redakciójában előfordul a formulának egy rövidebb – és tegyük hozzá: frappánsabb – változata. Ebben nemcsak a helyváltoztatás tényét jelzik a kérdéses verssorok, hanem a mozgás irányát/célját is: Fehér Anna nem folyosóról folyosóra vándorol, hanem „folyosóról a rostélyra", mikor a bátyja börtöncellájához megy, másodszor pedig, mikor visszatér a hadnagyhoz, „folyosóról palotára".[144] A mindössze két alkalommal előforduló formula, a ballada általa megvalósított belső tagolása már az Erdélyiféle változat bemutatásakor is eszünkbe juttatta annak lehetőségét, hogy a balladai történéseket nemcsak énekkel, nemcsak ponyvanyomtatványon népszerűsítették, de képekben is megmutatták. A tordai változat láttán még inkább megerősödik abbeli feltételezésünk, hogy képmutogató szövegét ismerte/tanulta meg a tordai özvegyasszony. A ballada szerkezeti tagoltságát erőteljesen hangsúlyozó, a jeleneteket egymástól markánsan elkülönítő formula sorozatos ismétlődése elénk varázsol egy sose látott vásári tablót: valahol felhangzanak Fehér László balladájának kezdő sorai. A vásáros nép tódul a hang irányába. Kiállított/ kiaggatott/ vászonra festett képek sora előtt az énekmondó–képmutogató a történet előzményeit részletezi ráérősen, hogy felkeltse a figyelmet, s magához csalogassa a kíváncsiskodókat. Csak ez után kezd bele magába a történetbe, melynek minden lényeges epizódját egy kép jeleníti meg. Az első kép(ek) tekintetében bizonytalankodunk: lehet, hogy az előzményeknek nem volt képi ábrázolása, vagy ha mégis, feltehetően egyetlen kép mutatta meg Fehér László elfogását és Fehér Anna útra készülődését. A képmutogató tovább lép, a költéri helyváltoztatásokat jelző formulát énekelve („Elmentek a sík mezőbe,/ Onnét meg a nagy mezőbe,/ Sötét tömlöc fenekébe") elérkezik a következő jelenethez: Fehér Anna felkeresi bátyját a börtönben. A formula éneklése közben újabb képhez lép az énekes – újabb jelenetet mutat be: Fehér Anna Horvát Miklóssal egyezkedik. Újból felhangzik a négysoros

---

143 Szabó T. Attila 1984: 250–251.

144 A formula előfordul a hódmezővásárhelyi népi változatban is. L. a *Melléklet*ben a 3. sz. balladát.

formula, újabb képhez érkezik az énekes: Fehér Anna a bátyjától kér tanácsot. Változik a helyszín: Fehér Annát megint Horvát Miklósnál látjuk. Újabb kép – újabb jelenet: Fehér Anna a tömlöcben keresi, de nem találja bátyját. Felhangzik még egyszer, utoljára, a formula, mely visszavezeti Fehér Annát „Horvát Miklós ajtójára", hogy eget ostromló átkával érjen véget a vásári előadás. Mire a képmutogató elérkezett az utolsó képhez, mire végére ért az utolsó jelenet átokzuhatagának, a dallam már biztosan megragadt a hallgatóság fülében, a szöveget pedig krajcáros nyomtatványon hordhatták szét a vásárosok.

Így történt? Másként történt? – Utánajárni nem tudunk. Mint ahogy annak sem, hogy a tordai változat vásári énekmondó száján formálódott-e olyanná, mint a Barók Eszter szövege, vagy pedig a szájhagyományban módosult-alakult. Egy azonban biztos: a tordai szöveg kétségtelenül a ballada ponyvai redakciójának leszármazottja – kisebb-nagyobb módosításokkal. Módosult a szöveg a szemmel láthatóan kedvvel ismételt formulák sorozatos közbeiktatásával, de azáltal is, hogy a lényegesen lerövidített bevezető részben funkcionális szerephez jutott az üldöző törvénybíró és a szegénylegény párbeszéde. Fehér László kétszeri felszólításra sem hajlandó megmondani a nevét, kétszer is lovát–húgát emlegeti saját neve helyett. Ezt követően fogják el Fehér Lászlót, s hurcolják folyosóról folyosóra,/ Sötét tömlöc fenekére". (A párbeszéd elemei a tordai változatban – s csak ott – még egyszer feltűnnek: Fehér Anna és Horvát Miklós első találkozásakor.)

A tordai változat elemzése végén vissza kell kanyarodnunk Viski Károly felvetéséhez: Udvarhelyszékről származott-e a tordai özvegyasszony Fehér László balladája, vagy nem áll meg Viski Károly feltételezése? – A kérdésre négy udvarhelyszéki és három aranyosszéki változat ismeretében – úgy gondoljuk – megközelítően pontos és elfogadható választ tudunk adni. Az udvarhelyszéki változatok[145] szövegének elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy mind a négy távol áll a ballada ponyvai redakciójától. Az aranyosszékiek[146] esetében viszont ennek éppen a fordítottját konstatálhattuk: ponyvai kapcsolatukhoz semmi kétség nem fér. Ha tehát a 20. század elején Tordán egy olyan változatát rögzítik *A halálraítélt húga* balladatípusnak, mely közeli rokonságot mutat

[145] Lásd 2., 12., 13. és 14. számú változatunkat.
[146] Lásd a 4., 5. és 6. számú változatot.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a ballada ponyvai redakciójával, valószínűbbnek kell tartanunk, hogy a tordai özvegyasszony saját környezetében ismerte meg a balladát, nem udvarhelyszéki férjétől tanulta el.

17. Seprődi János: *Fejér László*
(Kibéd, 1907)

Az 1907 februárjában gyűjtött balladát Seprődi János csak 1912–ben hozta nyilvánosságra az *Ethnographiá*ban közölt *Marosszéki dalgyűjtemény* hetedik részében.[147] (A ballada természetesen Vargyas Lajos nyilvántartásában is szerepel.) Ismereteink szerint Fehér László balladájának ez az első tudományos igénnyel, dallammal rögzített erdélyi változata.[148] Az elsősorban dallamra figyelő gyűjtő gondosan feljegyzett minden háttér-információt a balladával kapcsolatban, mi több: ugyanattól az adatközlőtől egy év múlva még egyszer lejegyezte a balladát. (lásd 19. számú változatunkat)

A balladához Seprődi a következő magyarázatot fűzte:

„Ötves Vencel 13 éves írni-olvasni nem tudó cigánygyermek énekelte. A végén Fehér Anna átkaira célozva, így szólt: Ezt a jó isten mind meghallgatta! Mivel a gyermek a maga hangját gyöngének vélte ilyen hosszú énekre, két nagyobb pajtását segítségül hívta. [...]

A szövegben a szakaszokra osztás és az ismétlések pontosan a szerint vannak jelölve, amint az énekes a felvétel alkalmával előadta. A dallam még kiadatlan s az ehhez a szöveghez csatlakozó, eddig ismert, nem is kevés számú dallamok közt ez a legszebb. Ezen már alig érzik a recitativo, de annál erősebben érvényesült rajta az egyházi ének és éneklés hatása. Első sora szinte szó szerint egyezik dallamában a Goudimel-féle XXV-ik zsoltárdallam kezdetével."[149]

Közlésünkben – hogy könnyebben legyen követhető az egy éves különbséggel lejegyzett két kibédi változat közötti eltérés – dőlt betűvel jelöljük azokat a strófákat, melyek az 1908-as változatból hiányoznak, s azokat a sorokat, melyeket másként énekelt ugyanaz az adatközlő egy év múlva.

---

[147] SEPRŐDI János 1912: 353–354. – Ua. In: SEPRŐDI János 1974: 373–375.
[148] Dallamát lásd a *Kép- és kottamellékle*tben: 8. sz.
[149] SEPRŐDI János 1912: 354.

Fejér László

1. Fejér László lovat lopott
A fekete halom alatt.

2. *Fejér László ment elébe*
Kilenc csendőr ment elébe.

3. *– Fejér László mutasd meg te,*
Hol vagyon az igazolvány?!

4. *– Álljanak meg, csendőr urak!*
Megmutatom igazolványt.

2. *Elővette a levóvert,*
Hatot lelőtt ő közülök.

3. Fejér Lászlót elkísérték
Kis-Enyedről Nagy-Enyedre.

4. Sötét tömlöc fenekébe,
Sötét tömlöcz fenekébe.

5. Fejér Anna eszrevette,
Hogy a bátyja fogva vagyon.

6. Szóval mondja a kocsisnak:
– Fogd be kocsis a hat lovat

7. A gyász kocsi elejibe,
A gyász kocsi elejibe!

8. Tégy fel belé tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt.

9. – Fejér László, édes bátyám!
Ki nektek a nagy-uratok?

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10. – Horváth Miklós a nagy-urunk,
Horváth Miklós a nagy-urunk.

11. – Horváth Miklós, édes uram!
Adok neked tál aranyat,

12. Tál aranyat, tál ezüstöt,
Csak szabadítsd a bátyámat!

13. – Fejér László, édes bátyám!
Ígértem én tál aranyat.

14. Nem kell neki tál aranyom,
Tál aranyom, tál ezüstöm,

15. Csak kell neki szüzedségem,
Csak kell neki szüzedségem!

16. – Ne add oda szüzedséged,
Úgy se szabadít meg engem!

17. – Horváth Miklós, édes uram!
Oda adom szüzedségem.

18. *Csak szabadítsd az én bátyám*,
Csak szabadítsd az én bátyám!

19. Éjfél után egy az óra,
Nem aludtam az éjszaka.

20. Lovak lába dobogtatnak,
A kocsisok vakargatnak. ||

21. – *Horváth Miklós, édes uram!*
Hová tetted az én bátyám?

22. – Sík mezőbe', bús erdőbe':
Akasztófa tetejibe.

JÁNOS TÁRSASÁG

23. Elment oda Fejér Anna,
Sík mezőbe, bús erdőbe,

24. Akasztófa elejibe,
Akasztófa elejibe.

25. *Ott meglássa az ő bátyját,*
Sík mezőbe', bús erdőbe',

26. *Akasztófa tetejibe'*
Akasztófa tetejibe'.

27. Elment haza Fejér Anna
Sík mezőből, bús erdőből.

28. – Horváth Miklós, édes uram!
Valamint te megcsúfolál:

29. *Mék vízből te, aj, te iszol,*
Tiszta piros vérré váljon!

30. Mék kendőhöz törölközöl,
Tiszta piros lángot vessen!

31. Mék kinyérből aj, te eszel,
Acélpogácsává váljon!

32. Mék ételből aj, te eszel,
Tiszta piros vérré váljon!

Kibéd, Maros-Torda m., 1907. febr.12.
Gyűjtő: és közlő: Seprődi János
Adatközlő: Ötves Vencel, 13 éves cigányfiú és két társa

A kibédi *Fejér László*n már ránézésre is meglátszik, hogy más, mint a többi, eddig bemutatott erdélyi változat: kétsoros strófáival eleve elkülönül a ponyvai redakcióktól, melyek – a rábaközi, a kézdivásárhelyi, a bágyoni

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

változat mutatja – négysoros versszakokra tagolódtak. De elkülönül felépítésében, megszövegezésében is, nem hozható kapcsolatba sem a ballada ponyvai redakcióival, sem a többi erdélyi változattal. Csaknem kizárólag párbeszédekre épülő tömörségével, sajátos megfogalmazásaival egyedülálló *A halálraítélt húga* balladatípus századfordulói változatai között.

Külön érdekessége a szövegnek, hogy általa bepillantást nyerhetünk a balladaéneklés „műhelytitkaiba". A fiatal adatközlő tudatában a lólopás ténye – jól láthatóan – a betyárköltészet egyik balladáját asszociálta, a második strófa rosszul felidézett első sora aztán végképp eldöntötte, hogy *A betyár utazólevele* típusú ballada jellegzetes párbeszédével folytassa. Az azonban más ritmusú, más strófaszerkezetű lehetett, így hát alighanem rögtönzéssel vágta ki magát az énekes. S csak akkor tudott visszatérni a Fehér László-ballada eredeti szövegére, miután csendőrkézre került a balladahős.[150]

Csekély a valószínűsége, de egy másik magyarázat is elképzelhető: az énekes fiú tudhatott a Fehér László-ballada ponyvai redakciójának bevezető párbeszédéről, s azt helyettesítette a betyárballada részletével. Ezt a magyarázatot azonban a kibédi változat szövege egyáltalán nem támogatja: amint előbb is hangsúlyoztuk, a ballada szövegében még csak halvány utalásként, jelzésként sem mutatkoznak a ponyvaballada reminiszcenciái.

18. Bartók Béla: [Fehér László]

(Gyergyóújfalu, *1907. augusztus)

A gyergyóújfalusi *Fehér László*ból csak azt a két részletet ismerjük, melyeket Csanádi Imre és Vargyas Lajos *A halálraítélt húga* balladatípus jegyzetében példaként idézett Bartók hangfelvételéről.[151] Azt sem tudjuk, hogy

---

[150] Az is elképzelhető, hogy *A betyár utazólevele* balladatípus szövegrészletének belekeverése a Fehér László-balladába nem a 13 éves adatközlő egyéni kezdeményezése és leleménye volt. Ráduly János a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sárától a 20. század hetvenes éveiben kétszer is lejegyezte a helyi hagyományból ismert balladát, s mindkét változat expozíciójában feltünedeznek halványan és foszlányokban a szóban forgó betyárballada szövegelemei. (L. RÁDULY János 1979: 65–67/8. sz.; 67–68/9. sz.) A hetvenes évek kibédi *Fehér László*ja egyebekben teljesen eltér Ötves Vencel század eleji változatától: négysoros strófáihoz műdal dallama társult. Egyben azonban közös nevezőre hozhatók a kibédi változatok: mind a század eleji, mind pedig a hetvenes években gyűjtött ballada eltér *A halálraítélt húga* típus jellegzetes szövegszerkezeteitől, sajátos, egyedülálló redakciókat találtak a gyűjtők mindkét időpontban.

[151] CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos 1954: 478–479.

Bartók ép, egész balladát talált-e Gyergyóújfaluban, vagy csak töredéket rögzített, s emiatt nem közölte csíki–gyergyói gyűjtésének többi darabjával együtt az *Ethnographia* 1908-as évfolyamában.[152]

A gyűjtés idejét kikövetkeztettük: több adat is bizonyítja, hogy Bartók Béla 1907 augusztusában gyűjtött Gyergyóújfaluban.

„A ballada megformálása – olvassuk Csanádi Imre – Vargyas Lajos közös kötetében – mintha századok szemléletének, viszonyainak váltakozásáról tanúskodnék. Fehér Anna hintaja, kocsisostul, véka aranyastul a régi nemesi udvarházak világából gördül ki és régi balladák világát idézi fel. Viszont már teljesen új, népi gondolkodásmód alapján válik bátyjából betyár, akit lólopáson kapnak el. [...] Igen jellemző, kedvesen naiv példa erre az ellentmondásosságra a következő kis gyergyóújfalusi részlet (MF 1038/a Bartók); Fehér Lászlót faggatja éppen a bíró:

– Fehér László, híres betyár,
Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy takaros húgocskám.

Kinek neve Fehér Anna,
Ott lakik az Fejérvárba.;
Ott lakik az Fejérvárba,
Egy tiszta kis palotába.”[153]

Másodszor annak példájaként idéznek egy újabb részletet a balladából, hogy milyen sokféleképpen ábrázolják a változatok az éjszakai kérdezősködés jelenetét:

– Aludj, aludj, Fehér Anna,
Éjfél felé egy az óra!
– Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert a sok lánc-zergést hallom.

---

[152] BARTÓK Béla 1908.
[153] CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos 1954: 478.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

– Anna , Anna, Fehér Anna,
Kocsis a lovát itassa;
Réz annak minden szerszámja,
A' cserreg-perreg utána! ....

Éjfél után két az óra,
Mégsem alszik Fehér Anna.
– Aludj, aludj, Fehér Anna;
Éjfél után két az óra!

– Nem alhatom, nem nyughatom,
Mert a sok puskaszót hallom!
– Aludj, aludj, Fehér Anna:
Bátyád fel vagyon akasztva!

Gyergyóújfalu, Csík m.;
MF 1038/a Bartók[154]

Két rövid részletből messzemenő következtetést nem lehet levonni, mégis fontos adat számunkra Bartók Béla gyűjtése: hírt ad a ballada gyergyói előfordulásáról; méghozzá ez az első adat Fehér László balladájának ismeretéről a Gyergyói-medencében. Ezen túlmenően az elsőként idézett részlet azt a gyanút kelti és erősíti meg bennünk, hogy Gyergyóújfaluba a ballada ponyvai redakciója juthatott el, ott azonban jelentős átfogalmazáson esett át. A bíró és Fehér László párbeszéde legalábbis erről árulkodik. Ezzel a megfogalmazással eddig nem találkoztunk a balladát bevezető dialógus sokféle változata között, gyanús, hogy népszínmű-feldolgozás vagy valami hasonló műköltői beavatkozás következtében kerültek a ballada szövegébe olyan fordulatok, mint „takaros hugocskám", „tiszta kis palota". Meglehet, hogy Bartók Béla is ezek miatt, s feltehetően a dallam műzenei eredete miatt tekintett el a ballada közlésétől.

[154] CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos 1954: 479.

19. Seprődi János: *Fejér László*
(Kibéd, 1908)

Mint korábban utaltunk rá, az 1907 februárjában Kibéden lejegyzett balladát Seprődi János egy évvel később, 1908 márciusában ismét elénekeltette ugyanazokkal az énekesekkel, s ezúttal fonográfra is felvette az *Erdélyi Múzeum* számára. „Dallami eltérést semmit se tapasztaltam – jegyzi meg Seprődi – de bár ugyanazok énekelték, mint előbb, a következő szövegbeli eltérést találtam."[155] E felvezetés után Seprődi pontosan megjelöli, hogy melyik versszakokat hagyták ki, hova toldtak be újakat, közli az új versszakok szövegét és helyüket, mint ahogy pontosan számba veszi azokat a verssorokat is, melyeken „lényegesebb változtatást ejtettek". Mindezekből az látszik – vonja le a következtetést Seprődi –, „hogy a szakaszbeosztások leginkább az előadó önkényétől függnek: ha elfeled valamit, vagy eszébe jut valamely részlet, az egész költemény eltolódik előre vagy hátra, más beosztások lesznek, s az ismétlések is máshová kerülnek."[156]

Seprődi nem közölte az 1908-as változatot, elegendőnek ítélte az eltérő szövegrészek közlését s a változtatások megjelölését az 1907-ben lejegyzett szöveghez képest. Az itt közölt változat tehát Seprődi János pontosításai alapján rekonstruált szöveg, mely itt jelenik meg először. Dőlt betűvel ezúttal azokat a strófákat jelöljük, melyek az 1907-es változathoz képest újak, s azokat a sorokat, melyeken változtattak az énekesek.

Fejér László

1. Fejér László lovat lopott
   A fekete halom alatt.

2. *Fejér László ment előre,*
   Kilenc csendőr ment elébe.

3. *Fejér Lászlót meg is fogták,*
   A nagy vasat rejá csapták.

---

[155] SEPRŐDI János 1912: 354.
[156] SEPRŐDI János 1912: 355. – Az 1908-as változatban tapasztalt szövegbeli eltérések felsorolása a 354–355. lapon található.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

4. Fejér Lászlót elkísérték
Kis-Enyedről Nagy-Enyedre,

5. Sötét tömlöc fenekébe,
Sötét tömlöc fenekébe.

6. Fejér Anna eszrevette,
Hogy a bátyja fogva vagyon.

7. Szóval mondja a kocsisnak:
Fogd be kocsis a hat lovat

8. A gyász kocsi elejibe,
A gyász kocsi elejibe!

9. Tégy fel belé tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt.

10. – Fejér László, édes bátyám,
Ki nektek a nagy-uratok?

11. – Horváth Miklós a nagy-urunk,
Horváth Miklós a nagy-urunk.

12. – Horváth Miklós, édes uram,
Adok neked tál aranyat,

13. Tál aranyat, tál ezüstöt,
Csak szabadítsd a bátyámat!

14. *– Nem kell nekem tál aranyad,*
Tál aranyad, tál ezüstöd.

15. *Csak kell nékem szüzetséged,*
Csak kell nékem szüzetséged.

JÁNOS TÁRSASÁG

16. – Fejér László, édes bátyám,
Ígértem én tál aranyat.

17. *Tál aranyat, tál ezüstöt,*
Csak szabadítson meg téged.

18. Nem kell neki tál aranyom,
Tál aranyom, tál ezüstöm,

19. Csak kell neki szüzedségem,
Csak kell neki szüzedségem.

20. – Ne add oda szüzedséged,
Úgy se szabadít meg engem!

21. – Horváth Miklós, édes uram,
Oda adom szüzedségem!

22. *Oda adom szüzetségem,*
Csak szabadítsd az én bátyám!

23. Éjfél után egy az óra,
Lovak lába dobogtatnak.

24. Lovak lába dobogtatnak,
A kocsisok vakolgatnak. [!]

25. *Éjfél után egy az óra,*
Nem aludtam az éjszaka.

26. Sík mezőbe', bús erdőbe',
Akasztófa tetejibe.

27. Sík mezőbe', bús erdőbe',
Akasztófa tetejibe.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

28. Elment oda Fejér Anna,
Sík mezőbe, bús erdőbe,

29. Akasztófa elejibe,
Akasztófa elejibe.

30. Elment haza Fejér Anna
Sík mezőből, bús erdőből.

31. – Horváth Miklós, édes uram!
Valamint te megcsúfoltál:

32. *Mék vízből te, aj, megmozsdol,*
Tiszta piros vérré váljon!

33. Mék kendőhöz törölközöl,
Tiszta piros lángot vessen!

34. Mék kinyérből, aj, te eszel,
Acélpogácsává váljon!

35. Mék ételből, aj, te eszel,
Tiszta piros vérré váljon!

Kibéd, Maros-Torda m., 1908. március 5.
Gyűjtő: Seprődi János.
Adatközlő: Ötves Vencel, 14 éves cigányfiú és két idősebb társa

Az 1908-ban fonográffelvételen is megörökített ballada szép, kerek változat: kimaradtak belőle a vendégstrófák, helyreállt a ballada szövegének rendje, csupán egy helyen észlelhetünk értelemzavaró kihagyást: a 25. strófa után kimaradt a korábbi változat 24. versszaka, az, amelyben a leány tudakozódik: „Horváth Miklós, édes uram!/ Hová tetted az én bátyám?” A kérdés hiányában a válasz („Sík mezőbe, bús erdőbe, / Akasztófa tetejébe”) értelmetlen és funkció nélküli. De hamar helyreáll a rend: a további szöveg visszamenőleg is kiigazítja a pillanatnyi kihagyásból fakadó szövegromlás értelmi hiátusát.

Az 1908-as változat még egy tanulsággal szolgál: a jó énekes nem föltétlenül stabil szöveget tart észben, tud rögtönözni, egy rímhívónak megtalálja a párját akkor is, ha nem jut eszébe a szöveg megfelelő sora, a dallam és ismétlések segítségével kiegyenlíti a ritmusbeli bizonytalanságokat, nem ragaszkodik mereven az ismert szövegszerkezetekhez; ahányszor elénekli a balladát, annyiféle „változatot" produkál.

20. Barthalis Imre: *Fehér László balladája*

(Erdővidék, Udvarhely m., 1908)

A székelyudvarhelyi református kollégium második gimnazista tanulója 1908 áprilisában írta le a ballada erdővidéki változatát, tanárának, Viski Károlynak a kérésére. A diák kézirata Viski Károly ajándékaként került a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába,[157] onnan vette számba Vargyas Lajos is a balladának ezt a változatát. A gyűjtés helyét – „Erdővidék" – Viski Károly írta rá a kéziratra, s ugyancsak az ő kézírásában olvasható a bizonytalan pontosítás: „Talán Bibarcfalva".

Az erdővidéki *Fehér László* érdekessége, hogy nem a szóbeliségből került feljegyzésre: a diák valahonnan másolta. Hogy honnan, nyilvánvalóan nem tudjuk, egyet azonban biztosra állíthatunk: nem ponyvanyomtatványból származik a másolat. A ballada elején – mintha prózát írna – a verssorokat folyamatosan és kis kezdőbetűvel írta a másodikos kisdiák, a strófahatárokat azonban szaggatott vonallal bejelölte; csak a második oldal közepétől kezdte versként másolni a szöveget. Az nem tudható, hogy a forrása volt-e ilyen felemás, vagy időközben maga a diák jött rá, hogy verset másol. Ha ponyvanyomtatvány lett volna a forrása, kétségtelenül versként másolta volna az egész szöveget. Így hát arra kell gondolnunk, hogy Barthalis Imre népi kéziratban talált rá a balladára, bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy a népi írásbeliségnek is szerepe volt/lehetett a folklórszövegek terjedésében.

Közlésünkben nem követjük a kéziratban rögzített szövegképet, a ballada elejét is versként reprodukáljuk.

---

[157] Barthalis Imre 1908: 1-4.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Fehér László balladája

1. Fehér László lovat lopott,
Négyet a sugóba fogott,
Hármat fogott a lógóba,
Fehér László be van zárva.

2. Fehér Anna meghallotta
hogy a bátyja be van zárva.
– Fogd bé kocsis a lovamat,
Hadd nézzem meg a bátyámat.

3. – Bátyám, bátyám, Fehér László,
Hogy hívják itten a bírót?
– Itt a bíró Horvát bíró,
Az akasztófára való. ||

4. Fehér Anna nem nyugodott,
Elment a Horvát bíróhoz:
– Bíró, bíró, Horvát bíró,
Szabadítsd ki a bátyámat!

5. – Nem kell nékem az aranyad,
Háljál velem egy éjszaka!
Háljál velem egy éjszaka
Az aranyas nyoszolyával. [sic!]

6. Fejér Anna nem nyugodott,
Elment a börtönajtóhoz:
– Bátyám, bátyám, Fehér László,
Hallod, mit mondott a bíró?
Háljak vele egy éjszaka
Az aranyos nyoszolyába.

JÁNOS TÁRSASÁG

7. – Húgom, húgom, Fehér Anna,
Ne hálj vele egy éjszaka!
Leányságidat elveszi,
Bátyádnak fejét veszi. ||

8. Fehér Anna nem nyugodott
Elment a Horvát bíróhoz,
Vele is hált egy éjszaka
Az aranyos nyoszolyába.

9. Éjfél után egy órakkór
Zörgés hallott az udvaron:
Bíró, bíró, Horvát bíró,
Mi zörög az udvarodon?
– Lovam viszik itatóra,
Annak zörög zabolája.

10. Fejér Anna nem nyugodott,
Elment a börtön ablakhoz:
– Bátyám, bátyám, Fehér László,
Aluszol-e vagy ébren vagy? ||

11. – Ne keresd itt a bátyádat:
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe!

12. Fehér Anna nem nyugodott,
Elment a Horvát bíróhoz:
– Bíró, bíró, Horvát bíró,
Ez az átok szálljon reád:
Mosdóvized vérre váljon,
Törölköződ lángot hányjon,
Törölköződ lángot hányjon,
A te szíved holtig fájjon!

Erdővidék, „talán Bibarcfalva” (Udvarhely m.), 1908. április 2.
„Másolta Barthalis Imre”, II. osztályos tanuló

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Akárcsak a kézirat külalakja, maga a szöveg is arról győz meg, hogy Barthalis Imre forrása nem a ballada ponyvai redakciója volt. Az erdővidéki változatban még csak távoli rokonságot sem fedezhetünk fel amazzal. Az összefogott, drámai tömörségű szövegben egyetlen strófa tartalmazza a lólopás tényét és történetét, azon túl a teljes ballada Fehér Annáról szól, az ő történetét tárja elénk szűkszavúan, mégis a maga komor teljességében. Az epizódok rövidek, egy-egy strófára, legfeljebb kettőre terjednek csupán, s habár az átmenetet egyik jelenetből a másikba itt is állandósult szövegszerkezet jelzi, az egyben Fehér Anna zaklatott lelkiállapotára is figyelmeztet újra és újra. („*Fehér Anna nem nyugodott*,/ Elment a börtönajtóhoz", „Elment a Horvát bíróhoz" és így tovább.)

A balladai történések iramának érzékeltetésére ragadjunk ki egyetlen apró mozzanatot az erdővidéki balladából: azt a tényt, hogy Fehér Anna arannyal akarja kiváltani bátyját, tova a ballada közepe táján, az ötödik versszakban tudjuk meg, s akkor is a bíró elutasító válaszából: „nem kell nékem az aranyad." Ugyanez az információ más változatokban kétszer-háromszor, akár négyszer is előfordul, mint például a kövendiben (6. sz.): egyszer tudomásunkra jut Fehér Anna útra készülődése során, utána Fehér Anna és a bátyja első találkozásakor, majd Fehér Anna és a bíró egyezkedése kapcsán, végül pedig a leány és bátyjának második találkozása alkalmával.

21. Viski Károly: *Fehér László*
(Olasztelek, Udvarhely m., *1908)

Abban a meggyőződésben, hogy *Fehér László balladája* Székelyföldről került át Tordára egy oda beházasodó Székelykeresztúr vidéki székely ember révén, Viski Károly úgy gondolta, hogy a közlésre szánt ballada dallamát Udvarhelyszéken kell keresnie. A székelyudvarhelyi református kollégiumban tanító Viski Károly ilyen megfontolásból kutatta fel a ballada olaszteleki változatát, s zenéhez értő tanár-kollégája, Bakóczi Károly lejegyzésében így mellékelte az olaszteleki változat dallamát a tordai *Fehér László* szövegéhez. Mivel a dallam felkutatása volt a cél, az olaszteleki szövegből csupán azt az egy strófát jegyezték le a gyűjtők, mely a kéziratos kottalapon szerepel.[158] (Vargyas Lajosnál nem találtunk utalást erre a változatra.)

---

[158] SEBESTYÉN Gyula é.n. [2]: 1. – A dallamot l. a 2. sz. *kottamellékletben*.

Fehér László

Fehér László lovat lopott
Hármat a súgóba fogott,
Egyet fogott a lógóba.
Fehér László be van zárva.

Olasztelek, Udvarhely m., é. n. [1908]
Gyűjtő: Viski Károly
Dallamát lejegyezte Bakóczi Károly

Az egyetlen strófára terjedő töredék, amellett, hogy Udvarhelyszék egy újabb pontjáról jelzi A halálraítélt húga balladatípus előfordulását, arról is tudósít, hogy Olaszteleken ugyanazzal a kezdő versszakkal énekelték a balladát, mint az előbbi, erdővidéki változatban. Az viszont örök rejtély marad, hogy milyen volt a folytatása.

Fehér László erdélyi „karrierjének" szűk fél századát tekintettük át. Azt az időszakot, mely a 19. századból a *Vadrózsák* megjelenését követő három és fél évtizedet, s a 20. század első évtizedét foglalja magába (1864–1908). A korszak egésze, de különösen a 19. század hetedik-nyolcadik évtizede a népballada iránti fokozott érdeklődés jegyében telt el: tulajdonképpen a magyar népballada felfedezésének és megismerésének kora ez, melyben a verses népi epika iránti, már-már rajongásba átcsapó érdeklődést nem pusztán a *Vadrózsák* sikere váltotta ki és tartotta izzásban. Legalább annyira fontos szerepe volt a Vadrózsapörnek, az általa szított indulatoknak és bizonyítási vágynak, hogy adatokkal – minél több balladával – tudják kétségbevonhatatlanul igazolni: a magyar szájhagyományozó költészetnek elidegeníthetetlen sajátjai a népballadák. Egyéni érdeklődők és gyűjtőhálózatok munkatársai (Kriza János gyűjtői köre, Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákgyűjtői) kötelezték el magukat e cél érdekében, addig nem sejtett gazdagságát tárva fel az epikus folklórhagyományoknak. Lapok, folyóiratok egymással versengve hozták nyilvánosságra az újabb és újabb bizonyítékokat, hogy az erdélyi magyar népköltészetnek nem zsákmányolt kincse a népballada, hogy a korábbi vélekedésekkel ellentétben a székelység körében rendkívül gazdag balladahagyomány őrződött meg. Ennek a lelkes, közös munkának az összesített eredményeit tárta a nyilvánosság

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

elé az újrainduló *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első[159]és harmadik kötetének[160]tekintélyes mennyiséget felölelő balladafejezete. Az utóbbi egyúttal az újabb folklórgyűjtő nemzedék két tagjának, Benedek Eleknek és Sebesi Jóbnak szolgált bemutatkozó fórumul.

A 19–20. század fordulóján újabb törekvések hoznak változást a balladagyűjtés gyakorlatába: más-más szempontok érvényesítése mellett, más-más meggondolásból, de Kanyaró Ferenc is, Vikár Béla is annak próbál utána járni, hogy miként alakult a székely közösségek balladaismerete a *Vadrózsák* megjelenése óta. Vikár Béla a *Vadrózsák* balladáinak hiányzó dallamait igyekezett felkutatni és az új technikai vívmány, a fonográf segítségével rögzíteni, Kanyaró Ferenc és diákgyűjtői pedig, miközben „Kriza János tarlójáról" szedegették össze az elhullatott, visszamaradt „kalászokat", akarva-akaratlanul azt is feltérképezték, hogy milyen változásokon ment át negyven-ötven év leforgása alatt a szájhagyományozó költészet Erdélyben, s kiváltképpen a Székelyföldön.

A 20. század elején újabb gyűjtőnemzedék lép porondra jelentősen megváltozott folklórszemlélettel és gyűjtői magatartással. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Seprődi János a balladát már nem „népköltéménynek" tekinti, mint a korábbi gyűjtők többsége, az új nemzedék felismeri dallam és szöveg elválaszthatatlan egybetartozását, s ennek megfelelően tudományos igénnyel rögzíti és tanulmányozza a folklóralkotásokat. A népzenei kutatások megindulásával párhuzamosan változik a folklórkutatók szövegkezelési gyakorlata is. Az irodalomesztétikai szempontok érvényesítésének helyébe – melyeknek árnyékában bocsánatos bűnnek számított a szövegek kiigazítása –, a szöveghitelesség követelménye lépett, mely elvetette a gyűjtők-közlők bármiféle beavatkozási kísérletét a népköltészeti alkotások szövegébe.

A félszázadnyi intenzív népballadagyűjtés korszakának jelentős hozadéka *A halálraítélt húga* balladatípus erdélyi jelenlétének korai dokumentálása. A szaktudomány eddigi vélekedésével ellentétben bebizonyosodott, hogy Fehér László/Fehér Anna balladájának erdélyi változatairól 1864-től kezdve folyamatosan vannak adataink, éppen csak többségük kéziratban és ismeretlenségben lappangott mostanáig. Az adatok túlnyomó többsége (huszonegyből tizenhét) maga a ballada lejegyzett szövege,

---

159 MNGY. I. 1872.
160 MNGY. III. 1882.

de fontosak azok az adatok is, melyek vagy csak megemlítik Fehér László balladáját (1. sz.), vagy morzsányi töredékkel jelzik a ballada előfordulását adott földrajzi ponton, adott időben. (12, 18, 21. sz.) A ballada hét változatának (7, 12, 15, 17, 18, 19, 21. sz.) dallamát is ismerjük, s nem árt újólag hangsúlyozni, hogy olyan időszakból, amikor a tudatos és szakszerű népzenei gyűjtés éppen csak, hogy elkezdődött. A dallamváltozatok nyilvánvalóan a századforduló körüli évekből (1895–1908) datálódnak, mint ahogy a szövegfeljegyzések többsége is. Az 1864–1890 közötti időszakból négy szövegváltozatot (2, 3, 4, 5. sz.) és egy, a ballada ismeretére utaló levélbeli említést tudunk felsorakoztatni, adatainknak háromnegyed része az 1893–1908 közötti tizenöt év alatt került feljegyzésre.

A változatok gyűjtőiről elmondhatjuk, hogy névtelen Kriza-munkatárstól Bartók Béláig, csetlő-botló kisdiáktól Vikár Béláig, Seprődi Jánosig terjed a „névsor"; magányos gyűjtők ügybuzgalmát ugyanúgy dicsérik az előkerített *Fehér László*-változatok, mint Kanyaró Ferenc kolozsvári tanítványainak szervezett/irányított gyűjtőtevékenységét, vagy Viski Károly székelyudvarhelyi diákjainak alkalomszerű és adott balladatípusokra összpontosító feljegyzéseit.

A gyűjtők egyéni érdeklődésének, illetve az élethelyzetükből adódó lehetőségeknek tudható be a *Fehér László*-változatok területi megoszlásának elénk táruló képe. Az adatoknak csaknem fele két földrajzi–adminisztratív területről származik: hat Udvarhelyszékből,[161] négy pedig Aranyosszékből (Torda- és környékéről). Ebből a számarányból első látásra azt a következtetést vonhatnók le, hogy ezen a két vidéken terjedt el leghamarabb Fehér László históriája, vagy valamilyen oknál fogva ott jobban ragaszkodtak hozzá, népszerűbb volt, mint más vidékeken, példának okáért a Mezőségen, ahonnan egyetlen biztos adatunk[162] sincs a vizsgált időszakban. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Vikár Béla a 20. század elején két alkalommal is külön gyűjtőútra vállalkozott Udvarhelyszék folklórhagyományainak feltárása érdekében, s ha ehhez azt is hozzászámítjuk, hogy Viski Károly rövid székelyudvarhelyi tanárkodása idején cél-

[161] Udvarhelyszékhez számítottuk az ismeretlen Kriza-munkatárs adatát, valamint a székelyudvarhelyi református kollégiumban tanuló Viski-tanítvány közelebbről nem pontosított erdővidéki változatát is.

[162] A 3. számú változatról csak feltételezzük, hogy Lukácsffy Aurél Szolnok-Doboka megyében gyűjthette; a balladában előforduló földrajzi néven kívül semmi támpontunk nincs a legkorábbi erdélyi változat földrajzi provenienciáját illetően.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

irányosan és diákjai bevonásával kereste Fehér László balladájának dallamát-szövegét, egyből érthetővé válik az udvarhelyszéki változatok kimagaslóan nagy száma.

Az udvarhelyszékiekkel ellentétben a tordai-aranyosszéki változatok viszonylag nagyobb számát nem tudatos gyűjtés-kutatás eredményezte: kettő közülük véletlenszerűen került feljegyzésre, kettőt pedig aranyosszéki illetőségű gyűjtő rögzített. A tordai születésű Viski Károly nyelvjárási mintaszövegek lejegyzése során vetette papírra Fehér László balladájának tordai változatát, az idegenből érkezett etnográfus, Jankó János pedig néprajzi gyűjtőmunkája során alighanem véletlenül botlott bele a ballada kövendi változatába, s ha már szeme elé került, feljegyezte. A szentmihályi birtokost, Filep Eleket más, feltehetően tudatos indítékok sarkallták a ballada bágyoni és mihályfalvi változatának feljegyzésére. A Kriza János gyűjtői köréhez, majd az Abafi (Aigner) Lajos mozgalmához csatlakozó Filep Elek tudatos gyűjtőnek tekinthető. De éppen ez a minősége teszi világossá, hogy Aranyosszéken valóban elterjedt és közkedvelt lehetett a ballada, hiszen bágyoni gyűjteményében Fehér László története az egyetlen ballada, s Abafinak sem tudott lakhelyéről más balladát beküldeni, mint a romlott szövegű, töredékes mihályfalvi változatot. Mindezek a körülmények arra a következtetésre vezetnek, hogy Aranyosszéken és környékén valóban népszerű és elterjedt lehetett a ballada, ennek a népszerűségnek hiteles bizonyítéka a négy terjedelmes változat.

A két, számottevő mennyiséggel reprezentált földrajzi terület mellett a ballada erdélyi elterjedtségéről a fennmaradó további tizenegy adat tájékoztat. Pontosabban csak hét, mivel három szöveget (3, 10, 11. sz.) és egy említés alapján számon tartott balladát (1. sz.) nem tudunk lokalizálni: gyűjtőik nem jegyezték fel, hogy hol találtak rá a balladára. Ennek ellenére, a Szabó Sámuel levelében említett Fehér László-balladát csaknem teljes biztonsággal marosszékinek gondolhatjuk, lévén, hogy a marosvásárhelyi diákgyűjtők révén került Szabó Sámuel birtokába. Marosszéket ezen kívül Seprődi János két kibédi adata (17, 19. sz.) képviseli. Ugyancsak két-két változattal szerepel Háromszék (7, 8. sz.) illetve Kolozsvár és környéke is. (9, 12. sz.) A fennmaradó egyetlen adat, Bartók Béla gyergyóújfalui, általunk csak töredékben ismert változata (18. sz.) a ballada gyergyói előfordulásának első hírhozója.

Összegezve a területi megoszlásról elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus változatainak túlnyomó többsége a

Székelyföldről került elő: a négy gyűjtési hely nélküli adaton kívül csupán két szöveg (9, 12. sz.) képviseli a Székelyföldön kívüli területeket. Azonban ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy ez a statisztika korántsem tükrözi a valóságos helyzetet. A 19. század folyamán, de még a 20. század elején is a gyűjtők – az „ószékely" balladák bűvöletében – szinte kizárólagosan a Székelyföldre koncentráltak, fel se merült a gondolata annak, hogy balladát máshol is kereshetnének, mint a Székelyföldön.

Aránytalanságot konstatálhatunk a székely székeken belüli megoszlás tekintetében is. Csík-Gyergyó képviseletében egyetlen adatot tudunk felmutatni, Háromszék és Marosszék is nagyon szerény mértékben van jelen ezen a seregszemlén. Magyarázatként ismételten arra kell hivatkoznunk, hogy az aránybeli eltolódás a gyűjtők területi preferenciájának következménye. Udvarhelyszék Kriza gyűjtőmozgalmának megindulása óta az érdeklődés homlokterében állt, pontosabban Kriza munkatársainak nagy része Udvarhelyszék unitárius falvaiból került ki. Ugyanez a helyzet Kanyaró Ferenc gyűjtőmozgalmával is. A kolozsvári unitárius főgimnázium diákjai a Székelyföld (első sorban Udvarhelyszék és Aranyosszék) unitárius falvaiból sereglettek össze, s gyűjtéseik is természetszerűen szülőföldjükről származnak. A székelyudvarhelyi református kollégiumban folyó gyűjtőmunka felekezeti meghatározottsága nem volt ugyan olyan markánsan egyértelmű, mint az unitárius kötődések mentén szerveződő Kriza-gyűjtőhálózat, vagy a Kanyaró-féle mozgalom, de földrajzi helyzeténél fogva megint csak Udvarhelyszék reprezentációját erősítette. Mint ahogy Vikár Béla század eleji gyűjtései is ennek a székely széknek a népköltési hagyományaival gazdagították a folklórtudományt.

Udvarhelyszékkel ellentétben Csík-Gyergyó Bartók Béla és Kodály Zoltán fellépéséig sorozatosan kívül rekedt a gyűjtőmozgalmak érdeklődési- és hatókörén, azt a látszatot keltve, hogy népballadának ott nyoma sincs. A Fehér László-ballada háromszéki előfordulásának dokumentálása is pusztán azon múlott, hogy a 19. század utolsó évtizedében Bartalus István elvetődött Kézdivásárhelyre, és, hogy Kanyaró Ferencnek volt egy háromszéki tanítványa, aki bekapcsolódott a gyűjtőmunkába; Marosszék képviseletét pedig az határozta meg, hogy a kolozsvári tanár, Seprődi János kibédi születésű volt, és hazatért szülőfalujába gyűjteni. Végső soron Aranyosszék esetében is meghatározónak tekinthető az a tény, hogy – négyből három esetben – helyi gyűjtők találtak rá és rögzítették a ballada szövegét.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A halálraítélt húga balladatípust a szakirodalom úgy tartja számon, mint „módfelett elterjedt" balladát, melynek „bőszámú változatai meséjükben, felépítésükben nem igen térnek el egymástól, – legfeljebb részleteikben, sorok, strófák megformálásában különböznek."[163] Felvetődhet a kérdés: a 20. század közepén tett fenti megállapítás érvényes-e a *Fehér László-ballada* korai erdélyi változataira?

Válaszolni csak úgy tudunk, ha számba vesszük az értékelhető tizennyolc változat[164] cselekményének epizódjait s azzal együtt szerkezeti felépítésüket. Következzenek tehát a ballada mozzanatai/jelenetei, mindazok az epizódok, amelyek előfordulnak a ballada korai erdélyi változataiban.

1. Expozíció.
   a) Lólopás miatt Fehér Lászlót bezárják. (Egyetlen strófára terjedő tényközlés.) (2, 5, 14, 20. sz.)
   b) Lólopás és az azt követő üldözésre rövid utalás (13, 15, 17, 19. sz.)
   c) Lólopás – az üldözés és Fehér László elfogásának részletezésével, Fehér László és a hadnagy párbeszédével. (4, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 18. sz.)
2. Fehér Anna bátyja kiszabadítására indul.
   a) csak magát a tényt közli a ballada (2, 4, 7–10, 13, [14], 15–17, 19–20. sz.)
   b) földrajzilag pontosított helyre érkezik a leány (3, 5–6. sz.)
3. Fehér Anna először bátyját keresi meg a börtönben.
   a) csak magát a tényt tudjuk meg (6, [15]. sz.)
   b) Fehér Annát a bátyja tájékoztatja, hogy kihez kell fordulnia. (3, 16–17, 19–20. sz.)
4. Fehér Anna és a hadnagy találkozása: Fehér Anna váltságdíjat ajánl, de a hadnagynak csak a leány maga kell váltságdíjul. (2–10, 13–17, 19–20. sz.)

---

[163] CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos 1954: 478.

[164] A Szabó Sámuel levelében említett balladát, valamint azt a két töredéket (12, 21. sz.) melyeknek csak a kezdő versszakát ismerjük, nyilvánvalóan nem vonhatjuk be az elemzésbe. Bartók Béla gyergyóújfalusi változatának (18. sz.) általunk ismert két részletéből, valamint az ismeretlen gyűjtő töredékéből (11. sz.) részkövetkeztetések levonhatók, ezért a megfelelő epizódoknál rájuk is hivatkozunk. – Ha a balladák egyik-másik epizódja csak fenntartással vagy kikövetkeztetéssel sorolható az adott kategóriába, a sorszámot szögletes zárójelbe tettük, ezzel jelezve kételyünket vagy bizonytalanságunkat.

5. Fehér Anna bátyját kérdezi a hadnagy feltételéről. Fehér László határozottan ellenzi azt a megoldást. (2-8, 10, 11, 13–17, 19–20. sz.)
6. Fehér Anna a hadnaggyal tölt egy éjszakát.(2–4, [5], 6, 7, 9, 10, 11, 13, [14], 15–17, 19–20.)
7. A hadnagy és Fehér Anna hajnali párbeszéde
   a) egyszeri párbeszéd (3, 9, 15–16, [17], [19], 20. sz.)
   b) kétszer/háromszor ismétlődik a kérdés és felelet (2, 4–8, 10, 11, 13–14, 18. sz.)
8. Fehér Anna megtudja az igazságot.
   a) a hadnagy mondja meg (2, 4, 7, 9, 10, 13–14, 17–18, [19]. sz.)
   b) Fehér Anna mástól tudja meg, hogy bátyját kivégezték. (3, 5–6, 11, 15–16, 20. sz.)
9. Fehér Anna személyesen is meggyőződik bátyja haláláról. (17, 19. sz.)
10. Fehér Anna átka (2–4, 6–7, 9–10, 13–14, 16–17, 19–20. sz.)
11. Záradék. (7, 10. sz.)

Minden epizódot nyilván nem tartalmaz egyik változat sem, de mint az alább következő táblázatból kitűnik, vannak olyan epizódok, melyek nem hiányozhatnak a balladából, melyek *A halálraítélt húga* balladatípus nélkülözhetetlen, karakterisztikus elemei. A táblázat vízszintes soraiban a vizsgált változatokat sorakoztatjuk fel, ezúttal területi megoszlás szerint csoportosítva, a csoporton belül időrendi sorrendben és sorszámukkal, a függőleges oszlopokban pedig az egyes epizódok sorszáma szerint bejelöljük az adott epizód meglétét. Ha az epizód besorolása kétséges, a jel mellé kérdőjelet tettünk.

A változat sorszáma, gyűjtő, a gyűjtés helye, ideje	Epizódok																
	1			2		3		4	5	6	7		8		9	10	11
	a	b	c	a	b	a	b				a	b	a	b			
2. Név nélkül, *Udvarhelyszék *1863-1875 között	■			■				■	■	■		■	■			■	
13. Vikár Béla, Sz.Udvarhely -Firtosmartonos, 1900		■		■				■	■	■		■	■			■	
14. Vikár Béla, Siménfalva,1902	■			■?				■	■	■		■	■			■	
15. Vikár Béla, Rugonfalva, 1902.		■		■		■		■	■	■	■			■			

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A változat sorszáma, gyűjtő, a gyűjtés helye, ideje	Epizódok																
	1			2		3		4	5	6	7		8		9	10	11
	a	b	c	a	b	a	b				a	b	a	b			
20. Barthalis Imre, „Erdővidék”, 1908.	■			■			■	■	■	■	■			■		■	
4. Filep Elek, Bágyon, *1870-es évek			■	■				■	■	■		■	■			■	
5. Filep Elek, Mihályfalva, *1875 körül (töredék)	■				■			■	■	■?		■		■			
6. Jankó János, Kövend, 1893.			■		■	■		■	■	■		■		■		■	
16. Viski Károly, Torda, 1903.			■	■			■	■	■	■	■			■		■	
7. Bartalus István, Kézdivásárhely, 1895			■	■				■	■	■		■	■			■	■
8. Kis András, Sepsiszentgyörgy,1895/96. (töredék)			■	■				■	■			■					
17. Seprődi János, Kibéd,1907.		■		■			■	■	■	■	■?		■		■	■	
19. Seprődi János, Kibéd, 1908.		■		■			■	■	■	■	■?		■		■	■	
18. Bartók Béla, Gyergyóújfalu, 1907. (töredék)			■									■	■				
9. Nagy Elemér, Kolozsvár, 1896			■	■				■	–	■	■		■			■	
3. Lukácsffy Aurél, hely nélkül, 1872.					■		■	■	■	■	■			■		■	
10. Név nélkül I, hely nélkül, 1892-1906 között			■	■				■	■	■		■	■			■	■
11. Név nélkül II, hely nélkül, 1892-1906									■	■		■		■			

A táblázat rubrikáiból egy olyan ballada-szüzsé képe bontakozik ki, melynek sokféle epizód lehet a tartozéka, s ezek az epizódok sokféle módon kapcsolódhatnak egymáshoz. Van azonban néhány olyan mozzanata a történetnek, mely minden változatban szerepel, ha csak nem töredékkel van dolgunk.[165] A történet magját/törzsanyagát a negyedik, ötödik és hatodik epizód tartalmazza, – azok az epizódok, melyeknek nincs alternatív párjuk: 4. Fehér Anna váltságdíjat ajánl fel bátyja kiszabadítása érdekében, a Fehér Lászlót fogva tartó hatalmasságnak azonban a leány maga kell váltságdíjul; 5. Fehér Anna a bátyjától kér tanácsot, hogy mitévő legyen. A fogva tartott, jóllehet az életéről van szó, mégis kategorikusan elutasítja a szabadulásnak ezt a lehetőségét, mert átlátja, hogy álnok szószegő áldozatává válik a húga; 6. Fehér Anna ennek ellenére vállalja az áldozatot bátyja megmentése érdekében.

A három epizódhoz, melyek a történet tengelyét, központi magját képezik, olyan epizódok csatlakoznak, melyek egyrészt az előzményeket villantják fel, másrészt a következményekkel számolnak. Jelenlétük *A halálraítélt húga* történetében ugyancsak karakterisztikusnak mondható, és valamilyen formában valamennyi korai erdélyi változatban előfordulnak. Az előzményt illetően a második epizódot találjuk meg minden változatban, amely mindössze annyit árul el, hogy Fehér Annának tudomására jutott bátyja elfogása, kincsekkel megrakódva azonnal útnak indul, hogy kiszabadítsa bátyját a rabságból.

A tengelytől másik irányban három epizód is van, melyek ugyancsak mindenik általunk vizsgált változatban szerepelnek: a hetedik, nyolcadik és tizedik epizód. A két első ezek közül nagy variálódási készséget mutat: a bátyja sorsáért aggódó, a hajnali zajokra fel-felriadó leány álnok nyugtatgatásának – terjedelemben is nagyon különböző – párbeszédes jelenetében sokféle költői megoldással találkozunk, mint ahogy annak is több módját mutatják a változatok, hogy miként jut Fehér Anna tudomására bátyjának kivégzése/halála. A hetedik és nyolcadikkal ellentétben a tizedik epizód – Fehér Anna átka – ugyanolyan stabil szerkezeti eleme a balladának, mint a törzsanyag három epizódja. A töredékeket nem számítva, minden változatnak szerves része a rászedett, megcsúfolt Fehér Anna lávaszerűen feltörő átka.

---

[165] Kivételt képez Nagy Elemér kolozsvári változata (9. sz.), mely nem töredék, mégis hiányzik belőle az ötödik epizód.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Amint a fentiekből kiviláglik, *A halálraítélt húga* típusú ballada cselekményét, szerkezeti felépítését a következő hét epizód határozza meg: 2–**4**–**5**–**6**–7–8–10. Ez a hét epizód benne rejlett Fehér Anna/Fehér László balladájának valamennyi korai erdélyi változatában. Sokukban azonban további epizódokkal bővült az alaptörténet: vannak olyan változatok, melyekben Fehér Anna a bátyjától tudja meg, hogy kit kell megkeresnie, „ki az a nagyúr, kitől a rab elszabadul" – kit lehet megvesztegetni (3. epizód); azokban a változatokban pedig, amelyekben Fehér Anna a börtönbeli raboktól tudja meg, hogy csúfosan rászedte a szószegő bíró/hadnagy, újólag vissza kell térnie megrontójához, hogy megátkozhassa (8 b). Mindezeken túl a kibédi változatok még egy további epizódot (9.) tartalmaznak, mely sehol máshol nem fordul elő.

A legszembeötlőbb bővülést azonban, amellyel egyetlen változat kivételével minden egyes balladában találkozunk, a Fehér Anna történetéhez kapcsolódó lólopásos história. Ezt a kezdő epizódot – gyakoriságánál fogva – akár a ballada szerves tartozékának is tekinthetnők. Azzal együtt azonban azt is elfogadnók, hogy Erdélyben ponyvanyomtatványok és vásári énekesek útján terjedt el a ballada – hiszen korábban kifejtettük, hogy ez az epizód a ballada ponyvai redakciójának jellegzetes része. Az nem kétséges, hogy a ballada ponyvaváltozata a 19. század végén ismert volt Erdély-szerte – Kolozsvártól Kézdivásárhelyig –, de ugyanebből az időszakból szép számmal tudunk felmutatni olyan változatokat is, melyeknek szemmel láthatóan semmi közük nem volt a ponyvai szöveghez. Vagy, ha mégis, akkor pusztán annyi, hogy adaptálták a ponyvaváltozatok első strófáját.

Másképpen fogalmazva: Fehér Anna/Fehér László balladájának a vizsgált időszakban háromféle szövegtípusát ismerték Erdélyben: a ponyvai redakciót, a ponyvaváltozattal valamilyen szintű kapcsolatban álló szövegeket, valamint a ponyvaváltozattól független szövegvariánsokat. Eltérő nyelvi megformáltságukat nem, szerkezeti jellegzetességeiket viszont jól mutatja a táblázatban összesített kimutatás. Először lássuk a ponyvaváltozatokat!

Ponyvaváltozatok

A változat sorszáma, gyűjtő, a gyűjtés helye, ideje	Epizódok																
	1			2		3		4	5	6	7		8		9	10	11
	a	b	c	a	b	a	b				a	b	a	b			
4. Filep Elek, Bágyon, *1870-es évek			■	■				■	■	■		■	■			■	
7. Bartalus István, Kézdi-vásárhely, 1895			■	■				■	■	■		■	■			■	■
10. Név nélkül I, hely nélkül, 1892-1906 között			■	■				■	■	■		■	■			■	■

Filep Elek bágyoni, Bartalus István kézdivásárhelyi és a Kanyaró-hagyatékból előkerült névtelen, lokalizálatlan ballada strófáról strófára s majdnem szóról szóra megegyezik a ponyvaballada prototípusaként emlegetett Erdélyi János-féle rábaközi változattal. Kettő közülük csupán annyiban tér el az Erdélyi-félétől, hogy a bágyoniból hiányzik a záradék, a névtelen gyűjtő változatában pedig a záradék kiegészült még egy versszakkal.

A táblázat világosan megmutatja, hogy a ponyvai redakció az expozíció legterjedelmesebb, „c" változatával indul, azzal, amelyikben nemcsak a lólopás tényét, de a lótolvaj üldözését, Fehér László elfogását is részletezi a bevezető, s amelyikben „kötelező módon" szerepel Fehér László és az őt üldöző hadnagy párbeszéde. Az Erdélyi-féle ballada elemzése során rámutattunk arra, hogy ez a – népballadától idegen, de önmagában sem túl épületes – párbeszéd nélkülözhetetlen eleme a ponyvaballadának, hiszen ez teremti meg a kapcsolatot egy közönséges betyárhistória és Fehér Anna balladája között. Ennek a párbeszédnek a feltűnése bármely változatban egyértelműen a ballada ponyvai kapcsolatára utal.

A ponyvai redakció felépítését a következő epizódsorral jellemezhetjük: **1c** – 2a – 4 – 5 – 6 – **7b** – **8a** – 10 – **11**. A kilenc epizód közül négyet

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tarthatunk tehát többé-kevésbé jellemzőnek és meghatározónak: mindenekelőtt a „c” típusú expozíciót, valamint a záradékot, ezek mellett pedig a hajnali párbeszéd jelenetét, és a nyolcadik epizódnak azt a változatát, melyben Fehér Anna a hadnagytól tudja meg a valót. A hajnali párbeszédet terjedelme, részletező aprólékossága miatt soroljuk a ponyvai redakció jellegzetes mozzanatai közé. Erre a jelentre szemmel láthatóan igen nagy gondot fordítottak a vásári énekmondók: a háromszor ismétlődő kérdés és kimagyarázó válasz mellett nagy kedvvel idézték a hadnagy udvarló-bókoló szavait, szóvirágait. A nyolcadik epizód „a” változata pedig olyan szempontból meghatározó, hogy ez a megoldás eleve kizárja a „b” változatot és az azzal járó újabb mozzanatot, melynek során Fehér Anna jár utána, hogy mi történt a bátyjával, s ennek következtében még egyszer vissza kell térnie a hadnagyhoz, hogy rázúdíthassa átkait.

A ponyvai redakció jellegzetességeként kell megemlítenünk, hogy Fehér László fogva tartóját, Fehér Anna megrontóját nem nevezik néven, hadnagy uramként emlegetik csupán, a történetet pedig Gönc városa és környékére lokalizálják; a kézdivásárhelyi változatban a lokalizálás elmarad, csupán annyit tudunk meg, hogy Fehér Lászlót a vármegye üldözi. Ugyancsak ennek a szövegtípusnak jellegzetes vonása, hogy a hajnali zajok között, melyekre Fehér Anna felriad, a lánc- és kardzörgés mellett puskalövés is szerepel, s ezzel összefüggésben Fehér László nem a bitófán végzi az életét; haláláról a hadnagy csak annyit közöl a leánnyal, hogy „a bátyádnak vége van már”.

A ponyvai alapszöveget képviselő három ballada után vegyük számba most azokat a változatokat, melyek nem azonosak, de összefüggésbe hozhatók a ponyvai redakcióval.

Ez a csoport igen változatos képet mutat: a ballada lehetséges epizódjai közül a csak Kibéden előforduló kilencedik és a ponyvaballadák záradékát képező tizenegyedik kivételével mindenik előfordul a nyolc változat valamelyikében. Már az expozíció tekintetében sem egységes ez a csoport: a ponyvaballadához kötődés kétségtelen jeleként értékelt „c” típusú bevezető a változatok többségében jelen van ugyan, de helyette előfordulnak az expozíció rövidebb, akár egyetlen strófára zsugorodott változatai is.

A ponyvai redakció népi változatai

A változat sorszáma, gyűjtő, a gyűjtés helye, ideje	Epizódok																
	1			2		3		4	5	6	7		8		9	10	11
	a	b	c	a	b	a	b				a	b	a	b			
2. Név nélkül, *Udvarhelyszék, *1863-1875 között	■			■				■	■	■		■	■			■	
6. Jankó János, Kövend, 1893.			■		■	■		■	■	■		■		■		■	
8. Kis András, Sepsiszentgyörgy, 1895/96 (töredék)			■	■				■	■			■					
9. Nagy Elemér, Kolozsvár, 1896			■	■				■	–	■	■		■			■	
13. Vikár Béla, Sz.Udvarhely-Firtosmartonos, 1900		■		■				■	■	■		■	■			■	
14. Vikár Béla, Siménfalva, 1902	■			■?				■	■	■		■	■			■	
16. Viski Károly, Torda, 1903			■	■			■	■	■	■	■			■		■	
18. Bartók Béla, Gyergyóújfalu, 1907 (töredék)			■									■	■				

A sokféleség kétségtelen magyarázatát abban kell keresnünk, hogy ezek a balladák a szóbeliségből kerültek feljegyzésre, a szájhagyomány őrizte és alakította, s ennek következtében a variálódás rendkívül sokféle lehetőségét mutatják. Sokféleségükben azonban van egy közös vonás: mindegyikükben kimutatható a ponyvaballadai előkép. Van, amelyikben ez egyértelműen és magától értetődően megmutatkozik, de van olyan is, melyben csak halvány jelek utalnak arra, hogy vásári énekmondók öröksége élt tovább a szájhagyományban.

Az előbbieket nyilvánvalóan azok között a változatok között találjuk, melyek a ponyvaballada expozíciójával indulnak. De ezek sem egységesek. Van, amelyikben szóról szóra megőrződött Fehér László lólopásos históriájának teljes szövege (9. sz.), de van olyan is – többségük ebbe a kategóriába tartozik –, hogy Fehér László üldözése, a hadnagy és a lótolvaj párbeszéde új

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

megfogalmazásban van jelen a balladában (6, 8, 16, 18. sz.). Az átfogalmazás egyértelműen a tömörítés irányába mutat: a szóbeliség nem tűrte a ponyvaballada hosszadalmas és körülményes bevezetőjét. Olyannyira nem, hogy némelyik balladában egy vagy két strófában mondják el a lényeget: a lólopás tényét és, hogy emiatt Fehér László börtönbe került. (2, 9, 13, 14. sz.) Az utóbbi változatokban a ballada további része is tömör, szűkszavú, lényegesen rövidebb, mint Fehér Anna ponyvai története, melyből sok fölösleges részlet kikopott. A lerövidült és sok helyen újrafogalmazott szöveg a szóbeliségben igazi népballadává alakult. Azt, hogy mégis a vásári énekmondók repertoárjából eredeztethetők ezek a szövegek, a ponyvai redakció két jellegzetes epizódjának (7b, 8a) jelenléte igazolja, illetve egy-egy fogalmazási részlet[166] árulja el, olyan apróság például, hogy egyik változatban sem nevezik névvel Fehér László fogvatartóját, mindenütt csak „hadnagy uram"-ként vagy „bíró"-ként emlegetik, vagy, hogy a hajnali zajok között a „puskaszó" mindig szerepel. Érdekes jellemzője ezeknek a változatoknak, hogy ott, ahol leginkább lehetett volna sűríteni az eseményeket – a hajnali párbeszéd epizódjában –, a ponyvaballadára jellemző bővebb, terjengősebb változat megmaradt a népi redakciókban is. Egyetlen kivétel Nagy Elemér kolozsvári szövege (9. sz.), amelyben a hajnali párbeszéd is csupán négy sorra redukálódott. A kolozsvári változat más szempontból is kivételesnek tekinthető: az ebben a csoportban tárgyalt változatok között az egyetlen, mely a ponyvaballada expozícióját teljes terjedelmében megőrizte, ugyanakkor – a ballada érdemi részét tekintve – a legtömörebb: az ötödik kivételével minden epizód megtalálható benne, de amit a ponyvai redakciók tizenöt versszakban mondanak el, Nagy Elemér változatában mindössze nyolc és fél strófába sűrítve van jelen. S mindez úgy valósul meg, hogy végig a ponyvai redakció szövegéből építkezik a ballada.

Külön kell szólnunk a kövendi (6. sz.) és tordai (16. sz.) szövegről, két olyan változatról, melyeknek ponyvai kapcsolatához nem fér kétség, de ahhoz sem, hogy a ponyvai alapszöveghez képest jelentős eltéréseket mutatnak.

A ponyvai redakcióhoz köti mindkettőt a „c" típusú expozíció, valamint Gönc város emlegetése, tovább azonban olyan fogalmazási részletekkel

---

[166] Például: „Gönc városa meghallotta" (13. sz.); „Édes kincsem szép Diána" (9. sz.); „Aluszol-e, Fejér Anna, Kéncsem-adta szép leánya?" (13. sz); „Nem szól erre Fejér Anna, Elindula folyosóra, Folyosórul a rostérra, Hogyha bátyjára találna." (13. sz.); „Csak aludjál, csak nyugodjál,/ Édes, kedves tubarózsám!" (14. sz.)

találkozunk, melyekből nehezen lehetne ponyvaballadai előképre következtetni. Már magát az expozíciót is újraszövegezték, jelentősen megrövidült, különösen a kövendi változatban.

Jankó János kövendi változata egészében is kiváló példaként szolgál arra, hogy miként alakul át a sablonszöveg helyivé, miként hullnak ki a fölösleges részletek a ponyvaballadából, és épülnek be olyan elemek a szöveg szerkezetébe, melyek feltehetően helyi hagyományokra mennek vissza: a 2b és 3a epizód megléte a balladában, nemkülönben a nyolcadik epizód „b" változatának a felbukkanása, ha semmi többről nem is, annyiról föltétlenül árulkodik, hogy ezek a részelemek nem a ponyvaballadából tanult ismeretek voltak Kövenden. Viski Károly tordai változata olyan szempontból érdekes és egyedülálló, hogy benne a világosan felismerhető ponyvai alapmodell olyan változásokon ment keresztül, melyek egyrészt a szóbeliség jótékony hatásáról árulkodnak, másrészt pedig azt a gyanút keltik, hogy a szöveg újból ponyvára került: a balladai cselekmény kibontakozását éppenséggel nem segítő elbeszélő részek közbeiktatása, a cselekmény jelenetekre tagolódását, a helyszínváltásokat erőteljesen hangsúlyozó formula ismétlődő jelenléte mindenképpen erre enged következtetni. A szöveg olyan szempontból is figyelemreméltó, hogy a ponyvai redakciótól eltérő epizódok is szerepelnek benne (2b, 3a, 8b), ami arra utal, hogy a balladának lehettek helyi hagyományai is a ponyván terjesztett változat mellett. Annál is inkább erre kell gondolnunk, mivelhogy ugyanezek a ponyvai redakciótól eltérő epizódok szerepelnek a kövendi szövegben is.

Mind a kövendi, mind pedig a tordai változatban megnevezik a ballada negatív szereplőjét: a tordai az általánosan elterjedt Horvát Miklós nevéhez köti az álnok szószegést, a kövendi változatban pedig – mint már korábban kifejtettük –, nemcsak földrajzilag helyezik erdélyi környezetbe a történetet, de Erdélyben ismert történelmi család egyik tagját szerepeltetik – rendhagyó módon – Fehér Anna tragédiájának előidézőjeként.[167]

Ez a név előfordul még egy aranyosszéki változatban, melyet azonban a következő csoport balladái között kell tárgyalnunk lévén, hogy a ponyvaballadától független redakciónak tűnik.

A következőkben tehát megvizsgáljuk azt a hét, eddig nem tárgyalt változatot, melyekről több-kevesebb biztonsággal megállapítható, hogy a

[167] Kemény Farkas balladai szerepeltetésének valószínű magyarázatát lásd a kövendi változat (6. sz.) bemutatásánál.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ballada ponyvaváltozatától független kompozíciók. Ezúttal is a balladák felépítését, adott epizódok meglétét/nemlétét vesszük figyelembe, s azok alapján próbálunk következtetéseket levonni. Vizsgálódásainkba bevonjuk a kövendi (6.sz.) és a tordai (16. sz.) változatot is, mert expozíciójuktól eltekintve szövegük felépítése valójában ide utalja mindkettőt.

A halálraítélt húga balladatípusnak ebbe a csoportba sorolt változatait alapvetően az különbözteti meg a ponyvai redakciótól és annak leszármazottaitól, hogy bennük két olyan epizód is helyet kap, melyek az előbbiekben nem fordulnak elő. A szóban forgó két epizód (3a,b és 8b) az alaptörténeten nem változtat, a körülményeket viszont sokban árnyalja.

A ponyvai redakciótól független változatok

A változat sorszáma, gyűjtő, a gyűjtés helye, ideje	Epizódok																
	1			2		3		4	5	6	7		8		9	10	11
	a	b	c	a	b	a	b				a	b	a	b			
3. Lukácsffy Aurél, Hely nélkül, 1872					■		■	■	■	■	■			■		■	
5. Filep Elek, Mihályfalva, 1870-es évek (töredék)	■				■			■	■	■?		■		■			
11. Ismeretlen gyűjtő II, h.n., 1892-1906									■	■		■		■			
15. Vikár Béla, Rugonfalva, 1902		■		■		■		■	■	■	■			■			
17. Seprődi János, Kibéd, 1907		■		■			■	■	■	■	■?		■		■	■	
19. Seprődi János, Kibéd, 1908		■		■			■	■	■	■	■?		■		■	■	
20. Barthalis Imre, „Erdővidék”, 1908	■			■			■	■	■	■	■			■		■	
6. Jankó János, Kövend, 1893			■		■	■		■	■	■		■		■		■	
16. Viski Károly, Torda, 1903			■	■			■	■	■	■	■			■		■	

E szövegtípus szerkezeti felépítését a következő epizódsorral határozhatjuk meg: 1a,b – **2b** –**3a,b** – 4 – 5 – 6 – **7a** – **8b** –10.

Jellemző a rövid, egy-két strófás expozíció, melyből a lólopás puszta tényét, esetleg még azt tudhatjuk meg, hogy a tolvaj tettéért börtönbe került. Az expozíció el is maradhat: Lukácsffy Aurél változata (3. sz.) in medias res – a második epizóddal – kezdi Fehér Anna történetét, és egyáltalán nem kelti töredék, csonkult szöveg benyomását. Ez óhatatlanul arra a gondolatra vezet, hogy a Fehér László lólopását megidéző első versszak utólagos járuléka a balladának. Feltehetően a ponyvaváltozatok hatására csapódott bevezető strófaként Fehér Anna balladájához, s olyan szerepet tölthetett be, mint az új stílusú bűnténballadák, hírversek kezdő versszaka: a figyelem felkeltésére szolgált. De az is lehet, hogy az újkor emberének elfogadható magyarázatra volt szüksége arra nézve, hogy miért kerül börtönbe valaki.

A második epizód annyiban tér el az eddig bemutatott változatokétól, hogy rendszerint földrajzilag is lokalizálják Fehér László raboskodásának színhelyét, megnevezik azt a helységet, ahová a bátyja kiszabadítására induló Fehér Anna megérkezik: Dézsakna, Nagyvárad, Nagyenyed, Fehérvár – csupa olyan földrajzi név, melyek az erdélyi ember számára ismerősek. Érdekes módon, még a kövendi változatban is – mely a ponyvaváltozatokra jellemző expozícióval indul, s ennek következtében a lótolvajt Gönc városa veszi üldözőbe – Fehér László erdélyi törvénykezési központban, Fehérváron raboskodik, ott keresi meg a húga, ott zajlanak az események.

A harmadik epizód csak ebben a változatcsoportban fordul elő. Nem nélkülözhetetlen része a balladának, de érdekesen árnyalja a történéseket: Fehér Anna úgy érkezik bátyja fogva tartásának színhelyére, hogy nem tudja, kit kell megkörnyékeznie „tál arannyal, tál ezüsttel". Ezért először bátyját keresi meg: tőle tudja meg a fogva tartó hatalmasság nevét (17, 19, 20. sz.), s némelyik változatban azt is, hogy ki az a nagyúr, „kitől a rab elszabadul" (3, 16. sz.), vagyis aki megvesztegethető. Mindebből az következik, hogy ebben a szövegcsoportban néven nevezik Fehér László fogva tartóját, nemcsak rangja vagy hivatali beosztása (hadnagy uram, törvénybíró) szerint emlegetik, mint a ponyvaváltozatok negatív szereplőjét. Az ebbe a csoportba sorolható kilenc változatból hatban Horváth Miklós hatalmában áll Fehér Lászlónak megkegyelmezni, kettőben Kemény Farkast emlegetik ugyanebben a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szerepkörben (5, 6. sz.),[168] az erdővidéki változatban pedig Horvát bíró szerepel (20. sz.).

Ez utóbbival kapcsolatban fel kell vetnünk egy olyan gondolatot, mely más változatokkal összefüggésben is felmerült, itt azonban hangsúlyosabban és továbbgondolásra késztetően. Fehér László fogva tartójának, Horvát bírónak a nevét Barthalis Imre kéziratában végig kis kezdőbetűvel találjuk. Ez önmagában különösebb fejtörést nem okozna, látva a 12-13 éves nebuló gyenge helyesírási készségét. Csakhogy a név rendszerint határozott névelővel együtt szerepel, s így már jelentése lehet a kisbetűs névírásnak: „a horvát bíró" azt jelenti, hogy horvát nemzetiségű bíró kezében van Fehér László sorsa. Feltehető, hogy elsődlegesen népnévként fordult elő a szó a balladában, s csak később vált családnévvé. És innen van az, hogy az egész nyelvterületen csaknem egyöntetűen Horvátnak nevezik Fehér László fogva tartóját, ha egyáltalán névvel és nem „hadnagy uram"-ként, vagy „törvénybíró"-ként emlegetik.

A kérdés csak az, hogy miért került ez a név a balladába? Milyen tapasztalati tényezők játszottak közre abban, hogy a ballada negatív szereplőjét ilyen nagyfokú egyöntetűséggel nevezték Horvátnak/horvátnak – akár kis-, akár nagy kezdőbetűvel értették/írták is a szót? Volt-e egyáltalán olyan össznemzeti, közös élménye a magyarságnak, mely magyarázatul szolgálhatna, indokolttá tehetné ennek a névnek a bekerülését a szájhagyományozó költészetbe, s ottani szívós megmaradását?

Úgy gondolom, az önkényuralmi korszak történéseiben kereshetjük az egyöntetű névhasználat közös gyökerét: az újkori magyarság akkor élte meg első ízben, hogy a lokális adminisztrációban is idegenek döntöttek ügyes-bajos dolgaikban és életbe vágó kérdésekben egyaránt. Ismeretes, hogy a szabadságharc leverése után az osztrák hatalom megszüntette a hagyományos adminisztrációs egységeket (megyéket, székeket), katonai körzetekre osztotta Magyarország és Erdély egész területét, s nemcsak a körzetek élére nevezett ki megbízható, császárhű funkcionáriusokat, de a teljes adminisztrációs gépezetet idegen tisztviselőkkel működtette. A birodalom távoli tartományaiból átirányított idegen adminisztratív

[168] Kemény Farkas balladai szereplésének magyarázatát lásd a kövendi változat (6. sz.) bemutatásánál – Keszeg Vilmos tájékoztatása nyomán az is elképzelhető, hogy Horvát Miklós nevét azért cserélték fel Kemény Farkaséval, mert Aranyos-vidéken a Horvát családnév igen gyakori, s emiatt sokakat sérthetett volna, ha a ballada negatív szereplője ezt a nevet viseli.

személyzet kezébe került Bécs akaratának helyi kivitelezése, idegen tisztviselők hada özönlötte el az ország egész területét, akik szabadon garázdálkodhattak mindaddig, míg ténykedésük az osztrák birodalmi érdekeket, s a rebellis magyarok megtörését/megalázását szolgálta. Idegen, gyakran korrupt, megvesztegethető tisztviselők kezébe került a hatalomgyakorlás minden szinten, akik hűségük jutalmaként és életük nagy lehetőségeként élték meg a hivatali pozíciójukból fakadó törvényes és törvénytelen előnyöket. Nem tartom lehetetlennek, hogy éppen ezeknek az idegen hivatalnokoknak a túlkapásai folytán nevezték horvátnak az álnok és szószegő bírót. S hogy az osztrák birodalom számtalan nációja közül miért a horvát lett a kiválasztott bűnbak? – Más észszerű magyarázatot nem tudok találni rá, mint azt, hogy a magyar szabadságharc orv hátba támadóján, Jelačić horvát bánon vett imigyen elégtételt a magyar nép.

Mindez, természetesen, csak elképzelés, játék a gondolattal. Bizonyítani csak úgy lehetne, ha kellő mennyiségű változat állna rendelkezésünkre a szabadságharcot megelőző és követő időből egyaránt, s azok azt bizonyítanák, hogy a horvát/Horvát név 1849 után került be a balladába. Az viszont tény, hogy *A halálraítélt húga* balladatípusnak a szabadságharc után lejegyzett legkorábbi változataiban kivétel nélkül Horvátnak hívják Fehér Anna hitvány megrontóját – akár Palócföldön, akár Pécskán, akár Milánóban vetették papírra a ballada e korai változatait.[169] S talán azt is érdemes megjegyezni, hogy ezek a változatok éppen úgy függetlenek az Erdélyi János-féle ponyvaballadától, mint az itt tárgyalt erdélyi balladacsoport darabjai.

Visszatérve az erdélyi Fehér László-balladák harmadik szövegtípusához, a negyedik, ötödik és hatodik epizód után – melyek egységesen megtalálhatók valamennyi változatban – ismét két olyan epizód következik, melyek elkülönítik ezt a csoportot a ponyvai redakció darabjaitól. Azzal, hogy ezekben a változatokban kivétel nélkül a hetedik epizód „a" típusa szerepel, s ez automatikusan maga után vonja, hogy a nyolcadik epizód „b" változata következzék, tulajdonképpen egy új epizód jött létre, mely kizárólagosan ennek a szövegtípusnak, a harmadik csoportnak a sajátja.

A hajnali párbeszéd ezekben a balladákban rövid és szűkszavú, rendszerint egyetlen kérdés-feleletre korlátozódik. Az első zörejre felriadó

---

[169] Lásd a Mellékletben Kemény Sándor, Pap Gyula és Kálmány Lajos 19. századi változatait.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Fehér Annát szörnyű gyanú keríti hatalmába, nem várja meg, hogy megrontója újabb és újabb hazug magyarázatot találjon a kinti, nagyon is egyértelmű zajokra (lánczörgés, „rablánc-csörgés", „katonák masíroznak"), bátyja tömlöcéhez siet. Ott azonban szólongatására már csak a többi rab vagy a tömlöctartó válaszol: „Ne itt keresd a bátyádat, / Sík mezőre, zöld erdőre, / Vitték bitó tetejére." (3. sz.) A tárgyalt szövegtípusban a bűnös kivégzésének egyöntetűen ez a régiesebb formája szerepel, ennek megfelelően Fehér Annát nem „puskaszó" zavarja fel, mint a ponyvaszövegekben. Két változatban, a kövendiben (6. sz.) és az ismeretlen gyűjtő töredékében (11. sz.) előfordul a lőfegyver emlegetése.[170] A kövendi szöveg ellentmondásba is keveredik a „puskalövések" miatt: „Nem alhatom, nem nyughatom, / Mert puskák lövését hallom" – panaszkodik a lány, mire azt a választ kapja, hogy „Csak aludjál, csak nyugodjál, / Katonáim masíroznak, / S azok karddal hadakoznak."

Annak következtében, hogy Fehér Anna nem Horvát Miklóstól tudja meg a valót, a nyolcadik epizódnak egy újabb mozzanattal kellett kiegészülnie: a leánynak még egyszer vissza kell térnie a szószegő hatalmassághoz, hogy tehetetlen kiszolgáltatottságában és kijátszottságában súlyos átkaival könnyítsen magán. Ez a mozzanat hiányzik a mihályfalvi (5. sz.), a rugonfalvi (15. sz.) és a lokalizálatlan változatból (11. sz.), mint ahogy az átok is elmaradt mindháromból. A hiány azonban nem a szövegtípustól eltérő változatot jelent, egyszerűen befejezetlen mind a három ballada: a mihályfalvi amúgy is nagyon töredékes, az ismeretlen gyűjtő változata befejezetlen, a rugonfalvi adatközlője pedig a korábbi epizódokat is zavarosan adta elő.

A hetedik-nyolcadik epizód sajátos megoldásával találkozunk a Seprődi János-gyűjtötte két kibédi változatban (17, 19. sz.). Az egy év különbséggel ugyanattól a fiatal fiútól és társaitól feljegyzett ballada mindkét változatában úgy módosult a cselekményszövés, hogy lényegében elmaradt a hajnali párbeszéd; helyét tényközlő mondatok foglalták el: „Éjfél után egy az óra, /Nem aludtam az éjszaka", majd ennek magyarázataként külső zajokra történik utalás nagyon zavaros, nyelvtanilag és tartalmilag egyaránt hibás verssorokban. (22–23. illetve 23–25. versszak) Ezek a strófák amellett, hogy egyértelműen szövegromlásra utalnak (a második változatban

[170] Meglehet, hogy ez a motívum a ponyvai változatokból került át a 6. és a 11. számú balladába.

sem tudták helyesbíteni az énekesek), olyan helyzetet teremtettek, melyből a szövegtípus szabványos fordulataival nem lehetett továbbjutni: nincs párbeszéd Horváth Miklós és Fehér Anna között, következésképpen nincs olyan válasz, amire „felszökhetnék" Fehér Anna, hogy bátyja keresésére induljon. Ezen a holtponton úgy lendültek át a kibédi énekesek, hogy Fehér Anna kérdésére – „Horváth Miklós, édes uram! / Hová tetted az én bátyám?" – atipikusan a szószegő Horváth Miklós mondja meg az igazat, de abban a formában, ahogy más változatokban a rabok hozzák Fehér Anna tudomására bátyja halálát: „Sík mezőbe, bús erdőbe, / Akasztófa tetejibe." De mert a ballada eredeti konstrukciójának megfelelően Fehér Annának el kell hagynia éjszakai szálláshelyét és visszatérnie megátkozni megrontóját, Fehér Annát szépen „elvándoroltatják" bátyja akasztófája elé, s onnan megy vissza átkozódni. Így született meg az az új – kilencedik – epizód, amely csak a kibédi két változatban fordul elő. S abban is biztosak lehetünk, hogy nem pillanatnyi rögtönzés folytán született ez a megoldás: először is, egy év múlva is ugyanígy énekelték a kibédi fiatalok.

A szövegromlástól és az abból következő atipikus megoldástól eltekintve, a második kibédi változat szövege a klasszikus balladák tömörségét, szűkszavúságát idézi, annak dacára, hogy harmincöt – igaz, csak kétsoros – versszakra terjed.[171] Feltűnő ennek a változatnak a drámaisága: a balladában mindössze tizenegy elbeszélő strófát találunk, azok is három különböző helyen fordulnak elő.[172] Az elbeszélő részeket, valamint Fehér Anna útrakészülődésének függő beszédben elmondott néhány strófáját (7–9. vsz.) nem számítva a ballada lényegi része kizárólag párbeszédeken gördül tova. Még csak a Fehér Anna helyváltoztatásait jelző egy-két sornyi, elbeszélő jellegű közbevetések is hiányoznak, melyek az e csoportba tartozó változatokban tipikusnak mondhatók.[173]

---

[171] A versszakok nagy száma annak is köszönhető, hogy gyakori a sor- és strófaismétlés.

[172] Elbeszélő jellegű az expozició (1–5. vsz.), az éjszakai párbeszédet helyettesítő három- (23–25. vsz.), valamint a Fehér Anna akasztófához tett zarándoklatát elmondó három versszak (28–30.).

[173] E tekintetben sokféle megoldással találkozunk, ahány változat, szinte annyiféle szövegszerkezet viszi újabb helyszínre Fehér Annát: „Elmene a Fehér Anna" (3. sz.), „Fehér Anna kapja magát" (5. sz.), „Ekkor mene Fejér Anna" (6. sz.), „Fehér Anna se hallgassa,/ Elfut a ..." (15. sz.) „Fehér Anna nem nyugodott, / Elment ...(20. sz.) – el egészen a tordai változat négy sorosra duzzasztott formulájáig: „Elmene a folyosóra, / Folyosóról folyosóra, / Horvát Miklós ajtójára", vagy „Sötét tömlöc fenekébe." stb.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Bármennyire tömör és összefogott a kibédi *Fehér László*, mégsem tekinthetjük a ponyvai redakciótól független változatok legjobbjának. Már csak a rendhagyó kilencedik epizód beiktatása miatt sem. E csoport reprezentatív darabját sokkal inkább Lukácsffy Aurél 1872-ben közzétett *Fehér Anná*jában (3. sz.) – *A halálraítélt húga* első ismert erdélyi változatában – vagy a székelyudvarhelyi kisdiák, Barthalis Imre erdővidéki szövegében (20. sz.) látjuk. Ezekben a rövid, az ötven sort alig meghaladó változatokban[174] nincs egyetlen fölösleges szó, egyetlen fölösleges sor, de nem is hiányozhat belőlük semmi épségük, teljességük veszélyeztetése nélkül. Tökéletes kompozíció mindkettő. Összefogottságuk, célratörő szűkszavúságuk, szerkezeti arányosságuk, nyelvi ökonómiájuk a magyar népballada régi rétegének klasszikus hagyományait idézi. Alighanem bennük a témának azt az eredeti balladai megformálását tisztelhetjük, melyet Vargyas Lajos a magyar népballada középkori, francia eredetű darabjai között tart számon.

Vargyas Lajos arra a következtetésre jutott – idézzük még egyszer szavait –, hogy „ez a francia eredetű, középkori ballada még ismeretes lehetett a nyelvterület belső részein a 18. század vége felé. S amikor kialakult a betyárvilág nyomán a betyárköltészet, a börtönben sínylődő, zsaroló bíráknak kiszolgáltatott férfiról és húgáról szóló történet egyszerre megragadta a nép képzeletét, s újra aktuálissá tehette."[175]

Ha a betyárköltészettel való összefüggés perspektívájából szemléljük a ballada alakulásának történetét, Vargyas Lajos logikusan következtetett arra, hogy a középkori ballada a 18. század vége felé „a nyelvterület belső részein" lehetett ismeretes, hiszen csak így és csak ott kerülhetett kapcsolatba a betyárköltészettel. Azon viszont csodálkozunk, hogy miért lokalizálta Vargyas Lajos kizárólag a „nyelvterület belső részeire" a középkori ballada 18. századi meglétét, miért nem számolt – legalább a feltételezés szintjén – a magyar folklórterület egészével? Annál is inkább, mivel sem a belső részekből, sem a peremterületekről nem hivatkozik olyan szövegre, mely a középkori ballada újkori meglétét igazolta volna. Ráadásul éppen ő volt az a kutató, aki a középkori francia eredetű magyar

---

[174] A 3. számú változat 53 sorra terjed, a 20. számú 55 sorra – noha az utóbbinak bevezető strófája is van.

[175] Vargyas Lajos 1976 II: 301.

népballadák legtöbbjét a Székelyföldön rögzített klasszikus balladákban azonosította. Mindezek után – tehetjük fel a kérdést – miért nem merült fel benne a gondolat, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus eredeti, középkori redakciójának késői leszármazottait is a Székelyföldön kellene nyomozni? Annál is inkább, hiszen tudott néhány olyan székelyföldi változatról, melyek nem illettek bele a megszokott *Fehér László*-modellbe.[176] – Egyetlen magyarázatot tudunk erre felhozni: az általa számba vett, négyszázat jóval meghaladó *Fehér László*-változatok elsöprő többsége betyárköltészeti elemekkel kiegészült újkori képződmény volt, ami azt a benyomást keltette, hogy ez a típusú szöveg a „nyelvterület belső részeiről" terjedt szét több-kevesebb késéssel a magyar folklórterület egészére. Kétség nem fér hozzá, hogy a 19. század végére – 20. század elejére valóban így vált ismertté és népszerűvé Fehér László balladája, de ahhoz sem, hogy Erdélyben nem föltétlenül ezen az úton honosodott meg és terjedt el ez a ballada. *A halálraítélt húga* balladatípus itt tárgyalt tizennyolc erdélyi változata legalábbis erről győz meg.

Az a félszázadnyi idő alatt, mely a 19. század hatvanas éveitől a 20. század első évtizedének végéig terjed, *A halálraítélt húga* balladatípusnak meglepően sok és sokféle változata került feljegyzésre Erdélyben. Az alaptörténet valamennyiben ugyanaz: börtönbe került férfit húga szeretné kiszabadítani; váltságdíjat kínál a fogva tartónak, annak azonban csak a lány maga kell váltságdíjul. Hiába beszéli le a rab testvér, a leány egy éjszakát a fogva tartó hatalmassággal tölt. Mikor megtudja, hogy bátyját mégis kivégezték, szörnyű átkot mond az álnok szószegőre.

Az egységes alaptörténetre sokféle formában, változatos megszövegezésben találtak rá a gyűjtők Erdély különböző tájain, főképpen Székelyföldön. A sokféleségben azonban három alapvető szövegtípust lehet megkülönböztetni: a ballada ponyvai redakcióját és annak népi leszármazottait, egy, a ponyvaitól független, önálló szövegszerkezetet, valamint a kettő kombinációjából kialakult vegyes típust. Számarányukat tekintve a vizsgált időszakban túlsúlyban voltak a vásári énekmondók szövegét változtatás nélkül reprodukáló ponyvaballadák (4, 7, 10. sz.) és a ponyvai előképre visszavezethető népi szövegek (2, 8, 9, 13, 14, 18. sz.),

[176] Ismerte, például, Barthalis Imre erdővidéki változatát, Vikár Béla rugonfalvi szövegét, Seprődi János kibédi gyűjtését.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

melyek együttesen (3+6) éppen felét adják a vizsgált változatoknak. A ponyvaballadától független, önálló redakciót hét változat képviseli (3, 5, 11, 15, 17, 19, 20. sz.), két ballada pedig (6, 16. sz.) az előbbi két szövegtípus keveredéséből jött létre.

A vásári énekmondók, ponyvanyomtatványok „históriájára" visszavezethető szövegtípust – a ponyvai redakciót – két jellemző epizód alapján különítettük el: a bevezetés (expozíció) és a „hajnali párbeszéd" alapján. Mindkettő feltűnően terjedelmes, az expozíció kötelező módon tartalmazza a lótolvaj és üldözője közötti párbeszédet, melynek az a szerepe, hogy kapcsolatot teremtsen egy közönséges betyárhistória és Fehér Anna balladája között. A hosszadalmas bevezetőről messze lerí a nem népi eredet, mint ahogy a hajnali párbeszéd megszövegezéséről is. Előbbit azonban elsősorban a gyenge költői teljesítmény árulja el, a hajnali párbeszédben a folklóridegen jelzők, metaforák, szószerkezetek halmozott jelenléte és a bőbeszédűség utal a műköltői eredetre. Az ebbe a csoportba sorolt változatokban nem nevezik néven Fehér László fogva tartóját, csak „hadnagy uram"-ként, vagy „törvénybíró"-ként emlegetik, s az eseményeket, ha lokalizálják, többnyire Gönc városához kötik. Az ebbe a csoportba sorolt balladák vásári/ponyvai eredetét közvetve az is jelzi, hogy közülük többet vásáros központban – Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, Tordán – gyűjtöttek.

A ponyvaváltozatoktól független szövegek – megítélésünk szerint – *A halálraítélt húga* balladatípus eredeti, középkori redakcióját képviselik – annak késői maradékai. Erre a változatcsoportra a tömörség, szűkszavúság jellemző: rövid bevezető után (ami el is maradhat) Fehér Anna történetét úgy idézik meg ezek a változatok, hogy majdnem végig a szereplőket beszéltetik. Ezt a szövegtípust ugyancsak két sajátos epizóddal lehet jellemezni: egyrészt azzal, hogy a bátyja kiszabadítására érkező leány előbb raboskodó bátyját keresi fel, tőle tudja meg, hogy kihez kell fordulnia (kit lehet lefizetni), másrészt a cselekménynek azzal a fordulatával, hogy a leánynak nem a szószegő hatalmasság mondja meg a valót, őneki kell utánajárnia, hogy megtudja az igazságot. E változatcsoportban rendszerint erdélyi környezetben zajlanak az események, s mindig névvel nevezik meg Fehér László fogva tartóját.

A mennyiségi mutatók arra utalnak, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus önálló/eredeti redakciója visszaszorulóban volt a ponyvaballada térhódításával szemben: már a kilenc–hét arány is ezt sugallja, valójában

azonban még nagyobb az aránybeli eltolódás az eredeti változatok hátrányára. A hét balladából a mihályfalvi (5. sz.) nagyon töredékes és befejezetlen, a rugonfalvi (15. sz.) is zavaros és enyhén romlott szöveg, a további öt változat esetében pedig tulajdonképpen csak néggyel számolhatunk, hiszen a két kibédi szöveg igazából egynek vehető: ugyanaz az adatközlőcsoport énekelte kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyanazt a balladát egy év különbséggel.

Huszadik századi tapasztalatok alapján a visszaszorulás jelét véljük felfedezni abban a tényben is, hogy két változatot a hatból cigány fiataloktól jegyeztek le a gyűjtők.[177] Alighanem már a 19–20. század fordulóján elkezdődött az a folyamat, melyet a 20. század második felében, s századunk első éveiben több gyűjtő–kutató is leírt és dokumentált: a klasszikus magyar népballadák – végleges eltűnésük előtt – a magyar ajkú cigányok körében leltek menedékre.[178]

A számarányok lehangoló üzenetével ellentétben kedvezőbb képet kapunk az eredeti redakció változatainak tér- és időbeli előfordulását illetően. A hat változat arra derít fényt, hogy a 19. század második felében és a 20. század elején *A halálraítélt húga* balladatípus archaikus változatait a Székelyföld nagy részén még ismerték: a Háromszék és Udvarhelyszék között elterülő Erdővidéktől kezdve s az udvarhelyszéki Rugonfalvával folytatva el egészen a marosszéki Kibédig és az aranyosszéki Mihályfalváig terjedtek ismertségének földrajzi határai. Időbeli megoszlás tekintetében pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a változatok lefödik az egész időintervallumot: a balladatípus első ismert erdélyi változata, Lukácsffy Aurél 1872-ben közölt *Fehér Annáj*a és Barthalis Imre 1908-as másolata – a szövegtípus két reprezentáns darabja – a vizsgált időszak két szélső időpontjáról jelzi az archaikus változatok ismertségét.

Erre utal egyébként az a két változat is, mely a ponyvai és az archaikus redakció ötvözéséből jött létre. Mind a kövendi, mind a tordai *Fehér László* a ponyvaváltozatok újrafogalmazott expozíciójával indul, Fehér Anna tragédiáját azonban mindkettő a ponyvai redakciótól független szövegtípus rekvizitumaival mondja el. De nem olyan szűkszavúan, mint például Barthalis Imre erdővidéki változata, sokkal részletezőbben, terjengő-

[177] Vikár Béla rugonfalvi- és Seprődi János kibédi, kétszer lejegyzett változatáról van szó.
[178] Vö. RÁDULY János 1978, 1979; POZSONY Ferenc 1984: 41–60; ALBERT Ernő 2000, 2001.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

sebben, epikus szövegrészek betoldásával, ami azt a gyanút ébreszti, hogy ezek a szövegek is megfordultak vásári énekmondók száján.

Mindent összevetve, elmondhatjuk, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus eredeti, archaikus változatai a 19. század második felében, a 20. század elején még éltek Erdélyben. Mellettük azonban megjelentek és teret hódítottak a ballada ponyván terjesztett változatai. Ez utóbbiak két irányban hatottak az erdélyi népköltészetre: meghonosodva a szóbeliségben, népi változatai alakultak ki, de esetenként összefonódhattak a ballada eredeti redakciójával is, új szövegtípust hozva létre.

Az archaikus szövegek lassú háttérbe szorulását, a ponyvai redakció megjelenését és meghonosodását, s a kétféle szövegtípus egymás mellett élését semmivel sem lehetne jobban szemléltetni, mint azzal a három változattal, melyek Aranyosszékről kerültek elő. Három egymás szomszédságában fekvő településről a ballada háromféle redakcióját rögzítették a gyűjtők a 19. század utolsó harmadában: Mihályfalván, töredékesen ugyan, de a hetvenes években még megtalálták a ballada archaikus szövegét, Bágyonban a ponyvaballadát regisztrálták ugyanabban az időszakban, Kövenden pedig *Fehér László balladájá*nak egy olyan változatát jegyezték fel a század utolsó évtizedében, mely atyafiságban van mind az archaikus, mind pedig a ponyvai redakcióval.

Minden valószínűség szerint ez a három szövegtípus és a belőlük építkező variánsok éltek tovább az erdélyi népköltészetben a 20. század folyamán. A ballada újkori népszerűségét témájának mindenkori aktualitása magyarázza: korrupt tisztségviselők mindig voltak, akiktől „tál arannyal, tál ezüsttel" ki lehet váltani akár a bűnöst is. Fehér Anna tragédiáját végül is nem az okozta, hogy nem lehetett lefizetni a bátyját fogva tartó hadnagyot/törvénybírót, hanem az, hogy ez a hatalmasság korruptabb és aljasabb volt pénzzel megvásárolható társainál is.

Melléklet

Alább *A halálraítélt húga* balladatípusnak négy olyan változatát közöljük, melyek a vizsgált erdélyi szövegekhez hasonlóan a 19. század második felében kerültek feljegyzésre, gyűjtési helyük azonban kívül esik a történelmi Erdély határain.

1. Kemény Sándor: *Fehér László* (Milánó, *1850-es évek)

Mindeddig kéziratban lappangott az a változat, melyet a szabadságharc leverése után besorozott és „Mailandba" vezényelt Kemény Sándor nótáskönyve őrzött meg. A datálatlan kézirat feltehetően az 1850-es években keletkezett. A kéziratból nem derül ki, hogy Kemény Sándor erdélyi volt-e vagy magyarországi, azt sem lehet tudni, hogy másolás vagy hallás útján került be Fehér László balladája a tulajdonos saját verseit, a forradalom és szabadságharc prominens szerzőinek verseit és a korabeli politikai költészet darabjait felvonultató nótáskönyv lapjaira, de ott van, bizonyságául annak, hogy Kemény Sándor Milánóban találkozott Fehér László balladájának szép, teljes változatával.

Fehér László

1. Fehér László lovat lopott
   A fekete halom alatt
   Ostorostól, kantárostól
   Minden nyereg-szerszámostúl.

2. Utánna ment Gönc várassa
   Hogy őtet megfogni lássa.
   Fehér Lászlót meg is fogták,
   Hosszú útról visszahozták. ||

3. El is vitték Debrecenbe,
   Debrecenből víg Egerbe,
   Debrecenből víg Egerbe,
   Sötét tömlöc fenekére.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

4. Gyöngy viola Fehér Anna
Meg látja, hogy rab a bátyja,
Szívében elszomorodva
Hogy tömlöcbe van a bátyja.
Így kiált a kocsisára:

5. – Fogd be azt hat lovakat [sic!]
Rakjunk mellénk húszasokat,
Tálakkal az aranyomat,
Ajándékozzuk azokat:
Szabadítsuk a bátyámat.

6. Elindultak víg Egerbe
Sötét tömlöc eleibe.
Itt leszaladt Fehér Anna,
Megy a tömlöc ajtajára.

7. – Fehér László kedves bátyám,
Élsz-e vagy halsz, szóljál hozzám!
– Se nem élek, se nem halok
Most is rólad gondolkodok. ||

8. – Fehér László, kedves bátyám,
Kicsoda itten a bíró?
– Horváth Miklós itt a bíró,
A rabokra törvényt hozó.

9. Ezt meghallja Fehér Anna,
Megy a bíró udvarára:
Halod-e te, tudd, mért jöttem:
A bátyám van itt rabságba,
Jöttem szabadítására.

10. Hoztam sok szép húszasokat,
Tálakkal az aranyokat,
Neked adom mind azokat:
Szabadítsd ki bátyámat.

Bíró szava:

11. – Nem kell nekem tál húszasod,
Sem vékákkal az aranyod!
Csak hálj vélem ez egy éjjel,
Kiszabadítom majd reggel.

Fehér Anna szava (bátyjához):

12. – Kedves bátyám, Fehér László
Ezt mondotta a te bíród: ||
Háljak vele ez egy éjjel.
Kiszabadít hólnap reggel.

13. Ne hálj vele, a huncvuttal,
Az akasztani valóval,
Szüzességed elveszi
A bátyádnak fejét véteti.

14. Fehér Anna ezt nem hitte,
És magát odaígérte,
Hogy véle hál az egy éjjel,
Szabadítsa meg jó reggel.

15. Hát az éjjel, éjféltájban
Békó csörög udvarában.
Ezt meghallja Fehér Anna,
Így kiált a bírójára:

16. – Hallod-e, te bíró gazda,
Mi csörög az udvarodban?
– Lovam iszik jó hajnalba,
Zabla csörög a szájában.

17. Reggel jókor, hat órára
Felöltözzik Fehér Anna, ||
Megy a tömlöcz ajtajára,
Hát már akkor ki van nyitva.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

18. Odamegy a tömlöctartó,
Mond: nincs itt már Fehér László!
Sík erdőben, sík mezőben,
Akasztófa tetejében.

19. Ezt meghallja Fehér Anna
Megy a bíró udvarára.
Így kiált a bíróra,
Mindenkinek hallására.

20. – Halod-e, te huncut bíró,
Te akasztófára való!
Szűzségemet el vetted,
A bátyámnak fejét veted.

21. A mely földön keresztül mégy,
Ott egy szál fű ne teremjék!
Mosdóvized vérré váljon,
A szappanyod kővé váljon!

22. A mely erdőn keresztül mégy,
Az az erdő rád rohanjék,
A kenyered kőé váljon
A két szemed is ki folyjon!

H. n. , é. n.
Gyűjtő: Kemény Sándor
KEMÉNY Sándor, é. n.: 75-77.

JÁNOS TÁRSASÁG

2. Pap Gyula: *Fehér Anna* („Salgó vidéke", 1865)

A halálraítélt húga balladatípus korai változatai között ez a legrövidebb és legtömörebb. Mellőz minden előzményt, a ballada azzal indul, hogy Fehér Anna tál aranyat, tál ezüstöt kínál Horvát bírónak bátyja kiszabadítása érdekében. A palóc változat arról győz meg, hogy a peremterületeken, hagyományőrző vidékeken még élt a ballada eredeti középkori redakciója.

Fehér Anna

– Béró, béró, Horvát béró
Tá' aranyat, tá' ezüstöt,
Csak ereszd ki a bátyámot!
– Nem keő nekem Fehér Anna
Tá' ezüstöd, tá' aranyad...
Csak há' velem egy éccaka!
– Bátyám, bátyám Fehér László
Azt mondotta itt a béró:
Hállyak vele egy éccaka,
Kiszabadolsz szép hajnalba.
– Hugom, hugom Fehér Anna,
Ne há' vele egy éccaka!
Szűzességed elveszejted,
A bátyádot megöleted! ||
Nem haugatott[179] Fehér Anna,
Csak vele há't egy éccaka.
Nem auhatott Fehér Anna,
Nagy csörömpölésit hallya.
– Aludj szivem Fehér Anna!
A lovam viszik a kutra,
Annak csörög a zablája.
Nem auhatott Fehér Anna
Eüfut a temlec ablakra:
– Bátyám, bátyám Fehér László,
Aluszol-e vagy ébren vagy?
– Se nem auszok, se nem nyugszok,
Most is rólad gondolkozok.
Nem auhatott Fehér Anna
Megest[180] eüfut az ablakra:
– Bátyám bátyám, Fehér László,

[179] A palóc nyelvjárásról írva Pap Gyula arra figyelmeztet, hogy „figyelmes fül közönségesen három **a**-t különböztethet meg. Első a tiszta, második a hosszú vagy ékezett, s harmadik a közép **a**, melyet az **l** előtt **au**, **ó** vagy **av**-nak is ejtenek ki." (PAP Gyula 1865: XVIII.)
[180] Megest = megint (Pap Gyula szómagyarázata)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

É'sz-e mé' vagy má' mehhautá'?
Ezt felelyi egy szegény rab:
Ne itt keresd a bátyádot!
Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejibe!
– Béró, béró, Horvát béró
Szüzességemet eüvetted,
A bátyámot megöletted.
Lovad lába botollyon ki,
Magad nyaka szakadjon ki,
Mosdóvized vérré vállyon,
Törő'köző'd lángot hányjon.

„Salgó vidéke" (Nógrád m.)
Gyűjtő és közlő: Pap Gyula
Pap Gyula 1865: 16–17/9. sz.

3. Abafi Lajos: *Fehér Anna* (Hódmezővásárhely, 1876)

Fehér Anna hódmezővásárhelyi változatát olvasva lehetetlen észre nem venni kapcsolatát a ballada ponyvai redakciójával. Azt viszont nehéz, talán nem is lehet eldönteni, hogy milyen természetű ez a kapcsolat: a ponyvaballada jellegzetes fogalmazási részletei szüremkedtek-e be a népi változat szövegébe, vagy a balladának egy ilyen jellegű, alföldi szövegtípusából nőtt ki Fehér László ponyvaballadája. Hajlunk arra, hogy az utóbbit tekintsük valószínűbbnek. A ballada mitikus kezdőképe, a tömör, szűkszavú megfogalmazás arra utal, hogy *A halálraítélt húga* balladatípus archaikus alföldi változatára talált a hódmezővásárhelyi gyűjtő.

Fehér Anna

1. Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Fekete holló képébe,
Fehér László lovat lopott
A fekete halom alatt.

2. Fehér Anna azt megtudta,
Hogy a bátyja fogva volna:
– Fogd be, kocsis, a hat lovat,
Vess rá három zsák aranyat!

3. – Csés jó napot, hadnagy uram!
– Adjon Isten, Fehér Anna!
– Én a bátyám kiváltanám,
Ha a hadnagy úr kiadná!

4. – Kiadom én, Fehér Anna,
Csak maradj itt egy éjszaka!

5. Fehér Anna már nem szóla,
Elsétál a folyosóra,
Folyosóról vasrostélyra,
Betekintett a bátyjára.

6. – Én tégedet kiváltalak.
De hiddjek-e a hadnagynak?”

7. – Ne higyj neki, a huncutnak,
Az akasztani valónak,
Szűzességed elveszíted,
Nekem veszik a fejemet.

8. Fehér Anna már nem szóla,
Elsétál egy folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Ráfekszik egy nyoszolyára.

9. – Aluszol-e Fehér Anna,
Kivirágzott majoránna?
– Nem aluszok, nem nyughatok,
Sűrű puskalövést hallok.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10. – Csak aludjál, csak nyugodjál,
A Lacinak vége van már;
Vége van már a bátyádnak,
Köszönhetjük a hadnagynak.

11. – Mosdó vized vérré váljon,
Törölköződ lángot hányjon,
A kenyered kővé váljon,
Isten téged meg se áldjon!

Hódmezővásárhely
Gyűjtő: Iritz Dávid
Közlő: Abafi Lajos
Abafi Lajos: 1876: 87.

4. Kálmány Lajos: [A fekete halom alatt] (Pécska, 1877)

Érdekes átmenetet képez a pécskai változat a ballada középkori és újkori megfogalmazásai között. A szöveg szerkezeti felépítése kétségtelenül *A halálraítélt húga* balladatípus középkori redakcióját idézi, a bőbeszédűség, szószaporítás viszont a szöveg újkori újrafogalmazására utal. Erre vall a ballada sajátos befejezése is: a szokásos átok után folytatódik a ballada, két népdalstrófával egészül ki a történet, mely így még inkább terjengőssé vált.

1. A fekete halom alatt
Fehír László lovat lopott
Mindën nyerëg szerszámostú',
Csikó fíkű kantárostúl.
Nagyot pattant az ostora,
A vármegye mëkhal'otta.

2. A vármegye mëkhal'otta,
Fehír Lászlót mëffogatta.
Fehír Lászlót hogy mëffokták,
Vígegërbe be jis csukták.
Vígegërbű' a tömlöcbe,
A letnagyob' sitítsígbe.

3. Mëkha'lotta Fehír Anna,
Fehír Anna szép viloja.
Mindnygyár' monygya a a kocsisnak:
– Fog' bé, kocsis, a lovamot,
Tëgyé' mellém tál aranyot,
Tál aranyot, tál ezüstöt,
Tál ezüstöt, tál aranyot,
Hogy válcsam ki az bátyámot! ||

4. Vígy' el engëm Vígegërbe,
Vígegërbű' a tömlöcbe,
Vígegërbű' a tömlöcbe,
A letnagyob' sitítsígbe! –

5. Minygyá' mënygyën az ajtóra,
Tömlöc ajtó rostéjára:
– Bátyám, bátyám, Fehír László!
Aluszol-ë vagy mëghaltá'?
– Hugom, hugom, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Nem aluszok, nem nyugoszok,
Csak te rólad gondó'kozok.

6. – Bátyám, bátyám, Fehír László,
Kicsoda most itt a bíró?
– Hugom, hugom, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Fehír Anna, szép viloja,
Horvát Miklós itt az bíró. –

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

7. Minygyá' mënygyën Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja,
Minygyá' mënygyën az ajtóra,
Horvát Miklós ajtójára.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,
Eresztess ki az bátyámot!
Adok néked tál aranyot,
Tál aranyot, tál ezüstöt,
Tál ezüstöt, tál aranyot,
Eresztess ki az bátyámot!

8. – Anna, Anna, Fehír Anna,
Fehér Anna, szép viloja,
Nem kël' nékëm tál aranyod,
Tál aranyod, tál ezüstöd,
Há'jál vélem az é'caka,
Kieresztëm az bátyádot.

9. Minygyá' mënygyën az ajtóra,
Tömlöc ajtó rostéjára:
– Bátyám, bátyám, Fehír László!
Asz'ondotta itt a biró:
Hál'jak véle az é'caka,
Kieresztyi az bátyámot. ||

10. – Hugom, hugom, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Ne há'j véle a huncutta'!
Az akasztanyi valóva';
Szüzessígëdet e'vëszi,
Nekëm pegyig fejem vëszi.

JÁNOS TÁRSASÁG

11. E’re nem szól Fehír Anna,
Csak elmén a fojosóra,
Folyosórú’ az ajtóra,
Lëfekszik a nyoszojába.
Nem hajtott ő az szavára,
Véle hált ő az é’caka.

12. Ëccer, mint úgy é’fél tájba
Csörgést hal’ az udvarába.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós!
Mi csörög az udvarodba’?
– Alugy, alugy, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Lovam viszik az ivóra,
Zabla csörög a szájába’.

13. – Miklós, Miklós, Horvát Miklós,
Nem birok én itt alu’nyi:
A nagy, puska csattogástú’,
A nagy, ágyú csattogástú’.
– Alugy, nyugogy, Fehír Anna!
Lovat lopnak az halomná’. –

14. Elig várja Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja,
Elig várja, hogy viragyon,
Hogy a hajnal më’hasadgyon,
Minygyá’ mënygyen az ajtóra,
Tömlöc ajtó rostéjára.
– Fehír László, édes bátyám!
Mëg vagy-ë még, vagy mëghaltá’? –

15. Meglátotta ëgy katona:
– Anna, Anna, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Në itt keresd a bátyádot:
Ző’d erdőbe’, ző’d mezőbe’,
Akasztófa tetejibe’. ||

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

16. Minygyá'mënygyën Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja.
Minygyá' mënygyën az ajtóra,
Horvát Miklós ajtójára.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós!
Átkozott légy, Horvát Miklós!
Gyönygy koszorúm letöretted,
Szüzességëm el'vesztëtted.
A kinyerëd kőjé vá'jon,
Mosdó vized vér'ré vál'jon,
Törű'köződ lángot há'nyon,
Páros késëd nékëd á'jon!

17. – Anna, Anna, Fehír Anna,
Fehír Anna, szép viloja!
Në évelőgy o'jan nagyon,
Në átkozógy o'jan nagyon!
Szëdëk nékëd ző'd istenfát,
Kötök nékëd szűz koszorút.

18. – Szëdhe'c is má', köthe'c is má',
Nem lëszëk én többet szűz jány,
Szëdhe'c is má', köthe'c is má',
Nem lëszëk én többet szűz jány!

Pécska (Arad környéke), 1877.
Gyűjtő és közlő: Kálmány Lajos
Kálmány Lajos 1877: 24–27/5. sz.

János Társaság